

Nr 13**Konstitutionsutskottets betänkande med anledning av framställningen 1974:20 från riksdagens förvaltningsstyrelse angående riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m., jämte motioner****Ärendet**

I detta betänkande behandlas *dels* framställningen 1974:20 från riksdagens förvaltningsstyrelse, *dels* motionerna 1974:1872 av herr Nilsson i Agnäs (m), 1974:1879 av herr Hörberg (fp) och fru Anér (fp), 1974:1880 av herr Romanus (fp), 1974:1881 av herr Sjöholm m. fl. (fp, c) och 1974:1882 av herrar Svensson i Eskilstuna (s) och Wictorsson (s), *dels ock* motionerna 1975:979 av herrar Ahlmark (fp) och Wikström (fp) och 1975:1013 av herrar Sundman (c) och Gernandt (c).

Riksdagen har den 12 december 1974 med bifall till konstitutionsutskottets hemställan (KU 1974:66) beslutat att till 1975 års riksmöte skjuta upp behandlingen av framställningen 1974:20 och motionerna 1974:1872 och 1974:1879–1882.

Framställningen

I framställningen 1974:20 hemställer riksdagens förvaltningsstyrelse "att riksdagen 1. beslutar att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen, 2. uppdrar åt styrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor enligt de uppdragna riktlinjerna och i princip enligt alternativ 2 i Riksdagshusetutredningen 1974, 3. till Den inre riksdagsförvaltningen: B 6. Fortsatt utredning om riksdagens hus m. m. på tilläggsstat I till riksstaten för budgetåret 1974/75 under XVI:e huvudtiteln anvisar ett reservationsanslag av 500 000 kronor".

Förvaltningsstyrelsen hänvisar inledningsvis till riksdagens beslut den 11 december 1973 (framst. 1973:19, KU 1973:51, rskr 1973:353) att uppdra åt styrelsen att *dels* utreda förutsättningarna och kostnaderna för permanenta lokaler för riksdagen vid Sergels torg genom långtidskontrakt med Stockholms kommun, allternativt förvärv av berörda fastigheter, *dels* föranstalta om bearbetning av vissa ombyggnadsförslag gällande Helgeandsholmen. För det fortsatta utredningsarbetet – som enligt utskottets mening borde bedrivas så förutsättningslöst som möjligt inom de av förvaltningsstyrelsen angivna ramarna och inriktas på att ge riksdagen underlag för beslut i huvudfrågan under höstsessionen 1974 – anvisades ett reservationsanslag på 250 000 kronor.

Förvaltningsstyrelsen redovisar vidare att den tillsatt en särskild utredning, Riksdagshusetutredningen 1974, för bearbetning av frågan om permanenta lokaler för riksdagen. Utredningen, vars betänkande är fogat som bilaga till förvaltningsstyrelsens framställning, sammanfattas sålunda.

Lokalprogrammet har bearbetats, varvid hänsyn tagits till förändrade behov och vunna erfarenheter vid Sergels torg. Den viktigaste ändringen är att minst hälften av ledamotsrummen bör utformas med bostadsmöjlighet.

I förhållande till vad som gällde för arkitekttävlingen har förutsättningarna beträffande Helgeandsholmen ändrats på tre väsentliga punkter. Det gäller kravet att riksbyggnaderna så långt möjligt skall bevaras i vad avser såväl exteriören som vissa väsentliga interiörer. Vidare har kanslihuset intagits i utredningsområdet för att möjliggöra en högre grad av bevarande. Slutligen har fortsatta mätningar visat att behovet av grundförstärkning ej längre är aktuellt.

Tre ombyggnadsförslag har vidarebearbetats och kostnadsberäknats. De representerar alternativa principer för lösning av riksdagens lokalfråga på Helgeandsholmen.

Alternativ 1 behålls riksdagshuset i det närmaste oförändrat. Bankhuset rivs och ersätts med en nybyggnad som innehåller huvuddelen av lokalbehovet, bl. a. ledamotsrum och plenisal. Kanslihuset tas inte i anspråk.

Alternativ 2 behålls likaså riksdagshuset i det närmaste oförändrat. Plenisalen inryms i bankhuset som påbyggs. Alla ledamotsrum läggs avskilt i kanslihuset och får förbindelse till bankhuset genom en tvåvåning intäckt gångbro över Stallkanalen.

Alternativ 3 innebär större förändringar av riksdagshusets inre men ingen synlig förändring av det yttre. Alla ledamotsrummen har inrymts i riksdagshuset. Första kammaren är ersatt med en ny, större plenisal. Ombyggnaderna i bankhuset är måttliga och berör inte exteriören. Kanslihuset utnyttjas till 2/3 för riksdagens aktuella behov. Förbindelsen med riksbyggnaderna är löst genom en gångtunnel under Mynttorget och Stallbron.

De tre alternativen har granskats och värderats. Rent allmänt gäller att de alla har stora förtjänster. Beträffande årskostnaderna, som beräknas till ca 16 miljoner kronor, bedöms förslagen vara likvärdiga. En jämförelse i övrigt visar att alternativ 2 i flera avseenden besitter bättre egenskaper än de andra. Alternativ 2 har därför utvalts för jämförelse med alternativet Sergels torg.

Sergels torgs-alternativet har granskats och värderats på samma sätt som Helgeandsholmsalternativet. Här har Stockholms kommun genom offerter gett underlag bl. a. för beräkning av årskostnaderna. Dessa skulle totalt uppgå till ca 20 miljoner kronor. I detta belopp ingår ca 2,3 miljoner kronor som erfordras för riksbyggnadernas bevarande i det fall riksdagen inte återflyttar.

I en slutomgång har alternativ 2 Helgeandsholmen jämförts med alternativet Sergels torg. Utredningen har kommit till det resultatet att alternativet Helgeandsholmen vid en totalbedömning är överlägsset alternativet Sergels torg och förordar att riksdagen återflyttar till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen.

Förvaltningsstyrelsens egna överväganden och förslag presenteras på följande sätt.

När riksdagen flyttade till de förhyrda provisoriska lokalerna vid Sergels torg innebar det en mycket stor förbättring av arbetsförhållandena. Riks-

dagsledamöterna fick bl. a. egna arbetsrum, många med bostadsmöjlighet som blivit mycket uppskattad. Lokalerna är behagliga och i stort sett välfungerande samt anpassade till enkammarriksdagens arbetsformer. Förhållandena vid expansion är emellertid mindre tillfredsställande. Den yttre gestaltningen är från riksdagens synpunkt närmast anonym. Vid ett kvarblivande i nuvarande lokaler synes den lämpligaste lösningen vara förhyrning på långtidskontrakt. Det innebär dock att riksdagen inte skulle helt fritt förfoga över sina lokaler.

Vid ombyggnad på Helgeandsholmen enligt alternativ 2 får riksdagen välfungerande egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge. Riksbyggnaderna bevaras på ett meningsfullt sätt. Ledamöterna får arbetsrum med bostadsmöjlighet i en väl avskild "hotell-del", kanslihuset. Årskostnaden blir lägre än vid Sergels torg. Denna lösning på riksdagens lokalfråga vill förvaltningsstyrelsen i enlighet med utredningens rekommendation föreslå.

Styrelsen noterar med tillfredsställelse att det omfattande utredningsarbete som påbörjades mera systematiskt år 1967 nu är slutfört och gett ett i alla avseenden gott resultat. Under årens lopp har frågeställningarna förenklats och konkretiserats. Nybyggnadsalternativet har fallit bort, likaså Nedre Norrmalms-alternativet. Det nu presenterade förslaget ter sig mot denna bakgrund som en logisk och naturlig lösning på riksdagens lokalfråga.

Under förutsättning att riksdagen fattar beslut enligt förslaget under höst-sessionen avser styrelsen att igångsätta projekteringen våren 1975 och begär därför vissa medel innevarande budgetår. Återflyttning beräknas då kunna ske sommaren 1981 eller 1982.

Till de med det fortsatta projekteringsarbetet förbundna kostnaderna avser styrelsen att återkomma när riksdagen fattat beslut i frågan och viss detaljplanering kunnat verkställas.

Motionerna

Med anledning av förvaltningsstyrelsens framställning (1974:20) har väckts motionerna 1974:1872 och 1974:1879-1882.

I *motionen 1974:1872* av herr Nilsson i Agnäs (m) hemställs "att riksdagen vid sin behandling av förvaltningsstyrelsens skrivelse 1974:20 ger till känna vad som i motionen anförts beträffande planeringen av utrymmen för icke-rökare". Motionären, som anser att det av förvaltningsstyrelsen förordade alternativet utan tvivel är det bästa och bör utföras, framhåller bl. a. att vid den fortsatta planeringen utrymmen bör reserveras för rökrum. Enligt motionären bör kafé, restaurang och klubbbrum ha olika avdelningar med hänsyn till rökare och icke-rökare.

I *motionen 1974:1879* av herr Hörberg (fp) och fru Anér (fp) hemställs "att riksdagen beslutar 1. att kvarstanna i fastigheten vid Sergels torg och att avslå förvaltningsstyrelsens förslag om återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och i Gamla stan, 2. att avslå förvaltningsstyrelsens begäran om medel för fortsatta utredningar om en förflyttning av riksdagen, 3. att uppdraga åt förvaltningsstyrelsen att antingen överenskomma med Stockholms kommun om optionsrätt på förhyrning av ytterligare lokaler eller

inköpa lämplig näralliggande fastighet i och för riksdagens eventuellt framtida ökade lokalbehov vid Sergels torg”.

Motionärerna framhåller bl. a. att det i dag finns ett modernt och väl fungerande riksdagshus och att få ”kontorsföretag” i Sverige torde disponera bättre och effektivare lokaler än de som riksdagen nu förfogar över vid Sergels torg. Enligt motionärerna är den i utredningen presenterade kostnads kalkylen för återflyttningsalternativet missvisande, då totalkostnaderna för skattebetalarna inte har redovisats. Bland de utgiftsposter som enligt motionärerna inte upptagits nämns kostnaderna för ersättningslokaler på Nedre Norrmalm för ca 500 bortflyttade kanslihus tjänstemän, utbyggnaden av 150 à 170 garageplatser under Riksplan och luftkonditioneringsanläggningar i gamla riksdagshusets omoderna sammanträdeslokaler m. m., avsedda för riksdagsutskott med kanslier och för partikanslier m. m. Motionärerna framhåller att totalt torde engångskostnaderna för sådana åtgärder inte understiga 100 miljoner kronor i årets penningvärde, vartill kommer – förutom ca 100 miljoner kronor för de av förvaltningsstyrelsen föreslagna ombyggnaderna i de gamla husen jämte risker för en betydande kostnadsuppgång under åren fram till 1981 eller 1982 – kostnader för Stockholms kommuns invånare för Sergelstorgslokalerna.

Motionärerna anser att ”en återflyttning till Helgeandsholmen/Gamla Stan skulle ge ett sämre alternativ med för arbetets bedrivande delvis otidsenliga lokaler, med längre avstånd mellan byggnaderna än vid Sergels torg, med mindre centralt läge från kommunikationssynpunkt och från besöksynpunkt för medborgarna m. m., vartill kommer att det totalt skulle bli dyrare för landets skattebetalare”. Slutligen anför motionärerna att ”det är värdefullt att bevara såväl det gamla riksdagshuset på Helgeandsholmen som riksbankens hus helt oförändrade såsom ”monument” från den oscariska tidens byggnadsponna och ståt” och att ”det kan också vara värt att i oförändrat skick behålla den byggnad i vilken kampen för demokratins genombrott i Sverige en gång fördes”.

I *motionen 1974:1880* av herr Romanus (fp) hemställs ”1. att riksdagen beslutar att till grund för planeringen av riksdagens permanenta lokaler skall ligga ett behov av ett medhjälparrum per två ledamotsrum, och att medhjälparrummen skall lokaliseras i nära anslutning till ledamotsrummen, 2. att riksdagen – för den händelse alternativet Sergels torg väljes – uppdrar åt förvaltningsstyrelsen att vidta sådana åtgärder att denna målsättning snarast möjligt kan förverkligas, 3. att riksdagen beslutar att ytterligare expansionsmöjligheter för en därutöver utvidgad medhjälparpersonal skall klarläggas beträffande båda alternativen, innan definitivt beslut om lokaliseringen av riksdagens permanenta lokaler fattas”.

Motionären framhåller bl. a. att riksdagens flyttning till Sergels torg innebär en påtaglig förbättring av arbetsförhållandena, framför allt genom att varje ledamot fick ett arbetsrum, och att senare också en kontorsservice med en sekreterare per tio ledamöter införts. Enligt motionären är dessa

resurser inte tillfredsställande på längre sikt. Med hänvisning till förhållandena i Canadas parlament – där varje ledamot sägs ha en politisk sekreterare och en kontorist i huvudstaden samt en medhjälpare i valkretsen, samtliga avlönade av staten, som också betalar ett kontor i valkretsen – anser motionären att det är nödvändigt att, innan ställning tas till vilket alternativ till lösning av riksdagens lokalfrågor på längre sikt som skall väljas, förutsättningarna klarläggs för ett "minimiprogram" på ett medhjälparrum per två riksdagsledamöter, dvs. inalles 175 rum i nära anslutning till ledamotsrummen. Därutöver bör en utredning ske av ytterligare expansionsmöjligheter. Motionären betonar att syftet med den föreslagna förstärkningen av arbetsresurserna är att "möjliggöra ett effektivt arbete, vidgad kontakt med väljarna och koncentration på väsentligheter". Enligt motionären torde det inte finnas någon annan grupp i samhället med motsvarande arbetsuppgifter och ansvar, vare sig inom det allmänna organisationslivet eller näringslivet, där en sekreterare per befattningshavare anses vara alltför stora arbetsresurser.

I *motionen 1974:1881* av herr Sjöholm m. fl. (fp, c) hemställs "att riksdagen beslutar att åt förvaltningsstyrelsen uppdra att inkomma med förnyat förslag i fråga om riksdagens lokalfrågor på längre sikt sedan samtliga tävlande arkitekter beretts tillfälle att i sina förslag beakta möjligheten att utnyttja kanslihusets lokaler".

Motionärerna, som delar förvaltningsstyrelsens uppfattning att riksdagen bör flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen, framhåller att de inte kan acceptera styrelsens utvärdering av arkitekttävlingen om riksdagens hus och den fortsatta handläggningen av ärendet. De "kan inte finna det rimligt, riktigt eller rättvist att endast ett litet utvalt fåtal av de tävlande beretts möjlighet att utveckla och komplettera sina förslag genom ianspråktagande av kanslihusets lokaler". Motionärerna menar att "bevarandefrågan", som tillmätts en mycket väsentlig betydelse vid bedömningen av tävlingsförslagen, radikalt påverkas av att också kanslihuset får utnyttjas för att tillgodose riksdagens lokalbehov. Förutsättningarna för den utlysta arkitekttävlingen har sålunda härigenom på ett avgörande sätt ändrats. Motionärerna framhåller att "samtliga tävlande skulle givetvis ha erbjudits den rätt att omarbota ingivna förslag som nu förbehållits endast ett utvalt fåtal". Motionärerna anser sålunda att "dels önskvärldheten av att få fram så många förslag som möjligt under de nya förutsättningar som nu gäller, dels kraven på objektivitet och rättvisa vid bedömningen gör det oundgängligen nödvändigt att samtliga arkitekter, som deltagit i tävlingen, bereds möjlighet att inkomma med förnyade förslag i överensstämmelse med vad som gällt för de tre i förvaltningsstyrelsens skrivelse nämnda". Den tidsförskjutning som ett bifall till motionärernas yrkande skulle komma att medföra bedömer de inte som särskilt menlig med hänvisning till att riksdagens nuvarande arbetsförhållanden vid Sergels torg "ingalunda påfordrar en snabb avflyttning därifrån".

I *motionen 1974:1882* av herrar Svensson i Eskilstuna (s) och Wictorsson (s) hemställs "att riksdagen begär ytterligare utredningar, inkluderande förhandlingar med Stockholms kommun, om de båda huvudalternativen, innan slutgiltigt beslut fattas om förläggningen av riksdagens hus".

Motionärerna hänvisar bl. a. till riksdagsbehandlingen under 1973 av motionen 1973:981 i vilken hemställdes "att riksdagen uttalar sig för att förhandlingar genom förvaltningsstyrelsens försorg tas upp med Stockholms kommun för att utreda möjligheterna till en varaktig förläggning av riksdagen i de av kommunen ägda lokalerna vid Sergels torg". Motionärerna framhåller att motionen fick en mycket positiv behandling i konstitutionsutskottets betänkande (KU 1973:51) och att utskottet då underströk vikten av att utredningsarbetet inriktas på att ge riksdagen underlag för beslut om vilketdera av de båda huvudalternativen – kvarblivande vid Sergels torg eller återflyttning till Helgeandsholmen – som borde genomföras. Enligt motionärerna föreligger inte nu något sådant underlag för beslut. Sålunda redovisas endast tre Helgeandsholmsalternativ mera utförligt och med förord för ett av dessa, medan alternativet Sergels torg däremot redovisas mycket summariskt. Motionärerna kritiserar särskilt förvaltningsstyrelsens uttalande om att förhållandena vid expansion vid Sergels torg är mindre tillfredsställande och ifrågasätter om de av utredningen presenterade kostnadsbedömningarna verkligen är realistiska. Motionärerna anser vidare att "det nuvarande riksdagshuset väl svarar mot en modern tids krav på öppenhet i politiken" och framhåller att "det ligger mitt bland folket intill det livfulla Sergels torg och har överlägsna kommunikationer till fördel för både väljare och valda". Enligt motionärerna kan slutligen ytterligare initiativ tas för att göra denna byggnad till "ett det öppna samhällets riksdagshus". Riksdagen bör också "ha möjligheter att i kulturhusets lokaler skapa kommunikationsmöjligheter med väljarna genom att anordna samhällsinformativa utställningar m. m." och ytterligare bygga ut riksdagens information.

Under den allmänna motionstiden har väckts två motioner (1975:979 och 1975:1013) om riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

I *motionen 1975:979* av herrar Ahlmark (fp) och Wikström (fp) hemställs "att riksdagen beslutar kvarstanna i nuvarande byggnader vid Sergels torg och uppdrar åt förvaltningsstyrelsen att uppta förhandling med Stockholms kommun både om långtidskontrakt för dessa och om möjligheter till framtida expansion i närliggande hus".

Motionärerna erinrar om att de nuvarande lokalerna är moderna, väl fungerande och anpassade till den nya enkammarriksdagens arbetsformer och framhåller att det centrala läget "i hjärtat av Stockholm" med närheten till allmänna kommunikationer och annan service är en stor fördel. De anser att avgörande för ställningstagandet i frågan om riksdagens hus bör vara "funktionsdugligheten i vid bemärkelse" – innefattande bl. a. riksdagsledamöternas närhet till samhällslivet i övrigt och inte minst de allt viktigare möjligheterna till kontakter mellan väljarna och deras valda ombud

– och anser att det nya riksdagshuset från sådana synpunkter torde vara överlägset varje annat diskuterat alternativ.

Motionärerna är kritiska mot det utredningsarbete som pågått under många år och anser att riksdagen borde kunna "bestämma sig för att under överskådlig tid stanna kvar vid Sergels torg och i samarbete med kommunen ytterligare förbättra arbetsmöjligheterna i det nya riksdagshuset samt i god tid planera för den framtida expansion som torde bli nödvändig". De anser också att utredningsresultatet i flera hänseenden är uppseendeväckande. Detta gäller främst omständigheten att kanslihuset fått tas med i beräkningarna och kostnadsberäkningarna. Motionärerna hänvisar bl. a. till vissa tidigare av byggnadsstyrelsen och förvaltningsstyrelsen för riksdagen framlagda kostnadsberäkningar, som gett helt andra resultat än de nu presenterade. Enligt motionärerna är det inte möjligt att av det föreliggande utredningsmaterialet få någon klar uppfattning om i vilken utsträckning och på vilket sätt de nu kostnadsberäknade ombyggnadsalternativen skiljer sig från de tidigare av byggnadsstyrelsen och prisnämnden kostnadsberäknade förslagen. Motionärerna anser att de nu redovisade utredningarna inte kan ligga till grund för ett ställningstagande av riksdagen till något av ombyggnadsalternativen på Helgeandsholmen. Härvid hänvisas bl. a. till remissyttranden från Stockholms kommun och länsstyrelsen.

Motionärerna kritiserar vidare kostnadsjämförelserna mellan alternativen Sergels torg och Helgeandsholmen. De framhåller att Helgeandsholmsalternativet inte belastats med några kostnader för grundförstärkning, markvärde, evakuering av kanslihuset eller för nya lokaler för berörda statsdepartement m. m. Vidare har man, enligt motionärerna, räknat med 20 % lägre kostnader för drift och underhåll i Helgeandsholmsalternativet än för Sergels torg och använt en för låg avskrivningsprocent för alternativet Helgeandsholmen. Särskilt framhålls att jämförelserna mellan alternativen rätteligen inte bör göras i 1974 års utan i 1982 års kostnadsläge, eftersom enligt kommunens offert kostnaderna för Sergelstorgslokaler endast i mindre del (15 %) påverkas av framtida kostnadsstegringar.

Avslutningsvis framhålls att Sergelstorgsalternativet, enligt motionärernas mening, är så självklart överlägset återflyttningssalternativen att man inte finner anledning att i motionen närmare ta upp de kritiska omdömen, från bl. a. stadsbilda- och miljösynpunkter, som framförts mot förvaltningsstyrelsens förslag. Dessa sägs särskilt gälla den föreslagna gångbron över Stallkanalen och påbyggnaden på riksbankshuset.

I *motionen 1975:1013* av herrar Sundman (c) och Gernandt (c) hemställs "att riksdagen beslutar att alla utvecklingsbara förslag, däribland 'Samspel', behandlas på samma sätt som de förslag som riksdagen enligt beslut den 11 december 1973 uppdragit åt förvaltningsstyrelsen att närmare bearbeta och utreda".

Motionärerna erinrar bl. a. om vissa tidigare uttalanden av förvaltningsstyrelsen beträffande utredningsarbetets bedrivande och anför att avsikten

varit att detta skulle ske förutsättningslöst. De framhåller att det i arkitektävlingen inlämnade förslaget "Samspel" var med bland de tjugoen förslag som vid den första genomgången bedömdes fylla de villkor som gällde för inbjudna tävlande. Motionärerna anser att förslaget "Samspel" har utomordentligt stora förtjänster och att det i högsta grad är ett utvecklingsbart alternativ till övriga förslag. Sedan nya förutsättningar tillkommit, främst då möjligheten att ta kanslihuset i anspråk för riksdagens räkning, måste enligt motionärerna "självfallet alla tävlingsdeltagare, som tidigare uppfyllt de uppställda kraven, ges möjlighet att utveckla sina förslag i enlighet med de nya förutsättningarna". Motionärerna förordar sålunda att "även förslaget "Samspel" ges sådana möjligheter och därutöver blir föremål för den granskning och de överväganden av tänkbara alternativ för riksdagens lokaler i framtiden som fortlöpande sker inom förvaltningsstyrelsen".

Remissyttranden

Konstitutionsutskottet beslöt vid sitt sammanträde den 22 oktober 1974 att yttranden över förvaltningsstyrelsens framställning (1974:20) Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m. skulle inhämtas från följande myndigheter:

Byggnadsstyrelsen

Länsstyrelsen i Stockholms län

Riksantikvarieämbetet

Statens Planverk

Vidare beslöt utskottet att följande myndigheter och organ skulle beredas tillfälle att avge yttrande över framställningen:

Stockholms kommun

Sveriges Riksbank

Riksmarskalksämberet

Statsdepartementets organisationsavdelning

Riksdagens fackliga personalföreningar (Statsanställdas förbund, Statstjänstemannaförbundet och Sveriges akademikers centralorganisation).

Vid sammanträde den 19 november beslöt utskottet att även Kungl. Akademien för de fria konsterna (konstakademien) skulle beredas tillfälle att yttra sig över framställningen.

Sedan motionstiden löpt ut har till samtliga remissorgan översänts också de med anledning av framställningen väckta motionerna (1974:1872 och 1974:1879-1882).

Remisstiden gick ut vid månadsskiftet november/december 1974.

Samtliga ovan förtecknade myndigheter och organ har avgett yttrande i ärendet. Inom Stockholms kommun har ärendet – förutom av borgarrådsberedningen och kommunstyrelsen – behandlats av drätselnämnden, fastighetsnämnden, byggnadsnämnden och Rådet till skydd för Stockholms skönhet (skönhetsrådet). Till riksmarskalksämberets yttrande har fogats yttranden av ståthållarämbetet och husgerådskammaren. Remissyttrandena redovisas i *bilagorna 1-12* till detta betänkande.

De inkomna remissyttrandena kan kort sammanfattas på följande sätt.

Länsstyrelsen i Stockholms län (utom en ledamot) och konstakademien anser att det föreliggande *utredningsmaterialet inte är tillräckligt* för ett ställningstagande av riksdagen. Enligt länsstyrelsen "synes det inte möjligt att på nuvarande stadium ge en rättvisande jämförelse ur ekonomiska aspekter mellan de olika alternativen", utan erfordras det en fortsatt utredning av ekonomiska och tekniska frågor innan ett godtagbart beslutsunderlag föreligger. Konstakademien kritiserar såväl utredningsarbetets bedrivande – man ifrågasätter bl. a. om det har bedrivits så förutsättningslöst som riksdagen önskat – som dess resultat. Enligt akademien bör riksdagen nu besluta om "en fortsatt och av snäva direktiv obunden utredning".

Stockholms kommunstyrelse anser att för att alternativen Helgeandsholmen skall kunna bedömas och ekonomiskt jämföras med alternativet Sergels torg erfordras en ny utredning i fråga om *behovet av grundförstärkningar m. m.* Även planverket framhåller behovet av ytterligare utredning beträffande grundläggningsfrågorna på Helgeandsholmen. Byggnadsstyrelsen anser också att en ombyggnad av riksbyggnaderna måste föregås av fortsatta utredningar om bl. a. grundläggningsfrågorna, men menar att ytterligare utredning inte är en förutsättning för att beslut fattas om riksdagens förläggning. Byggnadsstyrelsen anser sålunda att "beslut bör kunna fattas på grundval av nu föreliggande utredningsmaterial".

Flertalet av de remissorgan som uttalat sig i frågan förordar en *återflyttning till Helgeandsholmen*. Som skäl för denna ståndpunkt har främst anförts dels att riksdagen skulle få "välfungerande egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge", dels att de gamla riksbyggnaderna skulle få en adekvat användning och att värden av dem skulle bäst säkerställas. Svårigheterna att finna lämpliga hyresgäster till de gamla riksbyggnaderna, om riksdagen beslutar att stanna kvar vid Sergels torg, har också framhållits, särskilt av byggnadsstyrelsen. Förutom av byggnadsstyrelsen, som i allt väsentligt tillstyrkt förvaltningsstyrelsens förslag, stöds i princip tanken på återflyttning till Helgeandsholmen av riksantikvarieämbetet, planverket (majoriteten), riksmarskalksämberet och avdelning 2203 av Statsanställdas Förbund samt av en ledamot av länsstyrelsen och tre ledamöter av kommunstyrelsen i Stockholm.

Fördelarna för riksdagen med att *stanna kvar vid Sergels torg* framhålls särskilt av länsstyrelsen (utom en ledamot), kommunstyrelsen i Stockholm (utom tre ledamöter) – jämte de kommunala organen drätselnämnden, fastighetsnämnden och byggnadsnämnden samt kommunens tekniska förvaltningar – och en ledamot av planverkets styrelse. Härvid anför främst att de nuvarande lokalerna är moderna, rymliga och ändamålsenliga samt att det centrala läget har många fördelar både för riksdagens ledamöter, besökare och anställda. Vidare framhålls riskerna från miljösynpunkt med de föreslagna om- och tillbyggnaderna på Helgeandsholmen och uttalas farhågor för att kostnaderna för dylika åtgärder kan bli väsentligt dyrare än som angetts av förvaltningsstyrelsen. Särskilt från Stockholms kommuns sida

framhålls Sergelstorgsalternativets fördelar vid en samlad bedömning. Inget av de nyssnämnda organen – liksom ej heller skönhetsrådet, riksbanksfullmäktige, ståthållarämbetet, husgerådskammaren, konstakademin, statsdepartementens organisationsavdelning eller de hörda personalorganisationerna (utom avdelning 2203 av Statsanställdas Förbund) – tar dock direkt ställning i frågan om var riksdagen i framtiden bör förläggas.

Vad så beträffar de tre av Riksdagshusetutredningen 1974 närmare bearbetade ombyggnadsförslagen (Helgeandsholmsalternativen 1, 2 och 3) synes flertalet av remissorganen anse *alternativet 3* mest utvecklingsbart. Denna ståndpunkt, som främst stöder sig på stadsbilda- och miljösynpunkter, intas av länsstyrelsen, kommunstyrelsen – jämte alla de nyssnämnda kommunala organen – riksmarskalksämbetet (inkl. ståthållarämbetet) och konstakademin. Även riksantikvarieämbetet anser alternativet 3 (liksom alternativet 2) utvecklingsbart men avstår från att direkt förorda något av dessa alternativ i förhållande till det andra. Alternativet 3 avstyrks endast av planverket, som anser att förslaget uppvisar "sådana funktionella brister att det av den anledningen inte bör komma i fråga".

Alternativet 1, som innebär rivning av det gamla riksbankshuset och nybyggnad på riksbankstomten, avstyrks klart av länsstyrelsen, riksantikvarieämbetet, kommunstyrelsen – jämte ovan nämnda kommunala organ – riksmarskalksämbetet (inkl. ståthållarämbetet), konstakademin och en ledamot av planverkets styrelse. Kritiken mot alternativet 1 grundas på stadsbilda- och miljösynpunkter. Man menar bl. a. att en ny sjuvåningsbyggnad på riksbankens tomt "skulle allvarligt störa stadsbilden och helt förändra miljön" (länsstyrelsen), att den nya byggnadens form skulle göra "stadsbilden orolig" (kommunstyrelsen) och att "stilblandningen i denna känsliga miljö sannolikt kommer att verka störande" (riksmarskalksämbetet). Vidare framhålls att det vore beklagligt om "det från byggnadsvårdssynpunkt intressanta riksbankshuset med dess värdefulla interiörer – bankhallen, sammanträdesrummen, korridor och trapphus" (kommunstyrelsen) skulle rivras. Motsatt ståndpunkt intas av planverket (majoriteten) som särskilt framhåller "de funktionella förtjänsterna" hos detta alternativ och menar att "gestaltningen av Helgeandsholmen och slottsomgivningen enligt alternativ 1 äger dessutom sådana kvaliteter att några betänkligheter från stadsbilda-synpunkt inte behöver resas".

Alternativet 2, vilket förordats av förvaltningsstyrelsen, tillstyrks direkt av byggnadsstyrelsen, som anser att förslaget "förenar god funktion med hög grad av bevarande". De förändringar i stadsbilden som alternativet medför är enligt styrelsen "marginella i jämförelse med betydelsen av att riksdagen återflyttar till Helgeandsholmen och riksdagshuset återfår sin ursprungliga funktion samt att riksdagen därvid erhåller bästa möjliga lokalförhållanden". En positiv inställning i princip till alternativet 2 redovisas också av riksantikvarieämbetet, skönhetsrådet och riksmarskalksämbetet, som dock samtliga avstyrker den föreslagna gångbron över Stallkanalen, samt avdelning 2203 av Statsanställdas Förbund.

Enligt riksantikvarieämbetet, vilket såsom ovan nämnts inte tar ställning till vilket av alternativen 2 eller 3 som är att föredra, måste bron, "vilken skulle komma att få en avskärmande verkan i vattenperspektivet", omstuderas. Skönhetsrådet anser att bron "på ett ur stadsbildens synpunkt olämpligt sätt binder ihop Helgeandsholmen med Gamla stan och stänger öppenheten i Stallkanalen". Rådet "ifrågasätter om förbindelsen över huvudtaget kan lösas genom en bro utan att bryta det önskvärda intrycket av sammanhang mellan Mälaren och Saltsjön". Riksmarskalksämbetet å sin sida anser att utformningen av bron är "olämplig" och förutsätter att andra konstruktionsförslag som undanröjer angivna nackdelar (bl. a. avskärmningen av vissa vyer av slottet och från Lejonbacken ut mot Mälaren) kan tas fram, om detta alternativ i huvudsak skulle antas. Ännu hårdare kritik mot bron framförs av ståthållarämbetet, som anser att det är "omöjligt att godtaga detta nya inslag, som är främmande både för landskapet och för den nuvarande bebyggelsen och skulle ha en förödande verkan". Liknande starkt kritiska synpunkter på bron anförs också av länsstyrelsen. Stockholms kommunstyrelse, konstakademin och en ledamot av planverkets styrelse. En helt annan mening om bron framförs av husgerådskammaren som bl. a. anser att "det föreliggande förslaget visar på möjligheten att en bro i detta läge kan bli ett positivt inslag i stadsbilden".

Flera remissorgan kritiserar vidare den i alternativet 2 föreslagna påbyggnaden på riksbankshuset. Enligt länsstyrelsen förändrar en sådan påbyggnad "på ett väsentligt sätt stadsbilden". Riksmarskalksämbetet anser det "mindre tillfredsställande att en alltför dominerande byggnadskropp förs in i stadsbilden sedd från mälarsidan". Ämbetet framhåller att det varit bättre om plenisalen förlagts till huvudbyggnaden, men om så inte är möjligt, bör en överarbetning göras för att om möjligt nedbringa påbyggnadens höjd. Ståthållarämbetet anser att det är "helt oförenligt med ett respekterande av byggnaden och med respekten för landskapet och stadsbilden att bygga på bankhuset såväl mot Riksgatan som mot Riddarfjärden, såsom föreslås i det förordade alternativet". Enligt ståthållarämbetet är påbyggnaden "främmande för bankhusets arkitektur och ökar komplexets massiva verkan", vartill kommer att balansen mellan riksbyggnaderna ändras. Konstakademin framhåller bl. a. att "ökningen av bankhusets massa uppstaplad mot riksdagshuset och Stadsholmens gamla bebyggelse, är ett hårt ingrepp i en känslig konstnärligt och historiskt värdefull arkitektonisk miljö och ett övergrepp mot byggnaden". Husgerådskammaren anser däremot att tillbyggnaden på riksbankshuset "ter sig arkitektoniskt fullt acceptabel och kommer ej heller att ogynnsamt påverka miljön kring Slottet och Strömmen". Riksantikvarieämbetet anser för sin del att påbyggnaden "synes --- kunna accepteras" och Stockholms kommunstyrelse framhåller att en påbyggnad bör kunna godtas i princip från stadsbildssynpunkt, men att "det är tveksamt om den skall vara så hög som i förslaget och gå ända ut till nuvarande murliv mot Riddarfjärden".

Alla remissorgan som yttrat sig i frågan beklagar de föreslagna *ingreppen i riksbankshuset*. Hårdast är härvidlag kritiken mot alternativet 1, som förordar rivning av hela huset (med bibehållande endast av fasaden mot Riksgatan). Även alternativet 2, som bl. a. innebär sänkning av taket i bankhallen, vilket "helt förändrar det vackra rummet och ger en entréhall med stympad arkitektur" (kommunstyrelsen), utsätts dock för kritik i detta avseende. Flera remissorgan framhåller att alternativet 3 härvidlag har stora förtjänster i förhållande till de båda andra alternativen. Beträffande bevarandet av *riksdagshusets interiörer* framförs däremot kritik främst mot alternativet 3, som innebär en omfattande ombyggnad av första kammarens plenisal och förändringar i husets övervåningar. Förslaget betraktas dock av bl. a. kommunstyrelsen som "utvecklingsbart". En mera ingående analys av *bevarandefrågorna*, avseende såväl interiörer som exteriörer, görs av konstakademien, som bl. a. framhåller att alternativet 3 är skonsamt i jämförelse med alternativen 1 och 2.

I anslutning härtill kan nämnas att såväl länsstyrelsen och kommunstyrelsen som konstakademien framhåller som en särskild förtjänst hos alternativet 3, att *plenisalen* förlagts till det gamla riksdagshuset och inte flyttats över till riksbankshuset. Enligt länsstyrelsen måste det sålunda för medborgarna te sig "mycket säreget att riksdagen avses flytta tillbaka till Helgeandsholmen och riksdagshuset bevaras men riksdagen hålla till i en byggnad på baksidan", såsom föreslagits i alternativet 2.

Kostnadsfrågorna har tagits upp till särskild behandling av byggnadsstyrelsen, länsstyrelsen och Stockholms kommun (särskilt i de berörda tekniska förvaltningarnas yttrande) samt i viss mån av planverket och statsdepartementens organisationsavdelning. Såsom inledningsvis nämnts anser länsstyrelsen att ekonomiska och tekniska aspekter bör vidare utredas innan ett godtagbart beslutsunderlag föreligger. Enligt länsstyrelsen "synes det inte möjligt att på nuvarande stadium ge en rättvisande jämförelse ur ekonomiska aspekter mellan de olika alternativen". Av motsatt mening är byggnadsstyrelsen, som i allt väsentligt godtar förvaltningsstyrelsens beräkningar. Enligt byggnadsstyrelsen bör dock investeringskostnaderna höjas med ca 10 %, dvs. från 122,5 till ca 135 milj. kr., vilket leder till att årskostnaderna för Helgeandsholmsalternativen skulle öka från ca 16 till 17,5 å 18 milj. kr. i 1974 års prisnivå.

Såväl Stockholms kommun som länsstyrelsen anser däremot att investeringskostnaderna för Helgeandsholmsalternativen har beräknats för lågt. Men menar sålunda för det första att det inte torde vara möjligt att bortse från kostnader för *grundförstärkning*, vilka av kommunens tekniska förvaltningar uppskattats till ca 45 milj. kr. Dessa kommunala organ framhåller också att man i varje fall inte som förvaltningsstyrelsen gjort kan räkna med en avskrivningstid på 60 år och samtidigt bortse från grundförstärkningskostnader. Även byggnadsstyrelsen framhåller att grundläggningsfrågorna f. n. är svårbedömbara och att fortsatta utredningar erfordras. Styrelsen

anser emellertid att "om en grundförstärkning därvid befinnes nödvändig måste den, om byggnaderna skall bevaras, utföras oberoende av vilket förläggningssalternativ som riksdagen väljer. Enligt byggnadsstyrelsen kan man således vid en kostnadsjämförelse mellan Sergelstorgs- och Helgeandsholmsalternativen bortse från grundförstärkningskostnaden, "då de bägge alternativen belastas lika". Samma mening framförs av planverkets styrelse (majoritet).

I kommunens yttrande redovisas vidare vissa beräkningar, som utförts av de berörda tekniska förvaltningarna (främst fastighetskontoret), beträffande kostnadsjämförelserna mellan Sergelstorgs- och Helgeandsholmsalternativen. Förutom nyssnämnda grundförstärkningskostnader upptas därvid dels ett kalkylvärde på *mark och byggnader* på Helgeandsholmen på 14 milj. kr. (mot av förvaltningsstyrelsen och byggnadsstyrelsen upptagna 0 kr.), dels en med 20 % (från 1 500 till 1 800 kr./m² totalyta) *höjd ombyggnadskostnad* för Helgeandsholmsalternativen, dels ock en likaledes med 20 % (från 50 till 60 kr./m²) *höjd drift- och underhållskostnad*. Den högre ombyggnadskostnaden motiveras av kommunens erfarenheter av den gjorda ombyggnaden av Garnisonssjukhuset, medan drift- och underhållskostnaden räknats upp för att samma standard som i Sergelstorgsalternativet skall erhållas.

Beträffande *markvärdet* anför de kommunala organen att "det förefaller rimligt att mark och byggnader på Helgeandsholmen har ett visst avkastningsvärde vid annan användning än som riksdagshus". Av fastighetskontorets promemoria framgår att man "på basis av sedvanligt ortsprismaterial, och efter erforderlig reduktion för det avsevärt lägre utnyttjandetalet jämfört med nyproduktionen" räknat med ett minimivärde på 14 milj. kr. Det understryks att "plenisalar, det centrala trapphuset och sammanbindningsbanan ej ansetts ge något markvärdetillskott". Vidare framhålls att den av kommunen offererade hyran för Sergelstorgslokalerna inkluderar förräntning av ett markvärde om ca 40 milj. kr. och att "för att jämförbarhet skall erhållas måste således i kalkylerna upptas markvärde för Helgeandsholmen". Byggnadsstyrelsen anser däremot att det är riktigt att inte räkna med något värde på byggnader och mark på Helgeandsholmen. Styrelsen framhåller att erfarenheterna av nuvarande användning av riksdagshuset visar att "hyresintäkterna för närvarande endast täcker drift- och underhållskostnaderna". Likaså bedöms en ombyggnad för 25 milj. kr. som enbart siktar till att sätta riksbyggnaderna i nöjaktigt skick utan funktionella förbättringar endast kunna ge marginella intäktsökningar relaterade till denna investering". Om riksbyggnaderna skall byggas om för annat ändamål än riksdagens får man enligt byggnadsstyrelsen räkna med ombyggnadskostnader på ca 90 milj. kr., dvs. avsevärt högre än de 25 milj. kr. som förvaltningsstyrelsen redovisat. Inte heller en sådan ombyggnad för 90 milj. kr. leder emellertid enligt byggnadsstyrelsens bedömning till "sådan ökning i avkastningen att annat än bidrag till kapitalkostnaden för ombyggnaden

kan erhållas. Denna bedömning anges dock vara förenad med viss osäkerhet.

Såväl länsstyrelsen som de kommunala organen har kritiserat att Sergelstorgsalternativet i förvaltningsstyrelsens beräkningar har belastats med en årskostnad på drygt 2 milj. kr. för riksbyggnadernas ombyggda lokaler (dvs. förräntning och avskrivning av föreslagna ombyggnadskostnader på 25 milj. kr.). Man framhåller bl. a. att förvaltningsstyrelsen här borde ha räknat med "de ökade hyresintäkter, som erhålls vid permanent uthyrning av befintliga kontorslokaler m. m." (länsstyrelsen). Länsstyrelsen framhåller vidare att förvaltningsstyrelsen inte medtagit några merkostnader i fråga om investeringar och driftkostnader för anskaffning av *ersättningslokaler för kanslihuset* och inte heller redovisat några kostnader för 150–170 garageplatser under Riksplan. Statsdepartementens organisationsavdelning påpekar också att en evakuering av kanslihuset till Nedre Norrmalm leder till stora investerings- och flyttningskostnader, vartill kommer kostnader för centrala serviceanordningar, säkerhetsinstallationer och investeringar inom områdena ADB och teleteknik (bl. a. ny telefonväxel) samt ökade hyreskostnader.

En mycket betydande skillnad i bedömningen av vilket alternativ – Helgeandsholmen eller Sergels torg – som är ekonomiskt mest fördelaktigt för riksdagen ligger enligt kommunen (fastighetskontoret) i att förvaltningsstyrelsen utgått från 1974 års kostnadsläge, medan kontoret menar att jämförelsen bör avse den tidpunkt när riksdagen tar de ombyggda lokalerna i anspråk, dvs. enligt förslaget under *sommaren 1982*. Fastighetskontoret framhåller att enligt kommunens offert påverkas endast drift- och underhållskostnaderna, som utgör ca 15 % av den föreslagna hyran för riksdagen, av förändringar i kostnadsläget (konsumentprisindex), medan resterande delar av hyran är oförändrade år 1982, om inte ränteläget ändras. Helgeandsholmsalternativen kommer däremot beträffande kapitalkostnaden att drabbas av byggnadskostnadernas stegring fram till detta år. Även byggnadsstyrelsen framhåller att "de verkliga ombyggnadskostnaderna blir självfallet beroende på utvecklingen av byggnadskostnaderna fram till färdigställandetidpunkten".

Sammanfattningsvis – beträffande kostnadsfrågorna – framhåller byggnadsstyrelsen bl. a. att "utredningen visar att riksdagen till rimlig kostnad kan få en god funktionell lösning av sin lokalfråga vid en återflyttning till Helgeandsholmen". Kommunen (kommunstyrelsen utom tre ledamöter) påpekar däremot att "en återflyttning till Helgeandsholmen under alla omständigheter medför betydande samhälleliga investeringskostnader vilka eljest inte blir aktuella" och framhåller att "ett kvarliggande vid Sergels Torg framstår som ett attraktivt alternativ till en återflyttning till Helgeandsholmen".

Frågan om de framtida *expansionsmöjligheterna* i de olika lokaliseringsalternativen, vilken av förvaltningsstyrelsen tillmätts stor betydelse, behandlas särskilt i kommunens yttrande. Kommunstyrelsen framhåller sålunda

att "i samband med kommunens erbjudande om fortsatt lokalupplåtelse har informationer lämnats som visar att expansionsmöjligheterna genom utrymmen i nära anslutning till riksdagens nuvarande lokaler är mycket betydande och överlägsna Helgeandsholmsalternativets". Vidare anser kommunen att "med hänsyn till de i Helgeandsholmsområdet mycket tungt vägande stadsbilda- och bevarandekraven måste betydande restriktioner komma att gälla vid en framtida expansion" i detta område. Frågan om expansionsmöjligheterna i Sergelstorgsalternativet behandlas utförligt av kommunens ekonomiska och tekniska organ (särskilt fastighetskontoret). Bl. a. framhålls att "nya lokaler med internförbindelse (kan) erhållas på så nära håll som mitt emot riksdagen på andra sidan Drottninggatan (kvarteret Hägern större)", där kommunen äger fastigheter som är "saneringsmogna" och kvarteren redan är förbundna med varandra genom Brunkebergsgård. De kommunala organen framhåller även andra expansionsmöjligheter i Sergelstorgsområdet, såsom i det nya riksbankshuset, i fastigheten Beridarbanan 30 (vid Vattugatan) och i femte höghuset m. m.

Även länsstyrelsen understryker att "frågan om framtida expansionsmöjligheter spelar självfallet en icke oväsentlig roll". Enligt länsstyrelsen torde vid en förläggning till Helgeandsholmen "möjligheterna vid de tre alternativen vara uteslutna ur denna synpunkt", medan det vid Sergels torg däremot finns "betydande möjligheter i omedelbar närhet, exempelvis vid det femte höghuset liksom i andra direkt angränsande byggnader". Byggnadsstyrelsen, som inte går in på förvaltningsstyrelsens uttalande om de "mindre tillfredsställande" förhållandena vid expansion för Sergelstorgsalternativet, framhåller att i Helgeandsholmsalternativet 1 utgör kanslihuset en framtida reserv och i alternativen 2 och 3¹ finns framtida reserver i kanslihusannexet, med vilket underjordisk förbindelse redan finns från kanslihuset. En expansion inom Gamla stan har, enligt byggnadsstyrelsen, av flera skäl inte bedömts vara lämplig eller möjlig.

Som redovisats i det ovanstående anser flera remissorgan att *ytterligare utredningar* erfordras i olika avseenden. Detta gäller dels vissa *stadsbilda- och miljöfrågor* – framför allt rörande den i Helgeandsholmsalternativet 2 föreslagna gångbron över Stallkanalen och påbyggnaden på riksbankshuset samt frågan om bevarande av vissa interiörer i riksbyggnaderna – dels olika *ekonomiska och tekniska frågor* – rörande bl. a. kostnadsjämförelserna mellan alternativen Helgeandsholmen och Sergels torg och grundläggningsförhållandena på Helgeandsholmen. Konstakademin tar, som ovan nämnts, direkt upp frågan om det fortsatta utredningsarbetets bedrivande och hemställer att "riksdagen måtte besluta om en fortsatt och av snäva direktiv obunden utredning". Akademien önskar också att utredningens "organisation och handhavande måtte noga övervägas och att tillgänglig sakkunskap på hög nivå inom alla berörda områden direkt engageras i bedömningen".

¹ Alt. 3 har dock i första hand viss reserv i kanslihuset.

Några remissorgan framhåller att också *utformningen av Riksplan* (inkl. Strömparterren och Norrbro) bör diskuteras i sammanhang med riksdagshusets organisation och funktion. Skönhetsrådet påpekar, under erinran om tidigare uttalanden i frågan, "åter nödvändigheten av att jämsides med studiet av lokalfrågan även iordningsställandet av Riksplan och dennas sammanhang med den av Stockholms kommun ägda Strömparterren görs till föremål för utredning". Denna mening synes delas av ståthållarämbetet, som anfört att frågan "alltjämt har stor betydelse för detta centrala parti av staden och att den bör ägnas allt det intresse den är värd", liksom av konstakademien, som uttalar att "en lösning av dessa sedan länge ömmande problem är enligt akademiens åsikt alltjämt angelägen".

Avslutningsvis kan nämnas *vissa särskilda aspekter* på riksdagshusfrågan, framhållna av respektive närmast berörda remissorgan. Sålunda lämnar fullmäktige i riksbanken vissa faktiska uppgifter beträffande dispositionen av den gamla riksbanksbyggnaden. Byggnadsstyrelsen och statsdepartementens organisationsavdelning redovisar behovet av ersättningslokaler och föreliggande utbyggnadsplaner för statsdepartementen på Nedre Norrmalm m. m. Riksantikvarieämbetet pekar på möjligheterna att använda gamla riksarkivet på Riddarholmen för riksdagsbiblioteket för att "därigenom – visserligen kanske i marginell mån – lätta lokaltrycket i riksbyggnaderna, men samtidigt erhålla en i det närmaste adekvat funktion för denna likaledes kulturhistoriskt intressanta byggnad". Personalorganisationerna i riksdagen framhåller en rad synpunkter från den berörda personalens sida och uttalar bl. a. att de önskar beredas tillfälle att kontinuerligt delta i och påverka det fortsatta detaljplaneringsarbetet, vilket inte bör ske alltför bundet till de nu föreliggande återflyttningsförslagen.

Promemoria från riksdagshusutredningen

Den av förvaltningsstyrelsen tillsatta riksdagshusutredningen har efter granskning av remissvar och motioner gjort en genomgång av sitt material och en förnyad prövning av sina värderingar. I en till utskottet den 4 april 1975 överlämnad promemoria lämnar utredningen vissa kommentarer och förtydliganden föranledda av, förutom remissvar och motioner, vissa frågor som tagits upp under utskottsbehandlingen av ärendet. Promemorian – utom två recitavsnitt – redovisas i *bilaga 13* till detta betänkande.

Riksdagshusutredningen sammanfattar sina slutsatser av den förnyade prövningen så

"att ett tillräckligt och tillförlitligt underlag nu föreligger för beslut om riksdagens lokalisering och riktlinjer för det fortsatta arbetet med dess lokalfråga,

att det fortfarande framstår som förmånligast för riksdagen att återflytta till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och

att alt. H 2 fortfarande framstår som lämplig grund för det fortsatta arbetet med riksdagens lokalfråga."

Något om riksdagshusfrågans behandling under senare år

Det gamla riksdagshuset på Helgeandsholmen togs i bruk för sitt ändamål i januari 1905 och riksbankens hus i oktober 1906. Ianspråktagandet av Helgeandsholmen för riksbyggnader hade då föregåtts av flera utredningar och en livlig debatt, varunder åtskilliga förslag till lokalisering av riksdagen och riksbanken till andra platser hade förts fram. Beslutet att låta uppföra riksdagshus och riksbankshus på Helgeandsholmen hade riksdagen fattat år 1888.

Trots relativt ansevärd yttre mått (103 m långt och 57 m djupt i medeltal) och en totalyta av ca 31 000 m² har det gamla riksdagshuset en rumsyta av endast ca 12 000 m² och sålunda ett utnyttjandetal på mindre än 40 %. Förklaringen till den låga utnyttjandegraden ligger främst i planutformningen med stora hallar och tjocka yttre och inre murpartier. Riksbankshuset har en totalyta av ca 11 000 m² och en rumsyta av ca 5 000 m², vilket motsvarar ett utnyttjandetal på 46 %.

Redan ganska kort tid efter det att riksdagen tagit det gamla riksdagshuset i bruk befanns huset vara opraktiskt och för litet. På 1930-talet hade kraven på bättre arbetsförhållanden för riksdagen och dess ledamöter vuxit sig så starka att fullmäktige i riksgäldskontoret jämlikt beslut av riksdagen år 1936 tillsatte en särskild kommitté med uppdrag att föreslå ombyggnad av riksdagshuset. Under riksdagsbehandlingen av kommitténs förslag uttalades från olika håll att ingen verklig lösning av riksdagens lokalfrågor stod att vinna med mindre än att ett alldeles nytt ändamålsenligt riksdagshus uppfördes.

Vid 1938 års riksdag beslöts en ombyggnad och modernisering av riksdagshuset, varigenom främst avsågs att vinna ökade utrymmen och förbättrade kommunikationer inom riksdagshuset. Flera ombyggnadsförslag, av vilka några förutsatte att riksdagen skulle ta även riksbankshuset i anspråk och några innebar att flygelbyggnader skulle uppföras på Riksplan, fördes senare fram, bl. a. i samband med författningsutredningens arbete under 1950- och 1960-talet. En översiktlig redovisning av dessa förslag lämnades av styrelsen för riksdagens förvaltningskontor i skrivelse den 6 december 1966 till bankoutskottet (se BaU 1967:4 bilaga 1 s. 11–13).

Genom att riksdagen fått ökade arbetsuppgifter och ändrade arbetsformer hade sålunda så småningom riksdagens lokalbehov förändrats på ett sådant sätt att de dåvarande lokalerna blivit helt otillräckliga. De ökade lokalbehoven kunde tillgodoses endast mer eller mindre provisoriskt och otillräckligt. Huvudsakligen skedde detta genom *utflyttning* av vissa organ (JO-ämbetet, riksgäldskontoret, riksdagens revisorers kansli, Nordiska rådets svenska delegations kansli och sedermera även konstitutionsutskottet), genom *tillbyggnader* (de viktigaste under åren 1926, 1942 och 1967) samt genom ianspråktagande av personalbostäder och anskaffande av *lokaler utanför Helgeandsholmen*.

Sedan frågan om övergång från två- till enkammarssystem ytterligare hade accentuerat riksdagens lokalfrågor på längre sikt ansågs tiden vara inne att pröva dessa frågor i hela deras vidd. Initiativ härtill togs av styrelsen för riksdagens förvaltningskontor, som i skrivelse den 6 december 1966 till bankoutskottet förde fram frågan om en jämförande teknisk-ekonomisk utredning av olika alternativ för lösning av riksdagens lokalproblem. Enligt styrelsen skulle utgångspunkten för den fortsatta behandlingen av lokalfrågan vara att riksdagen för framtiden skulle stanna på Helgeandsholmen. Bankoutskottet (BaU 1967:4) fann det också angeläget att den föreslagna utredningen kom till stånd. Förutom vissa uttalanden om att utredningen även borde kunna avse vissa alternativ till lokalisering av riksdagens hus utanför Helgeandsholmen – i första hand avsågs Nedre Norrmalm – och att utredningen borde få gälla utnyttjandet av Helgeandsholmen i dess helhet, dvs. även riksbankshuset, ansåg utskottet "med hänsyn till den grad av förutsättningslöshet som avses prägla utredningsarbetet" det inte erforderligt att göra några särskilda uttalanden i frågan. Med bifall till bankoutskottets hemställan beslöt riksdagen den 23 februari 1967 (rskr 1967:83 och 84) dels bemyndiga styrelsen för riksdagens förvaltningskontor att föranstalta om en utredning av riksdagens lokalfrågor jämte viss programmering i enlighet med i utskottsmemoriet angivna riktlinjer, dels för budgetåret 1966/67 anvisa ett reservationsanslag på 945 000 kronor till utredningen. Ett år senare biföll riksdagen en framställning från styrelsen om ytterligare anslag på 680 000 kronor till utredningen (BaU 1968:8, rskr 1968:100).

Utredningen, som bedrevs under medverkan av byggnadsstyrelsen och av anlitade konsulter, avsåg dels frågan om om- och/eller nybyggnad av riksdagens hus på Helgeandsholmen eller nybyggnad på Nedre Norrmalm, dels frågan om provisoriska lokaler för riksdagen med riksdagsbiblioteket under en övergångstid fr. o. m. den 1 januari 1971. Efter framställning därom från styrelsen för riksdagens förvaltningskontor beslöt riksdagen den 9 mars 1968 – i enlighet med bankoutskottets hemställan – hos Kungl. Maj:t hemställa om uppdrag till byggnadsstyrelsen att projektera den planerade förvaltningsbyggnaden i kvarteret Garnisonen i Stockholm på sådant sätt att riksdagen och riksdagsbiblioteket kunde få provisoriska lokaler där från 1971 års början. Samtidigt avslogs motioner om projektering av provisorisk byggnad på riksdagshusplanen (BaU 1968:9, rskr 1968:101). I bankoutskottets utlåtande redovisades också ett förslag från de kommunala myndigheterna i Stockholm att riksdagen för erforderlig tid skulle ta i anspråk vissa av de byggnader som planerades bli uppförda omedelbart söder om Sergels torg. Eftersom kommunen avsåg att på egen bekostnad bedriva projektering av riksdagslokaler vid Sergels torg erfordrades, enligt utskottet, inte för tillfället något ställningstagande från riksdagens sida till Sergelstorgsalternativet. Riksdagen delade denna mening.

Den 30 maj 1968 beslöt så riksdagen – med bifall till en framställning därom från styrelsen för riksdagens förvaltningskontor – att anta Stockholms

kommuns erbjudande om provisorisk förläggning av riksdagen till lokaler vid *Sergels torg* fr. o. m. år 1971. Den angivna årshyran var 6 740 000 kronor (i 1968 års prisläge och exklusive parkeringsplatser). Förvaltningskontoret fick i uppdrag dels att svara för förhandlingar och andra åtgärder för provisoriets genomförande, dels att utreda förutsättningarna för viss utökning av antalet ledamotsrum och planera service i anslutning till dessa. Riksdagen beslöt samtidigt ge Kungl. Maj:t till känna "att riksdagen avstår från att utnyttja lokaler i den planerade förvaltningsbyggnaden i kvarteret Garnisonen" (BaU 1968:47, rskr 1968:315 och 316). Avgörande för bankoutskottets ställningstagande angavs vara bl. a. Sergestorgsalternativets "stora fördelar från kommunikationssynpunkt".

Riksdagen hade vid samma tillfälle – den 30 maj 1968 – att ta ställning även till frågan om *riksdagens lokalfrågor på längre sikt*. Bakgrunden härtill var ett av byggnadsstyrelsen i mars 1968 avgivet betänkande "Riksdagens hus. Från två- till enkammersystem. Teknisk-ekonomisk utredning av Kungl. byggnadsstyrelsen på uppdrag av Riksdagens förvaltningskontor". I skrivelse till riksdagen den 3 april 1968 redovisade sålunda styrelsen för riksdagens förvaltningskontor resultatet av det bedrivna utredningsarbetet och hemställde om uppdrag att på basis av byggnadsstyrelsens utredning ytterligare utreda riksdagens lokalfrågor på längre sikt i enlighet med angivna riktlinjer samt att utarbeta program fören arkitektävling avseende förslag till riksdagshus enligt i princip något av alternativen 1, 2 eller 3 a i byggnadsstyrelsens utredning. Motionsvägen fördes fram att utredningen borde avse även det i byggnadsstyrelsens utredning som 3 b betecknade alternativet till permanent riksdagshus. Det kan här inskjutas att alternativ 1 avsåg ombyggnad av dåvarande riksdagshus, alternativ 2 avsåg nybyggnad på Helgeandsholmen och alternativ 3 nybyggnad på Nedre Norrmalm samt att underalternativen 3 a och 3 b enligt byggnadsstyrelsen, medförde resp. "små" och "måttliga" förändringar av cityplanen, medan alternativ 3 c medförde "relativt stor omarbeting av city-planen för området söder om Herkulesgatan.

Bankoutskottet (BaU 1968:48) fann vid sin prövning av ärendet att byggnadsstyrelsens utredning och den skrivelse som styrelsen för riksdagens förvaltningskontor i anslutning därtill lämnat till riksdagen hade skapat en god grund för den prövning av riksdagens lokalfrågor på längre sikt som föranleddes av den förestående övergången till enkammarriksdag. Utskottet framhöll särskilt att "ett riksdagshus baserat på ett sådant lokalprogram som nu måste uppställas kommer att utgöra en byggnad av helt annat slag än det nuvarande riksdagshuset". Medan detta genomgående hade karaktären av *monumentalbyggnad*, skulle, enligt utskottet, ett nytt riksdagshus till icke ringa del få prägel av *kontorsbyggnad* till följd av det väsentligt utökade antal ledamotsrum och tjänsterum som skulle ingå däri. Denna omständighet ansåg utskottet göra möjligheten att pröva skilda förläggningsplatser och helt olikartade planlösningar särskilt värdefull. Utskottet

ansåg att den föreslagna handläggningen av byggnadsfrågan – innefattande bl. a. en arkitektävling – var lämplig. Med hänvisning till bl. a. vissa remissyttranden framhöll utskottet också, att det låg ”väl i linje med riksdagens tidigare ställningstagande i fråga om utredning rörande riksdagens hus, ifall riksdagen uttalar sig för att alla norrmalmsalternativets tre underalternativ bör omfattas av arkitektävlingen”. I en reservation anfördes att arkitektävlingen borde begränsas till att omfatta alternativen 1 och 2, som innebar fortsatt förläggning av riksdagen till Helgeandsholmen. Det kan också nämnas att ett särskilt förslag, framfört av en ledamot av förvaltningskontorets styrelse, om att jämsides skulle prövas även möjligheten av en permanent förläggning av riksdagen till de provisoriska lokalerna vid Sergels torg inte vann någon anslutning av utskottets majoritet – detta under hänvisning till att dessa lokaler ”inte från början planerats för riksdagens räkning och därför inte kan bedömas på längre sikt vara så funktionsdugliga som de lokaler bör bli vilka på grundval av en omfattande arkitektävling speciellt utformats för riksdagens behov”. Vid behandlingen av bankoutskottets betänkande biföll första kammaren utskottets hemställan, medan andra kammaren biföll den ovannämnda reservationen om att utesluta Nedre Norrmalmsalternativen från arkitektävlingen. Med anledning härav upptog bankoutskottet (BaU 1968:54) frågan om sammanjämkning av kamrarnas skiljaktiga beslut. Sedan det konstaterats ”att förhandlingar med Stockholms stad sålunda förutsätts äga rum och att riksdagen senare kommer att få ta slutlig ställning till arkitektävlingens omfattning” fann utskottet sig böra föreslå att andra kammaren skulle biträda första kammarens beslut i ärendet. Sedan detta skett – den 31 maj 1968 – hade sålunda riksdagen beslutat i enlighet med utskottets hemställan (rskr 1968:324). Riksdagen beslöt samtidigt anvisa ett reservationsanslag på 500 000 kronor till den fortsatta utredningen (BaU 1968:49, rskr 1968:318 och 319).

Under hösten 1968 godkände riksdagen att projekteringen av de provisoriska riksdagslokalerna genomfördes enligt i huvudsak de riktlinjer som styrelsen för riksdagens förvaltningskontor angett och anvisade ett reservationsanslag på 1 100 000 kronor (BaU 1968:63, rskr 1968:371). Bakgrunden härtill var bl. a. resultatet av en enkät som förvaltningskontoret gjort bland riksdagens ledamöter. Under våren 1969 anvisade riksdagen ett reservationsanslag på ytterligare 500 000 kronor till kostnader för provisoriska lokaler (BaU 1969:21, rskr 1969:149 och 150). Detta anslag avsåg ca en tredjedel av kostnaderna för anskaffning av ny voteringsanläggning.

Under våren 1969 tog riksdagen även ställning till hur den fortsatta utredningen av lokalfrågorna på längre sikt skulle bedrivas liksom till programmet för den planerade arkitektävlingen om riksdagshus. Bakgrunden härtill var en skrivelse från styrelsen för riksdagens förvaltningskontor i vilken hemställdes *dels* att fortsatt utredning av lokalfrågorna på längre sikt skulle bedrivas enligt de riktlinjer som angetts i skrivelsen och att program för en arkitektävling skulle avse förslag till riksdagshus enligt i princip

något av alternativen 1 och 2 i byggnadsstyrelsens utredning "Riksdagens hus", dels att huvuddelen av riksdagsbiblioteket skulle förläggas utanför riksdagshuset och inte omfattas av lokalprogrammet för ett permanent riksdagshus eller av programmet för arkitekttävlingen, dels att förberedelserna för arkitekttävlingen skulle avse en nordisk arkitekttävling, dels att ett reservationsanslag på 500 000 kronor skulle anvisas till utredningen.

Vid bankoutskottets behandling av ärendet framhöll utskottet bl. a. att "det inte bör ifrågakomma att mot stadens vilja driva frågan om en arkitekttävling beträffande området norr om Jakobsgatan längre än som hittills skett" (BaU 1969:29). Utskottet diskuterade bl. a. frågan om vilken vikt som i sammanhanget borde tillmätas det s. k. *kommunala planmonopolet*. Utskottet delade också styrelsens bedömning av att enbart alternativet 3 a på Nedre Norrmalm "nu ännu mindre än förut utgör ett tillräckligt konstruktivt alternativ till Helgeandsholmen" och att det därför definitivt borde avföras från utredningen. Utskottet tillstyrkte sålunda att den fortsatta utredningen i princip skulle avse *endast Helgeandsholmen*, dvs. alternativen 1 och 2, och att arkitekttävlingen skulle anordnas som en *nordisk arkitekttävling*. I en reservation menade dock fyra ledamöter (fp, c) att även alternativet 3, dvs. Nedre Norrmalm, borde ingå i utredningen och tävlingen. Riksdagen följde utskottet (rskr 1969:303). Utskottet avstyrkte vidare en motion, i vilken föreslogs att en förläggning av riksdagen utanför Stockholm, i första hand nämndes Arboga, borde övervägas och att alternativt en permanentning av provisoriet vid Sergels torg borde ske. Riksdagen följde utskottet. Riksdagen avtog vidare – också i enlighet med bankoutskottets hemställan – förslaget om att riksdagsbiblioteket inte skulle omfattas av lokalprogrammet för ett permanent riksdagshus och av programmet för arkitekttävlingen. Hemställan om ett reservationsanslag på 500 000 kronor bifölls av riksdagen (BaU 1969:28, rskr 1969:306–309).

Under hösten 1969 fattade riksdagen beslut om program för en allmän nordisk arkitekttävling och uppdrog åt styrelsen för riksdagens förvaltningskontor att genomföra tävlingen i huvudsaklig överensstämmelse med det sålunda angivna programmet (BaU 1969:51, rskr 1969:370). Det preliminära programmet för arkitekttävlingen redovisades – jämte skrivelse från styrelsen för riksdagens förvaltningskontor – i bilaga till utskottets betänkande.

Våren 1970 anvisade riksdagen dels ett reservationsanslag på 560 000 kronor till utredning om riksdagens hus m. m., dels ett reservationsanslag på 12 300 000 kronor till kostnader för provisoriska lokaler (BaU 1970:51, rskr 1970:339–341). Sedan styrelsen för riksdagens förvaltningskontor anmält vissa inträffade kostnadsökningar, varigenom de sammanlagda utgifterna för de provisoriska lokalerna beräknades uppgå till 21 900 000 kronor, anvisade riksdagen hösten 1970 ytterligare ett reservationsanslag på 3 450 000 kronor (BaU 1970:59, rskr 1970:373).

Till utredningen om riksdagens hus m. m., dvs. lokalfrågorna på längre sikt, har därefter anslagits ytterligare av 1971 års riksdag 314 000 kronor

(KU 1971:38, rskr 1971:212, 227–228), av 1972 års riksdag dels 215 000 kronor – för bestridande av vissa ökade kostnader främst med anledning av det stora antalet tävlingsbidrag i den nordiska arkitekttävlingen – (KU 1972:13, rskr 1972:76), dels 580 000 kronor (KU 1972:23, rskr 1972:180), dels ock 340 000 kronor – för bestridande av beräknade ökade kostnader för utredningen – (KU 1972:58, rskr 1972:23), samt av 1973 års riksdag 250 000 kronor (KU 1973:51, rskr 1973:353). Vidare kan nämnas att 1973 års riksdag anslagit ytterligare 3 438 000 kronor för iordningställande av sammanträdes- och konferenslokaler samt tio arbetsrum såsom bostadsrum i hotellbyggnaden vid Sergels torg m. m. (KU 1973:22, rskr 1973:214–215).

Resultatet av den *nordiska arkitekttävlingen* redovisades i sammandrag av styrelsen för riksdagens förvaltningskontor i skrivelse till riksdagen den 8 november 1973. Härav framgår bl. a. att under inlämningstiden april–maj 1971 registrerats 114 förslag samt att den av styrelsen tillsatta prisnämnden tagit ställning till förslagen den 26 november 1971 och därvid till bearbetning i ett andra tävlingssteg valt ut åtta förslag – fyra ombyggnads- och fyra nybyggnadsförslag – vilka "representerade principiellt olika och möjliga sätt att lösa riksdagens bygnadsfråga på Helgeandsholmen eller i dess omedelbara närhet inom tävlingsområdet". Tävlingsresultaten, som offentliggjordes den 28 november 1972, visade att prisnämnden stannat för att riksdagen borde uppföra en nybyggnad på Helgeandsholmens västra del och ansåg att till grund för vidare planering borde läggas förslag nr 016, "Censeo", vilket tilldelades 1:a pris. Prisnämndens beslut var inte enhälligt. Tre ledamöter föreslog ett annat nybyggnadsförslag (nr 066, "Nybyggnad Norrström") och två ledamöter ett ombyggnadsförslag (nr 022, "Norrström"). Två ledamöter ansåg att lokalfrågan på längre sikt borde bli föremål för ny utredning och att riksdagen tills vidare borde stanna kvar vid Sergels torg.

Efter en omfattande remissbehandling av tävlingsresultatet ansåg styrelsen för riksdagens förvaltningskontor för sin del bl. a. att inget av tävlingsförslagen i oförändrat skick kunde komma till utförande, att en översyn av programförutsättningarna var befogad och att rivning av det gamla riksdagshuset numera syntes vara helt utesluten. Styrelsen föreslog att den skulle få i uppdrag *dels* att utreda förutsättningarna och kostnaderna för permanenta lokaler för riksdagen vid Sergels torg genom långtidskontrakt med Stockholms kommun alternativt förvärv av berörda fastigheter, *dels* att föranstalta om bearbetning av vissa ombyggnadsförslag gällande Helgeandsholmen (främst avsågs de med 4:e och 5:e pris belönade förslagen 022 "Norrström" och 013 "Aron II" och i viss utsträckning 011 "Aron I"). Riksdagen godkände – i enlighet med konstitutionsutskottets hemställan – styrelsens förslag (KU 1973:51, rskr 1973:353). Vissa samtidigt behandlade motionsyrkanden, *dels* om att den fortsatta utredningen borde begränsas till att avse ett kvarstannande vid Sergels torg, *dels* om att utredningen uteslutande skulle inriktas på alternativet Helgeandsholmen och att därvid även ombyggnadsförslaget "Samspel" skulle tas upp till prövning, avslogs av riksdagen. Som ovan nämnts anslogs 250 000 kronor till det fortsatta utredningsarbetet.

Utskottets beredning av ärendet

Såsom framgår av den i det föregående lämnade redovisningen har förvaltningsstyrelsens utredningsarbete – i enlighet med de tidigare angivna förutsättningarna – bedrivits med sikte på att riksdagen skulle kunna fatta beslut i frågan om riksdagens lokalfrågor på lång sikt redan under hösten 1974. Då den utredningstid som stått till förfogande ansetts knapp har förvaltningsstyrelsen inte haft möjlighet att före sitt ställningstagande den 11 oktober 1974 inhämta remissyttrandet rörande riksdagshusutredningen. Därför har förutsatts att den sedvanliga och självfallet mycket betydelsefulla remissbehandlingen skulle ske genom konstitutionsutskottets försorg. Detta har också skett, likaså under viss tidspress, under hösten 1974. En redovisning av de synpunkter som därvid framkommit har lämnats i det föregående och remissyttrandena har i sin helhet fogats som bilagor till detta betänkande.

I ärendet har vidare väckts ett antal motioner – dels fem följdmotioner med anledning av förvaltningsstyrelsens framställning, dels två motioner väckta under den allmänna motionstiden under 1975 års riksmöte. För motionsyrkandena har utskottet också redogjort i det föregående.

Under tiden oktober 1974–maj 1975 har utskottet ägnat ärendet en mycket omfattande beredning.

Vidare har inför utskottet skett utfrågning av riksdagshusutredningens ledningsgrupp (förvaltningsdirektören Eric Lindström, ordförande, samt riksdagsledamöterna Thorsten Larsson och Erik Wärnberg), dess projektgrupp (arkitekten Nils Arne Rosén och avdelningsdirektörerna Thomas Adlercreutz och Olle Etzén) och dess byggnadstekniska konsult (civilingenjören Olov Agri), som också svarat för utredningens kostnadsbedömningar.

Utredningens ordförande, förvaltningsdirektören Eric Lindström och arkitekten Nils Arne Rosén har i inledningsskedet närmare presenterat det framlagda förslaget och utredningens överväganden för utskottet. Utskottet har tagit del av ett antal skrifter med synpunkter i ärendet, vilka inkommit till utskottet, främst från olika berörda arkitektgrupper. Utskottet har också företagit syn i de gamla riksbyggnaderna och kanslihuset.

Utskottets beredning har främst koncentrerats till frågor om de olika förslagets kvaliteter från funktionssynpunkt – med särskilt beaktande av riksdagens lokalbehov på längre sikt – ävensom till vissa stadsbilda- och miljöproblem och till kostnadsfrågor.

Utskottet

Något om bakgrunden

Riksdagens lokalfrågor har sedan lång tid varit föremål för uppmärksamhet. Redan ganska kort tid efter inflyttningen år 1905 i riksdagshuset på Helgeandsholmen visade det sig att riksdagshuset var för litet och opraktiskt.

På 1930-talet hade kraven på bättre arbetsförhållanden för riksdagen och dess ledamöter vuxit sig så starka att riksdagen beslöt om ombyggnad och modernisering av riksdagshuset. Härigenom avsågs främst att vinna ökade utrymmen och förbättrade kommunikationer inom huset. Redan på den tiden uttalades emellertid från olika håll att ingen verklig lösning av riksdagens lokalfrågor stod att vinna med mindre än att ett nytt, ändamålsenligt riksdagshus uppfördes.

Långt före enkammarreformen stod det mot bakgrunden av riksdagens ökade arbetsuppgifter och ändrade arbetsformer klart att riksdagens lokalbehov inte kunde tillgodoses i riksdagshuset på Helgeandsholmen. Vid åtskilliga tillfällen fördes därför fram olika förslag beträffande om-, till- och nybyggnader på Helgeandsholmen. Bl. a. diskuterades i samband med författningsutredningens arbete under 1950- och 1960-talet ombyggnadsförslag som förutsatte att riksdagen skulle ta i anspråk även det år 1906 färdigställda riksbankshuset, liksom olika förslag om tillbyggnad, exempelvis av flygelbyggnader kring Riksplan. Sådana mera genomgripande förslag kom som bekant ej att genomföras. I stället tillgodosågs riksdagens successivt ökade lokalbehov mer eller mindre tillfälligt och provisoriskt. Detta kunde ske dels genom utflyttning av vissa riksdagsorgan – justitiebudsmanämbetet, riksgäldskontoret, riksdagens revisorers kansli, nordiska rådets kansli och sedermera även konstitutionsutskottet – dels genom mindre tillbyggnader (de viktigaste under åren 1926, 1942 och 1967), dels genom inanspråktagande av personalbostäder och anskaffande av lokaler utanför Helgeandsholmen.

Sedan frågan om övergång från två- till enkammarssystem ytterligare hade accentuerat riksdagens lokalfrågor på längre sikt ansågs tiden vara inne att pröva dessa frågor i hela deras vidd. Beslut härom fattades av 1967 års riksdag. Den tillsatta utredningen, som bedrevs under medverkan av byggnadsstyrelsen, avsåg såväl möjligheterna för riksdagen att genom om- och/eller nybyggnad på Helgeandsholmen stanna kvar där, som vissa alternativ till lokalisering utanför Helgeandsholmen, varvid i första hand avsågs Nedre Norrmalm. På utredningen ankom också att överväga frågan om provisoriska lokaler för riksdagen under en övergångstid fr. o. m. den 1 januari 1971.

Sedan resultatet av utredningsarbetet presenterats beslöt riksdagen under våren 1968 dels att anta ett erbjudande från de kommunala myndigheterna i Stockholm om en provisorisk förläggning av riksdagen till lokaler vid Sergels torg, dels att föranstalta om en arkitekttävling avseende förslag till permanent riksdagshus. Under det fortsatta arbetet med programmet för arkitekttävlingen blev det helt klart att kommunen motsatte sig en lösning enligt två av tre diskuterade alternativ rörande nybyggnad på Nedre Norrmalm. Då det gamla riksdagshuset med stor sannolikhet bedömdes komma att ligga kvar, även om riksdagen flyttade från Helgeandsholmen, och några stadsbildsmässiga vinster därför inte ansågs komma att uppstå – och eftersom riksdagens framtida expansion skulle ytterligare minska det redan från början

reducerade planerade statliga förvaltningsområdet på Nedre Norrmalm – blev resultatet att Nedre Norrmalmsalternativet helt uteslöts ur det utarbetade tävlingsprogrammet. Programmet för den allmänna nordiska arkitekttävlingen, som sålunda kom att avse endast alternativen om- och nybyggnad på Helgeandsholmen, fastställdes av riksdagen under hösten 1969.

Resultatet av den nordiska arkitekttävlingen, som genomfördes som ett tvåstegsförfarande under åren 1971–1972, redovisades för riksdagen under hösten 1973. Förvaltningsstyrelsen föreslog i anslutning därtill att två huvudalternativ i husfrågan skulle närmare utredas på grundval av en översyn av riksdagens aktuella lokalbehov. Alternativet avsåg dels kvarblivande vid Sergels torg, dels återflyttning till Helgeandsholmen efter ombyggnad av det gamla riksdagshuset. Beträffande det förstnämnda alternativet skulle arbetet inriktas på förslag till dels långtidskontrakt med Stockholms kommun avseende riksdagens nuvarande lokaler vid Sergels torg, dels förvärv av berörda fastigheter vid Sergels torg. Förvaltningsstyrelsens förslag innebar således att två tidigare diskuterade alternativ skulle avföras, nämligen dels nybyggnad på Helgeandsholmen efter rivning av det gamla riksdagshuset, dels hela alternativet nybyggnad på Nedre Norrmalm. Beträffande ombyggnadsalternativet framhölls att inget av de vid arkitekttävlingen framkomna förslagen kunde komma till utförande i oförändrat skick.

Förvaltningsstyrelsens förslag om fortsatt utredning av riksdagens lokalfrågor på lång sikt tillstyrktes av konstitutionsutskottet (KU 1973:51), som därvid särskilt framhöll vikten av att det fortsatta utredningsarbetet kunde bedrivas så förutsättningslöst som möjligt inom de av förvaltningsstyrelsen angivna ramarna. Riksdagen följde i december 1973 utskottets förslag och biföll sålunda förvaltningsstyrelsens framställning.

Förvaltningsstyrelsens nu föreliggande framställning

Resultatet av det inom förvaltningsstyrelsen bedrivna utredningsarbetet (riksdagshusutredningen 1974) redovisas i den nu behandlade framställningen till riksdagen. Styrelsens förslag innebär att riksdagen skall besluta att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och uppdra åt styrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i enlighet med de av styrelsen uppdragna riktlinjerna och i princip enligt utredningens alternativ 2. Det av styrelsen förordade alternativet (H 2) innebär, att riksdagshuset behålls i det närmaste oförändrat, medan plenisalen förläggs till riksbankshuset som påbyggs. Alla ledamotsrum läggs avskilt i kanslihuset, vilket förbinds med riksbankshuset genom en nybyggd gångbro över Stallkanalen. Vid expansion avses kanslihusannexet, dvs. finansdepartementets nuvarande lokaler, kunna utnyttjas för riksdagens behov. En lösning i enlighet med alternativet H2 innebär enligt förvaltningsstyrelsen att riksdagen får välfungerande, egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge. Riksbyggnaderna bevaras på ett meningsfullt sätt. Ledamöterna får

arbetsrum med bostadsmöjlighet i en väl avskild "hotell-del", kanslihuset. Årskostnaden anges bli lägre än vid Sergels torg.

Riksdagshusetutredningen har också närmare studerat ytterligare två alternativ till ombyggnad på Helgeandsholmen, vilka representerar andra principer för lösning av riksdagens lokalfrågor. I det första (H 1) behålls riksdagshuset i det närmaste oförändrat, medan bankhuset rivs och ersätts med en nybyggnad som tillgodoser huvuddelen av lokalbehovet, bl. a. ledamotsrum och plenisal. Kanslihuset tas inte alls i anspråk i detta alternativ, men avses kunna utnyttjas vid framtida expansion. Det andra ombyggnadsalternativet (H 3) innebär större förändringar av riksdagshusets inre men ingen synlig förändring av det yttre. Alla ledamotsrum har inrymts i riksdagshuset, där första kammarens plenisal ersätts med en ny, större plenisal. Ombyggnaderna i bankhuset beskrivs som måttliga och berör inte exteriören. Större delen av kanslihuset tas i anspråk för riksdagens aktuella behov och resten avses kunna utnyttjas vid expansion. Förbindelsen mellan riksbbyggnaderna och kanslihuset är löst genom en gångtunnel under Mynttorget och Stallbron.

Den av förvaltningsstyrelsen gjorda jämförelsen mellan de tre ombyggnadsalternativen visar att man ansett att alla förslagen har stora förtjänster och är från årskostnadssynpunkt likvärdiga. Alternativet H 2 anses emellertid i flera avseenden besitta bättre egenskaper än de andra. Utredningen beskriver detta i huvudsak sålunda: Med avseende på *funktion* bedöms alternativet H 1 vara något bättre än alternativet H 2, vilka båda anses klart bättre än alternativet H 3. Med avseende på *inre miljö* bedöms alternativet H 2 vara bäst, medan vad gäller *stadsbild och yttre miljö*, liksom även *bevarande*, alternativen H 2 och H 3 anses nära nog likvärdiga och bättre än alternativet H 1.

Beträffande Sergelstorgsalternativet framhåller förvaltningsstyrelsen att detta har granskats och värderats på samma sätt som Helgeandsholmsalternativen. Lokalerna vid Sergels torg bedöms vara behagliga och i stort sett välfungerande samt anpassade till enkammarriksdagens arbetsformer. Förhållandena vid expansion anser styrelsen emellertid mindre tillfredsställande och den yttre gestaltningen framhålls vara, från riksdagens synpunkt, närmast anonym. Vid ett kvarblivande i nuvarande lokaler anser styrelsen den lämpligaste lösningen vara förhyrning på långtidskontrakt. Styrelsen framhåller att en sådan förhyrning inte skulle innebära att riksdagen ägde helt fritt förfoga över sina lokaler. Som underlag bl. a. för beräkningen av de framtida årskostnaderna har legat offerter, som lämnats av Stockholms kommun.

Den jämförelse som utredningen gjort mellan de båda huvudalternativen Sergels torg och Helgeandsholmen, representerat av alternativet H 2, visar att man bedömt alternativet Helgeandsholmen vara bättre än alternativet Sergels torg vad gäller såväl funktion och inre miljö som yttre miljö och stadsbild, liksom beträffande bevarande och i viss mån även genomförande (varmed främst avses fördelen med att riksdagen äger sina lokaler). Vad

beträffar kostnadsfrågorna anser utredningen att alternativet Helgeandsholmen är överlägset alternativet Sergels torg. Skillnaden i årskostnader anges vara stor (ca 3,6 miljoner kronor eller 20 %), vilket delvis förklaras av att mark och byggnader på Helgeandsholmen inte ansetts böra åsättas något nuvärde. Skillnaden i kvalitetsegenskaper bedömer utredningen vara så stor att även om alternativen vore likställda beträffande kostnad och genomförande, skulle utredningen anse alternativet Helgeandsholmen vara klart bättre än alternativet Sergels torg.

Beträffande det fortsatta arbetet anför utredningen att ett genomförande av alternativet H 2 förutsätter ytterligare studier och överväganden, bl. a. när det gäller utformningen av de nyttkomna yttre delarna – plenisalspåbyggnaden och gångbron över Stallkanalen. I inledningsskedet avser man att inrikta arbetet på upprättande av ett byggnadsprogram, innefattande en precisering av lokalkraven och genomgång av de yttre förutsättningarna. Stadsplanefrågan bör enligt utredningen tas upp med Stockholms kommun på ett tidigt stadium. Utformningen av Riksplan, som inte behandlats av utredningen, anges ha ett intimt samband med kommunens planering för Norrbro och Strömparterren. Ianspråktagandet av kanslihuset medför flyttning av de berörda departementen till Nedre Normalm, vilket förutsätts bli handlagt av byggnadsstyrelsen i vanlig ordning. Sedan förslagshandlingar projekterats och kostnadsberäknats skulle riksdagen få underlag för anvisande av medel och beslut om byggande, varefter bygghandlingar kan upprättas. Om byggnadsarbetena påbörjas år 1978 kan enligt utredningen, vid någon forcering, inflyttning ske sommaren 1981, annars sommaren 1982. Utredningen framhåller slutligen att den inte kan se några avgörande hinder för det fortsatta arbetet utan bedömer förutsättningarna för ett lyckligt genomförande som goda.

Utskottets ställningstagande

Ett ställningstagande till hur riksdagens lokalfrågor på lång sikt skall lösas måste baseras på en helhetsbedömning av en rad viktiga faktorer, såsom funktionella krav, stadsbilda- och miljöfrågor och kostnadsaspekter. *Den främsta förutsättningen* för en god lösning av lokalfrågan är dock enligt utskottets mening att riksdagen bereds möjlighet att på bästa sätt fylla sina funktioner.

Bland de krav som måste ställas på ett väl fungerande riksdagshus är att alla ledamöter har välbelägna, lämpligt utrustade arbetsrum, att utskotten har tillräckliga lokaler (både sammanträdesrum och kanslilokaler), att kammarkansliet och partigruppernas kanslier – inkl. erforderlig sekreterarehjälp – också har tillräckliga utrymmen, liksom att det inom riksdagen finns tillgång till såväl upplysningstjänst som biblioteksservice. Flertalet riksdagsledamöter måste också få tillgång till lämpliga bostadsrum, som dock inte nödvändigt torde behöva ligga i riksdagshuset. En rad andra centrala för-

valtnings- och servicefunktioner måste också kunna tillgodoses, exempelvis för förvaltningskontor och tryckeriservice, och inte minst för massmedia och allmänheten.

Till grund för riksdagshusutredningens arbete – liksom för tidigare utredningar och den nordiska arkitekttävlingen – har legat särskilda s. k. *lokalprogram*. Det senast upprättade programmet, som bl. a. bygger på erfarenheterna av de nuvarande lokalerna vid Sergels torg och som avser riksdagens beräknade lokalbehov år 1985, omfattar sammanlagt ca 26 000 m² programyta. Det av riksdagshusutredningen beräknade lokalbehovet för riksdagen år 1985 har ungefär samma storlek som angavs i 1971 års tävlingsprogram¹, men inom ramen för detta har en viss omfördelning skett. I *bilaga 17* till detta betänkande (s. B 137) redovisas närmare den beräknade fördelningen på olika rumsgrupper dels i nämnda lokalprogram, dels ock i nuvarande lokaler vid Sergels torg och i de av utredningen bearbetade tre Helgeandsholmsalternativen. Av denna sammanställning framgår att den väsentligaste ändringen gentemot tävlingsprogrammets förutsättningar gäller ledamotsrummen, som tidigare angavs till 280 kontorsrum, men som nu ökats till 300 rum av vilka minst 150 och helst 300 ansetts böra ha sådan standard att de kan vara kombinerade arbets- och bostadsrum. Härigenom har ytbehovet för ledamotsrum bedömts behöva ökas relativt kraftigt. Å andra sidan har en relativt kraftig minskning gjorts beträffande utskottens och partigruppernas lokalbehov.

Som framgår av bilaga 17 uppfyller alla de tre Helgeandsholmsalternativen – med några smärre undantag – helt de i det reviderade lokalprogrammet beräknade lokalbehoven. De nuvarande lokalerna vid Sergels torg tillgodoser också, totalt sett, de i programmet angivna behoven. Här bör dock observeras att de nuvarande lokalerna i vissa särskilda avseenden inte tillgodoser de uppställda kraven. Sålunda saknar, trots att ytan för ledamotsrummen i sin helhet avsevärt överstiger programytan, ca 140 ledamotsrum bostadsmöjlighet. För vissa kontorsfunktioner har riksdagshusutredningen också angett att ca 550 m² f. n. saknas, medan å andra sidan stora s. k. överytor f. n. finns – förutom för nyssnämnda ledamotsrum – för sammanträdesrum, verkstäder och parkering.

För bedömningen av riksdagens byggnadsfråga är självfallet *den framtida utvecklingen* av riksdagens lokalbehov av stor betydelse. Trots de utomordentliga svårigheter som är förenade med sådana bedömningar bör enligt utskottets mening frågan ses i ett betydligt *längre perspektiv* än till mitten av 1980-talet. Det kan framhållas att de gamla riksbyggnadernas ”tekniska och funktionella livslängd” i den tidigare utredningen (1968) har bedömts

---

¹ Om hänsyn tas till att utrymmen för composeranläggning och tryckeri/bokbinderi inte inräknats i tävlingsprogrammet har det totala lokalbehovet minskat med drygt 1 000 m² (drygt 5 %).

vara ca sextio år. De av riksdagshusutredningen föreslagna investeringarna på och vid Helgeandsholmen har också beräknats bli avskrivna under en tidrymd av sextio år, dvs. inemot mitten av nästa århundrade. Siktet bör sålunda ställas in på att de beslut som riksdagen nu fattar skall kunna möta den tänkbara utvecklingen relativt långt in i framtiden. Av detta skäl måste göras vissa antaganden om lokalbehovens förändring under en längre period än till år 1985.

I 1968 års riksdagshusutredning ("Riksdagens hus") redovisades att riksdagens lokalbehov under tiden 1905–1967 ökade med nästan 100 %, vilket motsvarade en årlig tillväxt av ca 1,5 %. Det då upprättade lokalprogrammet, som i likhet med det nu aktuella programmet, omfattade ca 26 000 m², ansågs innehålla en utrymmesreserv på 17 %, vilket med dittillsvarande utvecklingstakt skulle motsvara behoven fram till år 1985. För tiden fram till år 2040 beräknade utredningen att en ytterligare ökning på ca 60 % skulle ske. Utredningen, som underströk osäkerheten i detta slag av prognoser, särskilt för tidsperiodens senare del, förutsåg att en utflyttning i första hand skulle ske av "vissa serviceorgan med svaga krav på samband", varigenom riksdagens centrala funktioner skulle få möjlighet att expandera inom byggnaden. Detta underströk, enligt utredningen, "betydelsen av att hela det nu aktuella lokalbehovet tillgodoses i en och samma anläggning" och att riksdagshusets "flexibilitet" måste tillmätas stor betydelse vid bedömningen av byggnadsfrågan (utredningen s. 24).

Utskottet får mot denna bakgrund understryka vikten av att riksdagens lokalfråga får en lösning som inte blott tillgodoser de beräknade behoven om ca tio år utan också ger tillräckliga expansionsmöjligheter för de framtida behov som sannolikt uppkommer. En bedömning från denna synpunkt av de nu föreliggande tre Helgeandsholmsalternativen (alt. H 1, H 2 och H 3) samt Sergelstorgsalternativet (alt. S) ger följande resultat.

Såsom ovan nämnts – och som närmare belyses i bilaga 17 – innehåller alla de fyra nu aktuella alternativen s. k. överytor på mellan 3 000 och 6 000 m². Samtliga dessa ytor anses dock inte fullvärdiga och torde, såsom utredningen framhållit, inte helt kunna utnyttjas för det slags framtida expansionsbehov som utskottet avser. Särskilt gäller detta vissa av de nuvarande överytorna i alternativet Sergels torg.

Beträffande alt. H 1, som från funktionssynpunkt har ansetts vara det bästa av de tre Helgeandsholmsalternativen, har utredningen uppskattat överytorna till ca 3 000 m² fullvärdig rumsyta. Vid expansion torde i första hand kunna utnyttjas kanslihuset (ca 11 000 m²) och därefter kanslihusannexet, dvs. finansdepartementets nuvarande lokaler, (ca 5 000 m²). En fördel med detta alternativ – i varje fall på kortare sikt – är att riksdagens lokalbehov tillgodoses i endast två byggnader, gamla riksdagshuset och nybyggnaden på riksbankstomten.

Beträffande alt. H 2, som också från funktionssynpunkt bedömts ha goda

kvaliteter och i detta avseende vara klart bättre än alt. H 3, har utredningen uppskattat överytorna till ca 3 000 m² fullvärdig rumsyta. Vid expansion torde kunna utnyttjas kanslihusannexet (ca 5 000 m²). Hur ytterligare expansionsbehov skall kunna tillgodoses är däremot oklart.

Beträffande alt. H 3, som från funktionssynpunkt bedömts ha vissa brister, har utredningen uppskattat överytorna till ca 2 000 m² fullvärdig rumsyta. Vid expansion torde i första hand kunna utnyttjas återstående del, 1/3, av kanslihuset (ca 4 000 m²) och därefter kanslihusannexet (ca 5 000 m²).

Beträffande alt. S, som från funktionssynpunkt bedömts ha såväl fördelar som brister, har såsom närmare utvecklats i det ovanstående, de nuvarande överytorna (ca 4 000 m²) inte ansetts kunna helt tillgodose de i lokalprogrammet uppställda kraven för vissa lokalgrupper. Vid expansion torde i och för sig – med de tekniska olägenheter detta kan innebära – kunna utnyttjas ett stort antal kringliggande fastigheter. Detta gäller dels en fastighet vid Vattugatan (ca 2 000 m²), dels vissa fastigheter vid Drottninggatan (ca 5 000 m² i kv. Hägern Större och ca 15 000 m² i kv. Brunkhuvudet och Brunkhalsen), dels lokaler i nya riksbankshuset och i femte höghuset samt (ev.) i östra delen av kulturhuset. Till detta kan läggas vissa "saneringsmogna" statliga fastigheter som f. n. efter ny- eller ombyggnad beräknas bli använda för statliga förvaltningsändamål. Främst kan här nämnas vissa fastigheter vid Drottninggatan/Herkulesgatan (kv. Björnen, ca 14 000 m²).

Om man försöker beräkna riksdagens lokalbehov vid sekelskiftet med utgångspunkt i den tillväxttakt som hittills varit, skulle omkring år 2 000 erfordras närmare 50 000 m² fullvärdig rumsyta. Det kan inte uteslutas att de då aktuella lokalbehoven blir avsevärt större, kanske mellan 55 000 och 60 000 m². Det kan nämnas att riksdagen f. n. har lokaler som ungefär motsvarar den totalyta som 1968 års utredning bedömde skulle komma att erfordras kring sekelskiftet. Som framgår av den i det föregående gjorda bedömningen torde inget av Helgeandsholmsalternativen tillgodose krav av nämnda storleksordning, om inte en ytterligare expansion kan ske även på Nedre Norrmalm eller i Gamla stan, vilket dock av uppenbara skäl torde vara mindre önskvärt. Även om Sergelstorgsalternativet i och för sig torde kunna – efter förvärv eller förhyrning av ytterligare fastigheter – tillgodose dessa ökade lokalbehov synes en lösning som innebär att riksdagens funktioner fördelas på ett stort antal fastigheter vara mindre acceptabel på lång sikt.

Utskottet måste alltså ifrågasätta om det verkligen är möjligt att genom någon av de nu närmare diskuterade lösningarna kunna helt tillgodose riksdagens sannolika lokalbehov kring år 2000. Visserligen torde några av de mindre sambandskrävande funktionerna kunna förläggas utanför de egentliga riksdagsbyggnaderna, men att varje sådan lösning innebär försämringar från funktionssynpunkt, som särskilt på lång sikt kan te sig mindre önsk-

värda, torde vara obestriddigt. Om inte det framtida lokalbehovet blir avsevärt mindre än det som utskottet ansett sig ha anledning att räkna med, torde sålunda kunna förutses att riksdagen redan före år 2000 finner lokal tillgången så begränsad att nya lösningar åter börjar övervägas.

Under senare tid har också yrkanden framställts som – om de tillgodoses – innebär starkt ökade expansionsbehov. Till dessa hör krav på ökad sekreterarhjälp för ledamöterna, krav på förstärkning av utskottens kanslier – inte minst med hänsyn till de uppgifter som riksdagen ålagts enligt den nya grundlagen – samt krav på en utbyggd informations- och bibliotekservice. Det bör också observeras att utvecklingen ofta sker mycket ryckigt och att vissa reformer direkt medför nya krav. Som exempel kan nämnas det ganska nya systemet med ersättare för vissa riksdagsledamöter, vilket omedelbart medförde ökade lokalbehov, som inte kunnat förutses i det då aktuella lokalprogrammet.

Det bör starkt understrykas att alla beräkningar av detta slag självfallet måste förses med betydande reservationer för osäkerheten i framtidsuppskattningarna. Denna osäkerhet bör dock inte förhindra att sådana bedömningar görs, eftersom man måste räkna med vissa marginaler för att möta ev. nya framtida behov. Försiktigheten torde sålunda bjuda att inte investera för mycket i projekt som kan komma att bli helt funktionsdugliga under endast en relativt begränsad tid. Frågan om riksdagens sannolika lokalbehov i vart fall fram till år 2000 bör sålunda, enligt utskottets mening, ytterligare övervägas, innan beslut kan fattas om lokalfrågan på lång sikt.

Mot bakgrunden av de ytterligare överväganden som utskottet sålunda anser bör ske beträffande samtliga de aktuella alternativen från funktions-synpunkt bör dessutom närmare studeras *vissa stadsplane- och miljöfrågor*. Det Helgeandsholmsalternativ som från funktionssynpunkt ansetts bäst (alt. H 1) har från stadsbildsynpunkt bedömts vara klart sämre än de båda andra Helgeandsholmsalternativen (alt. H 2 och H 3). Från många remissinstanser, liksom från riksdagshuset, har härvid anförts starka betänkligheter mot förslaget att riva riksbankshuset och ersätta detta med en modern nybyggnad av stor volym. Härigenom skulle, har det framhållits, stadsbilden i detta känsliga område av Stockholm "radikalt förändras". Även beträffande den höga uppbyggnaden över plenisalen liksom möjligheterna att arkitektoniskt samordna den gamla riksbanksfasaden mot Riksgatan med nybyggnaden har anförts viss tveksamhet.

Beträffande det av förvaltningsstyrelsen förordade förslaget, alt. H 2, har riksdagshuset, såsom ovan nämnts, ansett att även detta alternativ från funktionssynpunkt har goda kvaliteter och är klart bättre än alt. H 3. Som en särskild förtjänst hos alt. H 2 har framhållits att lokalgrupperna fått en klar och tydlig fördelning på de tre byggnaderna, riksdagshuset, riksbankshuset och kanslihuset. För att den i alt. H 2 föreslagna lösningen skall fungera synes dock en nödvändig förutsättning vara att en broförbindelse skapas mellan kanslihuset (dit ledamotsrummen förlagts) och riks-

bankshuset (där plenisalen inrymts). Den gångbro i två plan över Stallkanalen som utredningen föreslagit har emellertid rönt kraftig kritik från flertalet remissinstanser. Utskottet har erfarit att bron, som bör betraktas som "en skiss", är föremål för närmare överväganden, såväl vad avser den arkitektoniska utformningen som det geografiska läget. Riksdagshusetutredningen har för sin del ansett att bron i princip bör kunna accepteras och framhållit att det fortsatta projekteringsarbetet bör bedrivas i samråd med berörda myndigheter, främst Stockholms kommun, som har det övergripande ansvaret för stadsplanefrågorna. Beträffande alt. H 2 har vidare från flera remissinstanser anförts betänkligheter mot den föreslagna påbyggnaden på riksbankshuset och mot ingreppen i riksbankshuset, föranledda främst av den nya plenisalen.

Det tredje Helgeandsholmsalternativet (alt. H 3), som från funktionssynpunkt ansetts klart underlägset alt. H 1 och H 2, har av flertalet remissinstanser som yttrat sig i frågan bedömts vara klart bäst från yttre miljösynpunkt i och med att det inte medför några påtagliga förändringar i stadsbilden. Däremot har anförts betänkligheter beträffande vissa föreslagna ingrepp i riksdagshuset.

Vad så beträffar bedömningen av alt. S från den nu aktuella synpunkten har anförts att byggnaderna till det yttre har en från riksdagens synpunkt anonym gestaltning, som dock förklaras av att byggnaderna från början inte avsetts som riksdagshus. Vilken vikt denna omständighet bör tillmätas vid en helhetsbedömning av alternativen är dock inte klart. Det bör också påpekas att alt. S för det fall att riksdagen beslutar om en mindre ombyggnad i de gamla riksbyggnaderna, exempelvis för vissa regeringsfunktioner, inte medför några motsvarande stadsbilda- eller miljöproblem på eller kring Helgeandsholmen. Att alt. S, särskilt på längre sikt, kan komma att uppfattas som en mera omstridd lösning från stadsbildssynpunkt är dock uppenbart.

Utskottet får i detta sammanhang också understryka de önskemål som från flera remissinstansers sida framförts beträffande utredning av frågan om den framtida utformningen av Riksplan, Strömparterren och Norrbro. Denna fråga, som har ett nära samband med bedömningen av riksdagens byggnadsfråga från stadsbildssynpunkt och som också bör diskuteras med bl. a. kommunens representanter, bör dock, enligt utskottets mening, inte få försena ett ställningstagande till frågan om riksdagens lokalisering på lång sikt.

Den tredje frågan som bör närmare övervägas – mot bakgrunden av vad utskottet i det föregående anført om kraven på god funktion och miljö – gäller *kostnaderna*. Riksdagshusetutredningen har för sin del beräknat investeringskostnaderna för de olika alternativen till ca 155 Mkr för alt. H 1, 125 Mkr för alt. H 2, 135 Mkr för alt. H 3 och 25 Mkr för alt. S (avseende investeringar på Helgeandsholmen), allt i 1974 års kostnadsläge. Med anledning av vad byggnadsstyrelsen framhållit i sitt remissyttrande har riksdagshusetutredningen nu räknat upp kostnaderna dels med 10 % för alla al-

ternativen, dels ytterligare med 30 Mkr för alt. H 2 och 20 Mkr för alt. H 3. Om hänsyn även tas till kostnadsutvecklingen under det senaste året skulle investeringskostnaderna – i nuvarande kostnadsläge – kunna uppskattas till resp. ca 190 Mkr för alt. H 1, 180 Mkr för alt. H 2, 185 Mkr för alt. H 3 och 30 Mkr för alt. S.

Med hänsyn till att bedömningen från kostnadssynpunkt av alt. S i allt väsentligt måste grundas på den av kommunen lämnade offerten, medan kostnaderna för Helgeandsholmsalternativen blir beroende av de framtida byggnadskostnaderna anser utskottet – i likhet med utredningen – att jämförelserna bör utgå från årskostnaderna och inte från investeringskostnaderna. Utredningen har för sin del gjort dessa jämförelser i kostnadsläget våren 1974. Med hänvisning till vad utskottet nyss anfört om de skilda förutsättningarna för de båda huvudförslagen, alt. H och alt. S, bör dock jämförelserna avse en tidpunkt då båda alternativen är möjliga att använda. Utskottet har därför försökt räkna fram årskostnaderna för de aktuella alternativen till hösten 1982, då enligt nuvarande planer en återflyttning tidigast kan ha skett. Dessa beräkningar visar på betydande skillnader i årliga kostnader till alt. H:s nackdel. Storleken blir dock mycket beroende av hur starkt byggnadskostnaderna kommer att öka under slutet av 1970-talet. Några inom utskottets kansli gjorda kalkylexempel redovisas översiktligt i *bilaga 19* till detta betänkande (s. B 139).

Såsom framgår av det ovan anförda anser utskottet att frågan om hur riksdagen *på lång sikt* skall lösa sin lokalfråga bör ytterligare övervägas. Enligt utskottets mening måste frågan om riksdagens permanenta lokaler ses i ett längre tidsperspektiv än fram till år 1985. Ett minimikrav bör härvid vara att tillräckliga garantier skapas för att de beslut som riksdagen fattar i denna del och som kan komma att medföra mycket betydande kostnader för samhället, tillförsäkras riksdagen goda funktionsmöjligheter åtminstone en bit in på nästa sekel. Frågan om riksdagens sannolika lokalbehov i vart fall fram till år 2000 och de olika nu aktuella lokaliseringsalternativen från denna synpunkt – med särskilt beaktande av expansionsmöjligheter och flexibilitet – bör sålunda ytterligare övervägas.

Vidare bör – mot bakgrunden av de bedömningar som görs av alternativens kapacitet från funktionssynpunkt – vissa stadsplan- och miljöfrågor ytterligare studeras. Detta bör, enligt utskottets mening, ske i nära samarbete med representanter för Stockholms kommun. Slutligen bör vissa i det föregående angivna kostnadsfrågor närmare övervägas.

De kompletterande överväganden som utskottet sålunda förordar, innan ett beslut i huvudfrågan kan fattas, synes inte kräva någon särskild teknisk utredning utan bör kunna ske inom riksdagen. En lämplig lösning kan vara att en *särskild beredning* för ärendet tillsätts av talmanskonferensen eller förvaltningsstyrelsen. Eftersom val av utredningar eller beredningar normalt sker av talmanskonferensen talar mycket för att denna får uppdraget att tillsätta den föreslagna beredningen. Å andra sidan har förvaltningsstyrelsen

tidigare handlagt ärendet om riksdagshuset. Utskottet har av praktiska skäl stannat för att förvaltningsstyrelsen bör utse den föreslagna beredningen. Denna bör bestå av riksdagsledamöter. Till beredningen bör självfallet kunna knytas erforderlig expertis.

I beredningens uppgifter bör ingå att *förhandla* med Stockholms kommun om möjligheterna att genomföra olika lösningar.

Utskottet förutsätter att beredningens arbete kan ske *skyndsamt*. Med hänsyn till den nuvarande användningen av riksbyggnaderna, vilken enligt vad utskottet erfarit inte förorsakar någon kapitalförlust, och till att de nuvarande lokalerna vid Sergels torg f. n. fungerar väl bör några särskilda problem inte uppkomma för riksdagens del med anledning av beredningens arbete.

Utskottet utgår vidare från att resultatet av beredningens arbete kommer att redovisas i en sådan form att motionsrätt kommer att föreligga i avslutning därtill. Det blir då möjligt att med beaktande av beredningens ställningstaganden och det sakmaterial som beredningen redovisar ta upp alla frågor som får aktualitet.

Med hänsyn till det anförda förordar utskottet att riksdagen nu avslår samtliga i ärendet framställda yrkanden i den mån dessa inte kan anses tillgodosedda genom tillsättandet av den av utskottet föreslagna beredningen. Utskottets ställningstagande innebär att något särskilt anslag ej erfordras i detta sammanhang. De kostnader som kan uppkomma med anledning av beredningens arbete bör sålunda kunna bestridas av redan anvisade medel, dels av reservationsanslaget till utredning av riksdagens lokalfrågor, dels av förslagsanslaget till kommittéer m. m.

På anförda skäl hemställer utskottet
att riksdagen

1. med anledning av framställningen 1974:20 och motionerna 1974:1872 och 1879-1882 samt 1975:979 och 1013 uppdrar åt förvaltningsstyrelsen att tillsätta en särskild beredning bestående av riksdagsledamöter för att närmare överväga riksdagens lokalfråga på lång sikt i enlighet med vad utskottet anförts,
2. avslår yrkandena i framställningen 1974:20 samt motionerna 1974:1872 och 1879-1882 ävensom 1975:979 och 1013 i vad dessa inte tillgodosetts genom vad utskottet i det föregående anförts och hemställt.

Stockholm den 15 maj 1975

På konstitutionsutskottets vägnar
HILDING JOHANSSON

Närvarande: herrar Johansson i Trollhättan (s), Boo (c), Werner i Malmö (m), Fiskesjö (c), Ahlmark (fp), Svensson i Eskilstuna (s), Jonnergård (c), Bergqvist (s), Björck i Nässjö (m), Karlsson i Malung (s), Nordin (c), Måbrink (vpk), Olsson i Edane (s), Johansson i Malmö (s) och Gustavsson i Ängelholm (s).

Reservation

av herrar Boo (c), Werner i Malmö (m), Fiskesjö (c), Jonnergård (c), Björck i Nässjö (m) och Nordin (c), vilka ansett

dels att utskottets yttrande efter det avsnitt på s. 30 som slutar med orden "ca 14 000 m²." bort ha följande lydelse:

Utskottet understryker vikten av att riksdagens lokalfråga får en bestående lösning som tillgodoser tillräckliga expansionsmöjligheter för framtida behov. Med den tillväxttakt som hittills varit skulle omkring år 2000 erfordras närmare 50 000 m² fullvärdig rumsyta. En sådan framräkning av riksdagens lokalbehov ger emellertid inte enligt utskottets bedömning en realistisk bild av de expansionsmöjligheter som kan behöva stå till buds under överblickbar framtid. Behovet av utökade utrymmen torde bli av mindre omfattning och inrymmas i samtliga de alternativ som angetts i förvaltningsstyrelsens skrivelse. Som framgått av redovisningen ovan kan de överytor som står till förfogande för utökade serviceutrymmen beräknas till ca 3 000 m² fullvärdig rumsyta i såväl alt. H 1 som alt. H 2 och till 2 000 m² i alt. H 3. Utöver dessa utrymmen visar riksdagshusutredningen att ytterligare lokaler kan tas i anspråk om så skulle visa sig nödvändigt. Vissa icke kammarnära verksamheter, dvs. mindre sambandskrävande funktioner, torde också kunna förläggas utanför de egentliga riksdagsbyggnaderna, exempelvis i det nuvarande kanslihusannexet, om ett sådant arrangemang på lång sikt skulle bli behövligt.

De utrymmeskrav som det finns rimlig anledning att ställa bör enligt utskottets bedömning kunna tillgodoses i de alternativa lösningar som redovisats i förvaltningsstyrelsens utredning. En ny utredning om det framtida lokalbehovet är således enligt utskottet inte nödvändig. De ytterligare överväganden om lokalernas användning från funktionssynpunkt som kan visa sig behövliga bör inom ramen för de angivna alternativen kunna ingå som ett naturligt led i det fortsatta utvecklings- och projekteringsarbetet.

I de remissyttranden som ingivits till utskottet har aktualiserats vissa stadsplane- och miljömässiga frågor. Det gäller bl. a. utformningen av den gångbro i två plan över Stallkanalen som skall förbinda kanslihuset med riksbankshuset i det av förvaltningsstyrelsen förordade förslaget, alt. H 2. Utskottet har erfarit att bron är föremål för närmare överväganden såväl vad avser den arkitektoniska utformningen som det geografiska läget. Riksdagshusutredningen har för sin del framhållit att det fortsatta projekteringsarbetet bör bedrivas i nära samråd med berörda myndigheter, främst Stock-

holms kommun, som har det övergripande ansvaret för stadsplanefrågorna. Utskottet finner det angeläget att detta nära samråd kommer till stånd och att lösningar eftersträvas som kan tillgodose skilda intressenters önskemål i olika stadsplane- och miljöfrågor.

En tredje fråga som aktualiserats under utskottets behandling av riksdagshusärendet gäller kostnaderna för en återflyttning till Helgeandsholmen. Vissa remissyttranden och sammanställningar som gjorts av utskottet visar att det är realistiskt att räkna med en viss kostnadsökning vid en återflyttning, jämfört med de beräkningar som redovisats av riksdagshusutredningen. Dessa kostnadsökningar kan dock inte anses vara av den karaktären att de bör påverka riksdagens ställningstagande i huvudfrågan, dvs. om en återflyttning till Helgeandsholmen skall ske. Ingenting har framkommit som visar att ett kvarstannande vid Sergels torg på längre sikt skulle vara en från ekonomisk synpunkt fördelaktigare lösning. Statsverket kommer dessutom under alla omständigheter att åsamkas betydande utgifter för de restaureringar och ombyggnader som är nödvändiga för att hålla de gamla riksbyggnaderna i stånd och för att möjliggöra en alternativ användning. Några goda förslag till adekvat användning av riksbyggnaderna för det fall riksdagen stannar kvar vid Sergels torg har inte heller förts fram.

Vad så gäller de i ärendet väckta motionerna bör de motioner – 1974:1879 och 1975:979 – vari yrkas att riksdagen skall besluta att stanna kvar vid Sergels torg avslås. Även motionen 1974:1882, som kräver ytterligare utredningar innan slutgiltigt beslut fattas om förläggningen av riksdagens hus, bör avslås. Eftersom utskottet anser att principbeslut i huvudfrågan skall fattas nu, bör också motionerna 1974:1881 och 1975:1013 – i vilka yrkas att andra i arkitekttävlingen deltagande, ”utvecklingsbara” ombyggnadsförslag, däribland förslaget ”Samspel”, skall beredas på motsvarande sätt som de av riksdagshusutredningen bearbetade alt. H 1, H 2 och H 3 – avslås. Den omständigheten att inte samtliga i pristävlingen deltagande arkitektgrupper beretts möjlighet till en sådan vidarebearbetning med anledning främst av kanslihusets intagande i programmet bör således inte få försena ett principbeslut i huvudfrågan. Självfallet bör detta inte hindra förvaltningsstyrelsen från att, om den finner skäl därtill, i det fortsatta arbetet på nytt ta upp också andra Helgeandsholmsförslag till närmare övervägande.

Motionen 1974:1872 – vari yrkas att behovet av rökfria lokaler skall beaktas i det fortsatta planeringsarbetet – bör kunna förklaras besvarad med hänvisning till vad utskottet i det föregående anført om ytterligare överväganden av förvaltningsstyrelsen. Även motionen 1974:1880, i vad gäller yrkandet om ytterligare lokaler för medhjälparpersonal till riksdagsledamöterna, bör kunna förklaras besvarad med vad som ovan sagts. Yrkandena i sistnämnda motion om att ytterligare utredningar skall göras av frågan om expansionsmöjligheterna beträffande båda huvudalternativen och att detta skall ske innan riksdagen fattar beslut i lokaliseringsfrågan, bör däremot avslås.

Utskottet anser det angeläget att principbeslut nu fattas om återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen. Nuvarande lokaler vid Sergels torg har avsetts endast som ett provisorium för riksdagen. Det material, som ligger till grund för utskottets bedömning, visar att alt. S. inte är en tillfredsställande lösning på längre sikt. Utskottet tillstyrker att riksdagen uppdrar åt förvaltningsstyrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i första hand enligt alt. 2 i Riksdagshusutredningen 1974. En bestående lösning bör nu kunna nås på det föreliggande utredningsmaterialet. Skulle styrelsen vid sina fortsatta överväganden finna nya och andra lösningar erforderliga från t. ex. funktions-, miljö- eller kostnadssynpunkter bör frågan självfallet ånyo underställas riksdagen.

Sammanfattningsvis anser sålunda utskottet att riksdagen vid en återflyttning till Helgeandsholmen och med utnyttjande av även kanslihuset och på längre sikt även kanslihusannexet tillförsäkras goda arbetsmöjligheter i en intressant och stimulerande miljö. Efter en ombyggnad av det slag som föreslås kommer de gamla riksbyggnaderna att åter få en adekvat användning och kunna utnyttjas på ett meningsfullt och rationellt sätt. Detta garanterar också bäst ett fortsatt bevarande av det gamla riksdagshuset. Riksdagen behöver vidare inte längre arbeta i lokaler som den inte äger eller kan fritt förfoga över och som planerats och byggts för helt andra ändamål. Genom en återflyttning till Helgeandsholmen vinnas såväl principiella som praktiska fördelar för riksdagen, som – såsom bl. a. förvaltningsstyrelsen framhållit – får "välfungerande egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge". Denna lösning bör sålunda även enligt utskottets mening genomföras.

dels att utskottets hemställan bort ha följande lydelse:

På anförda skäl hemställer utskottet

att riksdagen

1. med anledning av framställningen 1974:20 och med avslag på motionerna 1974:1879, 1880 såvitt avser yrkandena 2 och 3, 1881, 1882 samt 1975:979 och 1013
  - a. beslutar att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen,
  - b. uppdrar åt förvaltningsstyrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor i första hand enligt alternativ 2 i Riksdagshusutredningen 1974 och återkomma till riksdagen med nytt förslag, om förvaltningsstyrelsen skulle finna att nya överväganden talar för andra lösningar eller om andra förhållanden framkommer som motiverar detta,
  - c. till Den inre riksdagsförvaltningen: Fortsatt utredning om riksdagens hus m. m. för budgetåret 1975/76 under XVI:c huvudtiteln anvisar ett reservationsanslag av 500 000 kronor.

2. förklarar motionerna 1974:1872 och 1880, den sistnämnda såvitt avser yrkandet 1, besvarade med vad utskottet i det föregående anført och hemställt.

Bilaga I

BYGGNADSSTYRELSEN 1974-11-29

UA8-2944/74

Riksdagens konstitutionsutskott

Riksdagens lokalfrågor. Riksdagshusutredningen 1974

Riksdagens konstitutionsutskott har med skrivelse 1974-10-22 hemställt att byggnadsstyrelsen måtte avge yttrande över riksdagens förvaltningsstyrelsens framställning (1974:20) Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

Utskottet har 1974-10-30 översänt fem motioner väckta med anledning av framställningen.

Byggnadsstyrelsen redovisar i det följande först vissa synpunkter beträffande kostnader och genomförande för Helgeandsholmsalternativet samt ger därefter sin syn på den aktuella frågan i dess helhet.

Kostnader

För att jämföra de tre ombyggnadsalternativens ekonomiska konsekvenser dels inbördes dels med Sergelstorgsalternativet har utredningen låtit utföra vissa kostnadskalkyler.

Byggnadsstyrelsen har vid granskning av kalkyler över erforderliga investeringar funnit att investeringskostnaderna bör höjas med ca 10 %. Höjningen betingas bl. a. av att posten "oförutsett" enligt styrelsens erfarenhet bör ökas från 5 till 10 % vid ombyggnader. Härutöver bör kostnaderna för installationer justeras uppåt. På det kalkylunderlag som föreligger är granskningen att betrakta som en översiktlig bedömning.

Kostnadskalkylerna är angivna i prisnivån 1974-04-01. De verkliga ombyggnadskostnaderna blir självfallet beroende på utvecklingen av byggnadskostnaderna fram till färdigställandetidpunkten.

De kalkyler som redovisades i styrelsens utredning "Riksdagens hus" 1968 förutsatte beträffande ombyggnadsalternativen betydligt mera långtgående åtgärder än vad som nu föreslås. Några direkta jämförelser med 1968 års bedömning kan därför nu inte göras. Det kan dock noteras att en uppräknig till 1974 års prisnivå av kostnaderna för alternativet 1C i "Riksdagens hus", vilket närmast motsvarar alt. 1H i Riksdagshusutredningen 1974, efter avdrag av grundförstärkningskostnaderna, ger ca 160 milj. kr. att jämföra med i utredningen för alt. 1H beräknade 155 milj. kr.

I de alternativ som förutsätter utnyttjande av kanslihuset bör såsom investering medräknas värdet av denna byggnad. Med utgångspunkt från nuvarande hyra – 250 kr/m² lägenhetsyta – har styrelsen uppskattat detta värde till storleksordningen 30 milj. kr. I årskostnadsberäkningarna har emellertid

hyra för kanslihuset inräknats motsvarande den nämnda investeringen.

Utredningen har utgått från att nuvarande avkastningsvärde för mark och byggnader på Helgeandsholmen är 0 kr. Byggnadsstyrelsen har gjort beräkningar, som förutom att belysa nuvarande avkastningsvärde avser att visa de ekonomiska konsekvenserna vid bevarande och utnyttjande av byggnaderna på Helgeandsholmen för andra ändamål än riksdagens.

Styrelsen kan utifrån sin erfarenhet av nuvarande användning av riksdagshuset verifiera att hyresintäkterna för närvarande endast täcker drift- och underhållskostnaderna. Likaså bedöms en ombyggnad för 25 milj. kr. som enbart siktar till att sätta riksbyggnaderna i nöjaktigt skick utan funktionella förbättringar endast kunna ge marginella intäktsökningar relaterade till denna investering. En väsentlig orsak härtill är de begränsade möjligheterna att använda lokalerna effektivt.

Görs ombyggnader för annat ändamål än riksdagens enligt de principer som tillämpats i utredningen får man räkna med ombyggnadskostnader av samma storleksordning, ca 90 milj. kr. som utredningen anger. En sådan ombyggnad leder emellertid enligt styrelsens bedömning inte till sådan ökning i avkastningen att annat än bidrag till kapitalkostnaden för ombyggnaden kan erhållas. Denna bedömning är förenad med viss osäkerhet då den måste grundas på nu föreliggande delvis hypotetiska underlag och erfarenhet från tidigare ombyggnader.

Byggnadsstyrelsen finner således att utredningens bedömning av nuvarande värde på byggnader och mark på Helgeandsholmen är riktig och en konsekvens av beslut om riksbyggnadernas bevarande helt eller delvis.

Med de reservationer som byggnadsstyrelsens granskning av ombyggnadskostnaderna ger anledning till har styrelsen inga invändningar mot utredningens årskostnadsberäkningar. Årskostnaderna för Helgeandsholmsalternativen blir enl. byggnadsstyrelsens beräkning 17,5–18,0 milj. kr. i 1974 års prisnivå.

Grundförhållanden

Sedan gammalt har det varit känt att grunden och grundläggningsförhållandena under riksdagshuset inte varit de bästa. Detta har observerats tidigt och mätningar av sprickvidder och sättningar har pågått mer eller mindre kontinuerligt i stort sett sedan husets färdigställande.

Den senaste mätomgången som började 1967 visar mycket små rörelser både vad beträffar sättningar och sprickvidder. Den slutsats man kan dra av detta är att huset för närvarande står stabilt och att någon grundförstärkning därför normalt inte borde vara aktuell i dagens läge.

Vad som kan ändra den bilden är så vitt man kan bedöma följande:

A. Den befintliga grundvattenytan sjunker snabbare än vad som beräknats

med stöd av tidigare erfarenhet. Rustbädden och pålarna av trä kommer då att friläggas och på sikt förstöras.

B. Bakterieangreppen på trämaterialiet är allvarligare än vad som hittills framkommit och trämaterialiet bryts ned.

C. Den eventuella ombyggnaden av riksdagshuset och riksbanken medför väsentliga ändringar eller ökning av lasten på grunden.

D. Grundläggningsarbetet i byggnadens närhet stör grundförhållandena. Framför allt torde skakningar vara farliga.

Av ovanstående punkter är A och B oberoende av om man gör någon ombyggnad av husen eller ej. Skall byggnaderna bevaras måste i varje fall A säkert åtgärdas i en framtid. Med normal sänkningshastighet av grundvattenytan bedöms fristen till ca 30 år, eventuellt något längre. Åtgärder bör då vidtas, t. ex. att flytta trösklarna för Mälarens vattenstånd längre nedströms och på så sätt hindra vidare sjunkning av grundvattenytan eller genomföra en lämplig grundförstärkning med en sannolikt bättre teknik än dagens.

Beträffande punkterna C och D har de ingått i direktiven till de tre arkitektgrupperna att beakta.

För själva riksdagshusbyggnaden har ej heller någon föreslagit förändringar som kan bedömas vara av någon fara för grundläggningen. Detta gäller även riksbankens hus enligt alternativ 2 och 3.

Alternativ 1 med sin nybyggnad på riksbankstomten har bedömts kunna utföras med så kallad spolpålning vilken icke bör medföra några skador på riksdagshusets grund. Förhöjningen av pålningskostnaden är beaktad i kostnadsberäkningen. Det bör dock påpekas att osäkerheten här är något större än för de andra alternativen då oförutsedda svårigheter och överraskningar kan inträffa som bl. a. kan medföra kostnadsökningar.

Det föreslagna garaget under Riksplan skall grundläggas genom så kallad kompensationsgrundläggning, dvs. man tar bort lika mycket tyngd som man lägger dit. Följden blir i stort sett oförändrade förhållanden. Några tekniska problem borde rimligen inte uppstå.

Beträffande de tekniska lösningarna på de tre förslagen för övrigt kan någon ingående bedömning icke göras då några konstruktionsritningar eller dylikt inte finns. Allmänt kan bara konstateras att några speciellt svåra eller besvärliga konstruktioner inte förefaller finnas.

Husets grundläggning är f. n. svårbedömbart. En ombyggnad av riksbyggnaderna måste därför föregås av fortsatta utredningar. Om en grundförstärkning därvid befinnes nödvändig måste den, om byggnaderna skall bevaras, utföras oberoende av vilket förläggningalternativ som riksdagen väljer. Vid en kostnadsjämförelse kan man således bortse från grundförstärkningskostnaden då de bägge alternativen belastas lika. Ytterligare utredning är av samma skäl ej heller en förutsättning för att beslut fattas om riksdagens förläggning.

Riksbyggnadernas användning vid alternativ Sergels torg

En betydelsefull fråga är riksbyggnadernas utnyttjande i den händelse riksdagen stannar kvar vid Sergels torg. Styrelsen har vid sin bedömning utgått från att i överensstämmelse med riksdagens beslut att inte riva riksdagshuset, även riksbankshuset bör bevaras. Styrelsen förutsätter att riksbankshuset på samma sätt som riksdagshuset kommer att förvaltas av styrelsen vid bankens flyttning till sin nybyggnad vid Brunkebergstorg våren 1976.

Riksdagshuset förvaltas sedan 1971 av byggnadsstyrelsen. Lokalerna nyttjas dels tillfälligt av statliga myndigheter jämte riksbanken och nordiska rådet, dels som konferenslokaler. Styrelsen räknar med att det fram till dess att ombyggnad för riksdagens räkning blir aktuell skall vara möjligt att utnyttja lokalerna på samma sätt.

Styrelsens förvaltning av riksdagshuset har präglats av osäkerheten om byggnadens framtida användning varav följt att upprustningsåtgärder skjutits på framtiden eller, där de varit nödvändiga, vidtagits med största återhållsamhet. Lokalerna har dock utan större åtgärder kunnat tas i anspråk som kontors- och konferenslokaler men har på grund av rumsmåtten och planlösningen inte kunnat utnyttjas effektivt. Förekomsten av betydande överytor har påverkat hyressättningen som f. n. är 100–200 kr/m² ly och år, vilket endast täcker kostnader för drift och underhåll. Uppskattningsvis har hyra kunnat tas ut för endast ca 40 % av hela lägenhetsytan.

Erfarenheterna från styrelsens förvaltning av riksdagshuset pekar på att det är mycket svårt att finna en nyttjare som kan utnyttja riksbyggnaderna lika effektivt som riksdagen själv på det sätt som redovisats i alternativen för Helgeandsholmen. Även annat nyttjande kräver omfattande upprustning av byggnaderna och åtgärder för anpassning av lokalerna till skilda verksamheter. En sådan ombyggnad innebär avsevärt högre kostnader än de 25 milj. kr. som förvaltningsstyrelsen redovisat. Styrelsen har med alternativen 2 och 3 som grund uppskattat kostnaderna för dessa åtgärder till ca 90 milj. kr.

Konsekvenser för statsförvaltningen i övrigt

Vid en återflyttning till Helgeandsholmen tas kanslihuset i kv. Mars och Vulcanus i anspråk i alternativen 2 och 3 med framtida reserver i kanslihusannexet i kv. Cephalus, med vilket underjordisk förbindelse redan finns från kanslihuset. I alternativ 1 utgör kanslihuset en framtida reserv. För alla alternativen gäller att ersättningslokaler måste anskaffas. Sådana lokaler kan erhållas inom södra klarakvarteren. En expansion inom Gamla stan har av flera skäl inte bedömts vara lämplig eller möjlig.

Byggnadsstyrelsen har upprättat en utbyggnadsplan för södra klarakvarteren för statlig förvaltning. Som ett första led i förverkligandet av utbygg-

nadsplanen har ett stort antal fastigheter inom södra klarakvarteren förvärvat av staten. Vidare har styrelsen till Kungl. Maj:t ingivit ett ramprogram för ny- och ombyggnad i kv. Björnen inrymmande ca 900 kontorsarbetsplatser och har för avsikt att inom den närmaste tiden inge ett ramprogram för ny- och ombyggnad i kv. Tigern inrymmande ca 450 arbetsplatser. Dessa lokaltillskott täcker gott och väl den mängd lokaler som erfordras för att ersätta kanslihuset med dess ca 360 rum. Framtida utflyttning från södra klarakvarteren av myndigheter utan särskild departementsanknytning ger möjlighet att med tiden samla samtliga departement norr om Strömmen. De lokaler som lämnas av departementen inom kanslihuskvarteren kan till dess de eventuellt erfordras för riksdagens expansion nyttjas av statliga myndigheter.

Styrelsens utbyggnadsplan ger möjlighet till alternativa placeringar av departementen. I det fall centrala delar av statsdepartementen önskar sitta nära riksdagen blir, vid en återflyttning till Helgeandsholmen, trakten kring kvarteren Lejonet och Rosenbad tyngdpunkten och vid Sergels torg-alternativet kv. Björnen. Bägge fallen förutsätter ny- och ombyggnad i kv. Björnen, i det första fallet för att evakuera de aktuella kvarteren för ombyggnad, i det andra fallet för att ta emot centrala delar av statsdepartementen. En tidsmässig skillnad på 1 à 2 år finns mellan alternativen då i första fallet en ombyggnad av kvarteren Lejonet och Rosenbad är möjlig först efter deras evakuering till kv. Björnen.

I styrelsens tidplan för området ligger kv. Björnen samt även den del av kv. Loen som av praktiska skäl medtagits i projektet först. Skälet är att byggnaderna i kv. Björnen är i sådant skick att de under alla omständigheter måste åtgärdas oavsett lösningen av riksdagens lokalfråga. Samma sak gäller byggnadsbeståndet i kv. Tigern och Johannes större där åtgärderna dock inte bedöms vara lika brådskande. Tidplanen kan därför inom en ram av ca 10 år anpassas efter de önskemål som kan komma fram vid planeringen av statsdepartementens lokaler.

Tidsåtgången för projektering och byggande av kv. Björnen har uppskattats till ca 5 år från det att projekteringsbemyndigande lämnats av Kungl. Maj:t. För att tidplanen i riksdagens återflyttningalternativ skall kunna hållas måste ett sådant bemyndigande erhållas under första kvartalet 1975. Utgående från projekteringsstart våren 1975 kan om- och nybyggnaden vara klar årsskiftet 1979/80 varefter 1/2-1 år erfordras för färdigställande av lokaler för kanslihusets evakuering. Därefter fordras ytterligare 1 1/2 år innan riksdagens ledamöter kan ta sina arbetsrum i anspråk, sammanlagt en tidsrymd av drygt 7 år vilket innebär en inflyttning sommaren 1982.

För kv. Tigern har tidsåtgången beräknats till ca 4,5 år. Projekteringsstart våren 1975 innebär färdigställande under år 1979. Med tanke på byggnadsbeståndets kvalitet bör byggnadsarbetena inte igångsättas senare än 1980. Ombyggnaden av kv. Johannes större bör utföras under 1980-talet.

Styrelsen bedömer att goda samband mellan riksdagen och statsdepar-

tementen kan upprättas i bägge förläggningalternativen.

Sambanden blir bättre i alternativet Helgeandsholmen så länge delar av statsdepartementen är förlagda till Gamla stan. I alternativet Sergels torg kan sambanden förbättras genom överflyttning till Södra Klara av samtliga departement.

Styrelsen anser sig väl förberedd att genomföra de projekt som kan bli en konsekvens av riksdagens beslut i sin lokalfråga under förutsättning att erforderliga tider för deras genomförande kan beredas.

Byggnadsstyrelsen är beredd att också biträda riksdagen beträffande projektering och genomförande av byggnadsåtgärder för det fall riksdagen beslutar om återflyttning till Helgeandsholmen.

Bedömning av alternativen

Utredningen visar att riksdagen till rimlig kostnad kan få en god funktionell lösning av sin lokalfråga vid en återflyttning till Helgeandsholmen och därtill en i allt väsentligt god arbetsmiljö för ledamöter och personal. Ur de synpunkter som byggnadsstyrelsen har att företräda, utgör återflyttningen en följdriktig och konsekvent lösning både med avseende på riksbyggnadernas framtida användning och av riksdagens lokalfråga som sådan.

Riksbyggnaderna och omgivande bebyggelse, såväl i Gamla stan som inom Södra klarakvarteren ägs i stor utsträckning av staten. Det bör kunna förutsättas, vilket också hittills utförda utredningar visar, att riksdagens lokalfråga skall kunna få sin lösning här även med tillgodoseende av rimliga krav ifråga om stadsbild och yttre miljö.

Vid en jämförelse mellan de tre utredningsalternativen finner byggnadsstyrelsen, i likhet med vad förvaltningsstyrelsen förslår, att alternativet 2 i första hand bör komma ifråga. Alternativet förenar god funktion med hög grad av bevarande. De förändringar i stadsbilden som alternativet medför anser styrelsen marginella i jämförelse med betydelsen av att riksdagen återflyttar till Helgeandsholmen och riksdagshuset återfår sin ursprungliga funktion samt att riksdagen därvid erhåller bästa möjliga lokalförhållanden.

Med hänvisning till vad som ovan anförts tillstyrker byggnadsstyrelsen förvaltningsstyrelsens förslag.

Byggnadsstyrelsen anser att beslut bör kunna fattas på grundval av nu föreliggande utredningsmaterial.

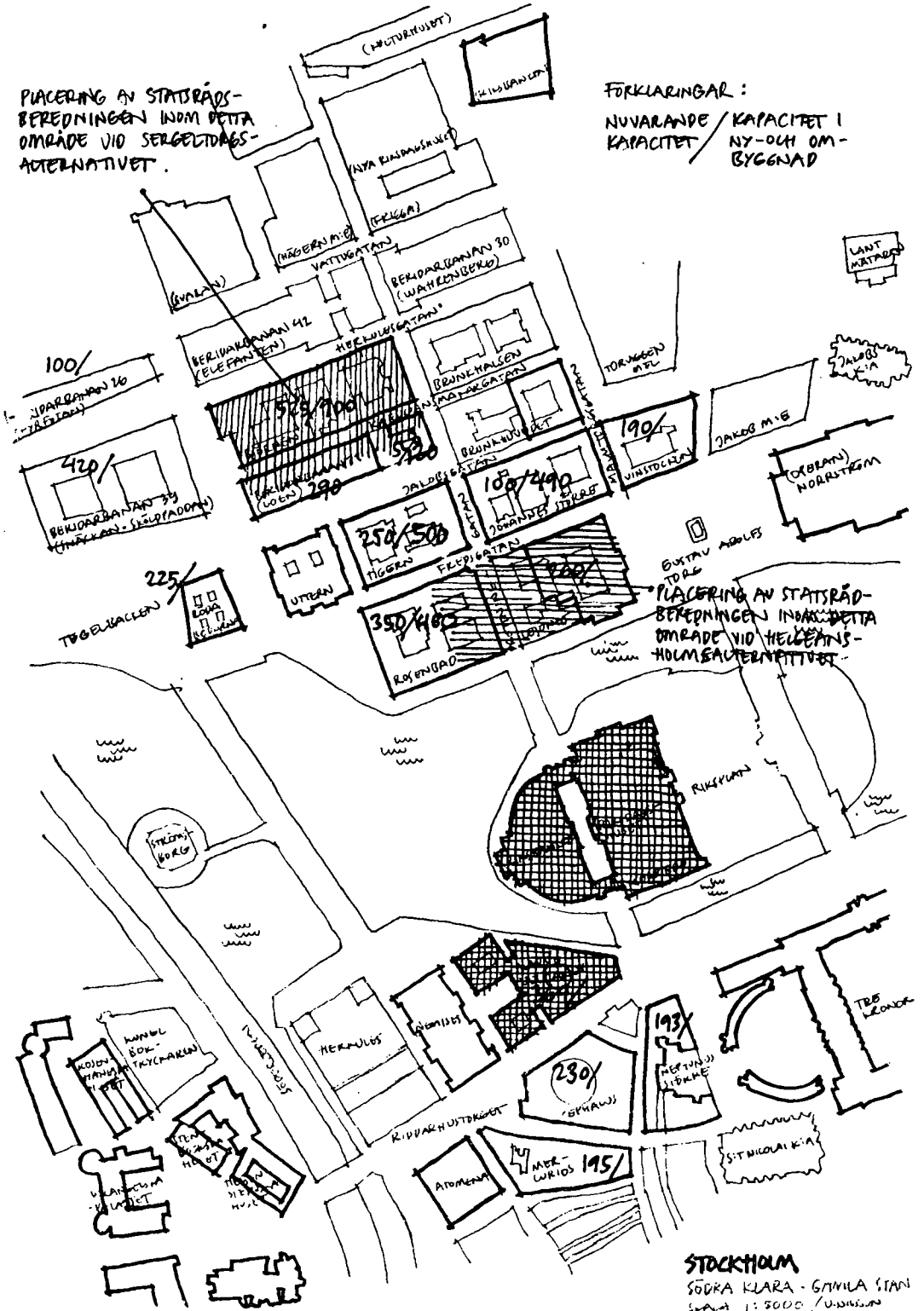
I handläggningen av detta ärende har deltagit generaldirektören Tiler, planeringsdirektören Smith, föredragande, tekniske direktören Bunner, byggnadsråden Bertman, Törnquist, Nystedt och Graflund samt i kostnadsfrågor avdelningsdirektören Ahlén.

Reidar Tiler

Åke Smith

PLACERING AV STATSRÅDS-
BEREDNINGEN INOM DETTA
OMRÅDE VID SERGELTORGES-
ALTERNATIVET.

FÖRKLARINGAR :
NUVARANDE / KAPACITET I
KAPACITET / NY-OCH OM-
BYGGNAD

PLACERING AV STATSRÅDS-
BEREDNINGEN INOM DETTA
OMRÅDE VID HELLEBÄNS-
HOLMSEALTERNATIVET.

STOCKHOLM
SÖDRA KLARA - GAMLA STAN
SKALA 1:5000 / UTMÄTTNING

Bilaga 2

LÄNSSTYRELSEN

YTTRANDE

Stockholms län

1974-11-28

11.80-1304-74

Riksdagens konstitutionsutskott

Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

Riksdagens konstitutionsutskott har begärt länsstyrelsens yttrande över "Riksdagshusutredningen 1974".

Länsstyrelsen har tidigare yttrat sig angående riksdagens lokalfråga (1974-04-13. dnr 11.80-78-73), varvid länsstyrelsen på anförda skäl förordade att riksdagshuset skulle ligga kvar vid Sergels torg.

I förhållande till arkitekttävlingen 70-72 har förutsättningarna ändrats så tillvida att enligt direktiven "riksbyggnaderna skall så långt möjligt bevaras i vad avser såväl exteriörer som väsentliga interiörer".

Länsstyrelsen finner det ytterst tillfredsställande att tidigare tankar att riva riksdagshuset och riksbanken nu elimineras. Den tidigare allmänt utbredda meningen i arkitekt- och kulturkretsar att riksdagshuset utgjorde ett störande och oskönt inslag i stadsbilden, i sin arkitektur väsensfrämmande för svensk byggnadsstil och placerad i en höjdnivå som negativt påverkade det monumental intrycket av slottet, torde numera inte ha någon förankring i den allmänna opinionen. Senare generationer har på ett helt annat sätt än tidigare kommit att uppfatta riksbyggnaderna som ett värdigt, ja, i vida kretsar som ett omistligt inslag i stadsbilden. En rivning av riksdagshuset och som ersättning en byggnad motsvarande mera modern byggnadskonst och byggnadsteknik skulle med visshet väcka en utomordentligt stark reaktion inte bara bland Stockholms befolkning utan i hela landet.

Även tillbyggnader och förändringar av riksbyggnadernas exteriörer skulle utan tvivel nu uppfattas som svårartade och icke acceptabla ingrepp i den invanda stadsbilden. Dessa synpunkter måste, enligt länsstyrelsens mening, beaktas vid en prövning av alternativen till lösning av frågan om riksdagens återförande till Helgeandsholmen.

De tre alternativ som riksdagens förvaltningsstyrelse redovisat till riksdagen skall jämföras med Sergelstorgsalternativet. Beträffande den provisoriska placeringen vid Sergels torg må först erinras om att riksdagen där fått en lösning som tillfredsställer högt ställda krav på rymlighet och ändamålsenlighet med tanke på riksdagens arbetsförhållanden inom en enkammarriksdag, hotellrum och arbetsrum för riksdagsmännen, goda sammanträdeslokaler, foajéer, telefon och övrig service, utrymmen för riksdagskansliet, partiernas sekretariat liksom för radio, television och tidningspress.

I och för sig tillgodoser alltså alternativet Sergels torg behoven inte blott

under en provisorietid utan även som permanent lokalisering. Den centrala belägenheten vid det pulserande city, nära till centralstation och tunnelbana ger också stora fördelar för riksdagsledamöterna, allmänheten, uppväntande delegationer från alla delar av landet. Integreringen av riksdagen i citykärnan svarar väl mot våra dagars syn på den moderna demokratins öppna sätt att verka i nära kontakt med folket.

Frågan om framtida expansionsmöjligheter spelar självfallet en icke oväsentlig roll. Vid en förläggning till Helgeandsholmen torde möjligheterna vid de tre alternativen vara uteslutna ur denna synpunkt. Vid Sergels torg finns däremot betydande möjligheter i omedelbar närhet, exempelvis vid det femte höghuset liksom i andra direkt angränsande byggnader.

För en återflyttning till Helgeandsholmen talar å andra sidan sådana skäl som det fristående läget på Helgeandsholmen, monumentaliteten av själva byggnaden och närheten till slottet.

Den korta remisstiden har inte gjort det möjligt med en mera fullständig bedömning av alla de på frågan inverkanse faktorerna, inte minst därför att utredningsmaterialet i vissa avseenden, särskilt de tekniska och ekonomiska, är ofullständigt och inte minst därför till sina slutsatser problematiska. Enligt länsstyrelsens mening torde det vara svårt för riksdagen att på grundval av det föreliggande materialet ta ställning i frågan, utan fortsatta utredningar torde påkallas.

Alternativen

Med Sergelstorgsalternativet jämförs tre alternativ som förvaltningsstyrelsen utvalt och låtit bearbeta efter särskilda direktiv.

Enligt *alternativ 1* bevaras riksdagshusets exteriör i huvudsak och där placeras utskottslokaler och gruppkanslier. Riksbanken rivs och i en nybyggnad placeras plenisalen och vissa övriga lokaliteter samt ledamöternas arbetsrum. Kanslihuset bevaras för regeringens räkning.

Enligt *alternativ 2* bevaras riksdagshusets exteriör i huvudsak oförändrad och i riksdagsbyggnaden placeras utskottslokaler, partikanslier, förvaltningskontoret och riksdagens tryckeri. Riksbankens fasad bevaras men byggnaden byggs på och en gångbro över Stallkanalen i två våningar förenar riksbanks- huset med kanslihuset. Plenisal, restaurant, klubbrum m. m. förläggs till den nya byggnaden. För ledamöternas rum tas kanslihuset i anspråk och regeringen flyttar till lokaler i andra byggnader på Norrmalm, dock utan att något förslag till placering härvidlag redovisas eller kostnadsberäknas i fråga om investeringar resp. driftskostnader.

Enligt *alternativ 3* blir riksdagshusets exteriör oförändrad. Plenisal, rum för talman samt utskottsordföranden och vice ordföranden liksom kammarkansli och ledamotsrum inryms i det gamla riksdagshuset. Riksbankens exteriör blir oförändrad och byggnaden inrymmer riksdagsbibliotek och restauranterlokaler. Kanslihuset används för utskottens kanslier, sessionssalar och förvaltningskontor och tryckeri.

Ekonomiska aspekter

Investeringskostnaderna för de tre alternativen har beräknats till resp. 155 Mkr, 122,5 Mkr och 134,7 Mkr, årskostnaderna till 15,1 Mkr, 16,2 Mkr och 15,8 Mkr. Skillnaden mellan alternativen anses ligga inom osäkerhetsmarginalen. För Sergelstorgsalternativet beräknar utredningen årskostnaden till 19,8 Mkr, inkl. ränta. Dessutom belastas detta alternativ av amortering på en upprustningskostnad, 25 Mkr, avseende Helgeandsholmen.

Även om man anlägger betraktelsesättet att kostnadsfrågorna inte bör spela en avgörande roll vid en fråga av sådan innebörd och dimensioner som riksdagens placering för generationer framåt, kan man självfallet inte helt bortse från ekonomin. Under alla förhållanden bör beslutsunderlaget vara så fullständigt och oantastligt att riksdagen kan fatta sitt beslut med så långt möjligt fullständig och korrekt insikt om innebörden av beslutet. Det må då påpekas att man utgått från antagandet att några grundförstärkningsarbeten inte är erforderliga och räknar sålunda inte med några kostnader för detta ändamål. I själva verket saknas stöd för detta antagande. Man har uppenbarligen förbiset landhöjningens betydelse för grundvattennivån, bakteriernas inverkan på träpålarna med påföljande reducering av hållfastheten och de risker som ökade belastningar genom påbyggnader m. m. på pålsystemet kommer att medföra. De grundförstärkningsarbeten som i realiteten torde erfordras kan beräknas till åtskilliga 10-tals miljoner. Den omfattande erfarenheten från saneringsarbetena i Gamla stan visar att kostnaderna ofta blir väsentligt högre än beräknat. Därtill kommer, om dessa arbeten inte görs nu utan framtvings inom några decennier, så blir kostnaderna väsentligt större – detta oavsett penningvärdeförändring – därför att ingreppen senare måste bli större och mera kostnadskrävande. Därtill kommer störningar i fråga om riksdagens möjligheter att fungera och svårigheterna att i ett sådant läge skaffa provisoriska lokaler. Även beträffande investeringskostnaderna vid något av Helgeandsalternativen synes det enligt länsstyrelsens mening som om man rört sig med alltför optimistiska kalkyler.

Några kostnader för 150-170 garageplatser under riksplan har inte redovisats, vartill kommer ovissheten om konsekvenserna av sådana anläggningsarbeten beträffande belastningsförändringar och grundvattennivå.

Vidare är det påfallande att, som ovan nämnts, inte merkostnader för anskaffning av ersättningslokaler för kanslihuset medtagits.

Slutligen har däremot Sergelstorgsalternativet belastats med en årskostnad på 2 å 3 miljoner för Gamla riksdagshusets ombyggda lokaler, dock utan att man räknat med de ökade hyresintäkter, som erhålls vid permanent uthyrning av befintliga kontorslokaler m. m.

Av det ovan sagda framgår att adekvata jämförelser mellan kostnaderna för Helgeands- och Sergelstorgsalternativen inte kan göras på nuvarande utredningsmaterial.

Enligt länsstyrelsens mening bör sålunda ekonomiska och tekniska aspekter vidare utredas innan ett godtagbart beslutsunderlag föreligger.

Stadsbild och miljö

Alternativ 1. Visserligen bevaras det Gamla riksdagshuset i allt väsentligt oförändrat, men en fullständig nybyggnad föreslås på banktomten, inrymmande bl. a. plenisalen. För länsstyrelsen – liksom för förvaltningskontorets styrelse – ter sig denna lösning oacceptabel och strider mot förutsättningarna att riksbyggnaderna så långt möjligt skall bevaras. En 7-våningsbyggnad på riksbankens tomt skulle allvarligt störa stadsbilden och helt förändra miljön. Att den nuvarande fasaden, som förutsatts, bevaras mot Riksgatan har härvidlag underordnad betydelse och förefaller för övrigt vara en tvevelaktig lösning.

Alternativ 2 möter, enligt länsstyrelsens mening, ytterst allvarliga invändningar såväl med avseende på exteriör som interiör, vilket gäller både riksdagshuset och riksbanken. I fråga om bankhuset förutsätter lösningen betydande ingrepp och påbyggnaden på bankhuset förändrar på ett väsentligt sätt stadsbilden. Lösningen förutsätter dessutom gångbroar på en genombruten mur över Stallkanalen, vilket likaledes på ett synnerligen allvarligt sätt förändrar stadsbilden och direkt strider mot grundidén i fråga om detta centrala stadsparti. Helgeandsholmens byggnader kan inte förenas med Gamla Stans. Helgeandsholmen med sin bebyggelse skall vara en egen enhet. Utblickarna över Strömmen får ej avskärmas.

Utöver dessa stadsbildsmässiga och arkitektoniska synpunkter tillkommer, enligt länsstyrelsens mening, ett mycket väsentligt argument. Ett, enligt många mening, vägande skäl för en återflyttning till Helgeandsholmen med bevarande av det Gamla riksdagshuset som parlamentsbyggnad är representativiteten, den stora öppna platsen framför byggnaden och den förnämliga entrén till parlamentet. Genom att plenisalen, där riksdagen är samlad, förläggs till riksbanksbyggnaden, kommer entrén att ske från en "bakgata" och värdet med det representativa och monumentala läget förloras. Det traditionella riksdagshuset blir en lokalfråga för partikanslier, förvaltningskontor, tryckeri och utskottslokaler:

Alternativ 2 ter sig, enligt länsstyrelsens mening, som en lösning där huvudsyftet går förlorat. För medborgarna måste det te sig mycket säreget att riksdagen avses flytta tillbaka till Helgeandsholmen och riksdagshuset bevaras men riksdagen hålla till i en byggnad på baksidan.

Alternativ 3 synes ur olika synpunkter avgjort mer tilltalande än det av förvaltningsstyrelsen förordade alternativ 2. Exteriörerna på både riksdagshus och riksbankshus bevaras och plenisalen där rikstinget avhålls, vilket är själva ryggraden i det parlamentariska livet och där besluten fattas, lokaliserar till Gamla riksdagshuset. Det symboliska värdet vid en återflyttning kommer vid alternativ 3 till sin rätt. Förvaltningsstyrelsen har dock ur olika praktiska arbetsmässiga aspekter icke godtagit denna lösning. Fortsatta utredningar bör kunna klarlägga om detta alternativ kan göras acceptabelt ur riksdagens synpunkter.

Länsstyrelsens slutsatser

Som tidigare framhållits synes det inte möjligt att på nuvarande stadium ge en rättvisande jämförelse ur ekonomiska aspekter mellan de olika alternativen. Alltför stora brister vidlåder materialet och en fortsatt utredning i dessa avseenden är därför påkallat före riksdagens ställningstagande.

Vad beträffar de tre alternativen på Helgeandsholmen synes alternativ 1 och 2 icke vara godtagbara ur stadsbilda-, miljö- och bevarandesynpunkter och vidareutveckling av dessa förslag synes, enligt länsstyrelsens mening, föga meningsfullt.

Alternativ 3 synes vara det alternativ som kan bearbetas och eventuellt ge en acceptabel lösning från de synpunkter som förvaltningsstyrelsen själv anlägger på förslaget.

Länsstyrelsen har på ett tidigare stadium förordat ett kvarblivande vid Sergels torg. Förutsättningarna, sedan de då aktuella tävlingsförslagen fram-lades, har i vissa avseenden förändrats sedan bearbetning skett. I den aktuella situationen finner länsstyrelsen i och för sig Sergelstorgsalternativet till-talande med hänsyn till det centrala läget, de goda kommunikationerna och närheten till det moderna, pulserande livet. Då ett rättvisande jämförelsematerial avseende alla tekniska och ekonomiska aspekter saknas, synes det för närvarande föga meningsfullt att göra jämförelser mellan alternativen i dessa hänseenden.

Länsstyrelsens granskning har begränsats till vissa ekonomiska och tekniska aspekter samt till de vitala frågorna om stadsbild, miljö och bevarandesynpunkter. Ur dessa aspekter kan länsstyrelsen självfallet ha deciderade meningar. I fråga om avvägningen mellan å ena sidan krav på viss isolering, monumentalitet, representativitet, å andra sidan redan tillgängliga, tidsenliga lokaler i ett centralt läge, så måste en sådan bedömning ankomma på riksdagen själv att avgöra.

Beslut i detta ärende har fattats av styrelsen. I styrelsens sammanträde deltog landshövdingen Hj. Mehr, ledamöterna S. Ahlgren, T. Hellmark, K.-E. Persson, S. Swarting, Å. Wictorsson, G. Hjerne, I. Hörln och K. Nilsson samt tjänstgörande suppleanterna G. Elgfelt och Å. Ericsson.

K. Nilsson reserverade sig mot länsstyrelsens beslut i enlighet med underbilaga.

I den slutliga handläggningen av ärendet deltog även länsrådet L. Lindskog, länsarkitekten N. Lindqvist och bitr. länsarkitekten K. Thöldte, fördragande.

Hj Mehr

Kurt Thöldte

*Underbilaga**Reservation av Knut Nilsson med anledning av länsstyrelsens yttrande över "Riksdagshusutredningen 1974"*

Återinflyttning till det Gamla riksdagshuset på Helgeandsholmen, jämte erforderligt ianspråktagande av riksbanken och kanslihuset, utgör enligt min uppfattning den bästa lösningen av riksdagens lokalfrågor på längre sikt. Sveriges Riksdag bör arbeta i en parlamentsbyggnad som i sig förenar goda arbetsmöjligheter, värdighet och tidsbeständigt arkitektoniskt skönhetsvärde. Länsstyrelsen – vars yttrande torde väga tungt i sammanhanget – borde klart ha avvisat Sergelstorgsalternativet och varje annan lösning som ej bygger på återinflyttning till riksdagshuset på Helgeandsholmen.

Bilaga 3

RIKSANTIKVARIEÄMBETET 1974-11-05

Riksdagens konstitutionsutskott

Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m. (Förvaltningsstyrelsens framställning 1974:20)

Genom remiss 1974-10-22 har konstitutionsutskottet hemställt om riksantikvarieämbetets yttrande senast den 30 november 1974 över rubricerade. Utskottet har vidare 1974-10-30 översänt fem motioner väckta i ärendet.

Ämbetet har tidigare uttalat sig rörande byggnadsstyrelsens betänkande "Riksdagens hus, från två- till enkammarssystem, teknisk-ekonomisk utredning" samt över resultatet av den nordiska arkitekttävlingen om riksdagshus i Stockholm. Kopior av ämbetets ifrågavarande skrivelser bifogas (*underbilaga 1 och 2*), av vilka bl. a. framgår att ämbetet avvisat riksbyggnadernas ersättande med stora nybyggnader och talat för en skonsam ombyggnad samt förordat en vidareutveckling av det inköpta tävlingsförslaget "Aron I", dvs. det förslag som ligger till grund för det nu såsom alternativ 3 betecknade.

I ett läge då frågan om en total omgestaltning av Helgeandsholmens bebyggelse med hänsyn till Stockholms stadsbild skjutits på framtiden och riksdagen fattat principbeslut om riksdagshusets bevarande finner ämbetet i konsekvens med sina tidigare ställningstaganden anledning att kraftigt ge sitt stöd åt tanken på riksdagsarbetets återupptagande i rikshuset och angränsande lokaler. Genom ett utnyttjande av byggnaderna för det ursprungliga ändamålet säkerställs byggnadernas vård bäst och beslutet om bevarande blir allra mest meningsfullt på detta sätt.

Förutsättningen för ett sådant ställningstagande från ämbetets sida är dock att återflytningens problem kan lösas utan betydande nybyggnader som förändrar stadsbilden eller ombyggnader av riksbyggnaderna av sådan omfattning att den historiska kontinuiteten går förlorad. Dessa förutsättningar uppfylles enligt ämbetets mening i princip av båda de förslag till lösningar som nu presenteras som alternativ 2 och alternativ 3. Det innebär dock inte att något av dessa alternativ är invändningsfritt.

Ämbetet, som i det följande redovisar sin kritiska syn på vissa lösningar, förutsätter att förslagen modifieras om ett av dessa alternativ väljes och att ämbetets mening kommer att inhämtas även i detaljfrågor under projekteringskedet.

I alternativ 1 finner ämbetet framför allt den föreslagna nybyggnaden på gamla riksbankstomten – visserligen i sig själv intressant utformad – synnerligen tveksam i den totala miljön.

I alternativ 2 synes påbyggnaden på riksbankshuset kunna accepteras, men alternativet förutsätter även en förbindelsegång till kanslihuset i tre

arkadvåningar över Stallkanalen, vilken skulle komma att få en avskärmande verkan i vattenperspektivet, varför denna måste omstuderas.

I alternativ 3 föreslås båda byggnadernas fasader helt bevarade och riksdagshusets takprydnader återställda, varjämte portalen mot riksplan får förbli huvudingång. Alternativet är exteriört sett det från kulturhistorisk synpunkt mest konsekventa.

Interiörmässigt kan från kulturhistorisk synpunkt följande sägas rörande alternativen.

Alt. 1 bevarar över huvud taget riksdagshuset intakt, medan gamla riksbankens interiörer helt försvinner, vilket vore ytterst beklagligt med tanke på att där ingår delar av hög konstnärlig och utförandemässig halt.

Alt. 2 bevarar likaså riksdagshuset praktiskt taget intakt, medan bankhallen i riksbankshuset starkt förändras genom att taket sänkes.

Alt. 3 bevarar flertalet viktiga huvudrum i båda byggnaderna utom första kammarens plenisal, men innebär omfattande förändringar i riksdagshusets övre våningar. Alternativet skulle vinna på om stora trappan i riksdagshuset kompletterades med hissar, så att rulltrappssystemet kunde slopas.

Fördelar och nackdelar med de båda alternativen både med avseende på verkningar i fråga om exteriör och interiör måste givetvis sammanvägas. Ämbetet avstår därför från att direkt förorda någotdera alternativen i förhållande till det andra. Enligt undertecknad Söderholms mening är dock alternativ 3 från kulturminnesvårdens intressen sett att föredraga.

De översända motionerna föranleder från ämbetets sida endast följande kommentarer.

Motion 1974:1879 tar upp frågan om riksbyggnadernas bevarande helt oförändrade som monument från den oscariska tiden och riksdagshuset dessutom som den byggnad där den demokratiska kampen fördes i Sverige. Ett arkitekturhistoriskt och historiskt betraktelsesätt av detta slag är självklart integrerat i ämbetets avvåganden beträffande riksbyggnadernas behandling.

Motion 1974:1881 påtalar de i förhållande till programmet för arkitekt-tävlingen ändrade förutsättningarna genom kanslihusets helt eller delvis ianspråktagande för riksdagens behov. I sammanhanget vill ämbetet påpeka möjligheterna att använda gamla riksarkivet på Riddarholmen för riksdagsbiblioteket och därigenom – visserligen kanske i marginell mån – lätta lokaltrycket i riksbyggnaderna, men samtidigt erhålla en i det närmaste adekvat funktion för denna likaledes kulturhistoriskt intressanta byggnad.

I remissens besvarande har förutom undertecknad riksantikvarie, beslutande, och byråchef, föredragande, deltagit förste antikvarie R. Axel Unnerbäck. Ärendet har handlagts av föredraganden.

Roland Pålsson

Sven Söderholm

Underbilaga 1

27.3.1968

Styrelsen för riksdagens förvaltningskontor

Angående byggnadsstyrelsens betänkande "Riksdagens hus, från två- till enkam-marsystem, teknisk-ekonomisk utredning"

Riksantikvarieämbetet har av byggnadsstyrelsen under hand anmodats avge yttrande till Eder över rubricerade betänkande senast denna dag för att ämbetets synpunkter skall kunna beaktas vid Eder skrivelse till riksdagen.

Då ämbetet först nyligen fått del av betänkandet i form av korrektur och så sent som i går presenterats för det fullständiga utredningsmaterialet, har tiden ej tillåtit ämbetet att göra en värdering av det nuvarande riksdagshuset i dess helhetsmiljö.

Med denna reservation finner sig ämbetet kunna ansluta sig till utredningens allmänna värderingar *både* vad gäller det nuvarande riksdagshusets kulturhistoriska värde och dettas beroende av att den ursprungliga arkitekturen i väsentliga avseenden bevaras (bl. a. sid. 39) *och* vad gäller de stadsbildsmässiga förutsättningarna, önskemålen och bedömningarna (bl. a. sid. 28, 31–32, 38–39, 45–46, 54, 57 ff.).

Under hänvisning till dessa värderingar anser sig ämbetet böra avvisa *alternativ 2*, som utgår från att nuvarande riksdagshus och riksbank ersättes med nybyggnad för riksdagshus, utan att något av underalternativen a, b eller c motsvarar alla de uppställda önskemålen beträffande stadsbilden (sid. 45–46).

För *alternativ 1* – ombyggnad av nuvarande riksdagshus – utvidgat med att även riksbankshuset bevaras och under förutsättning av relativt skonamma ingrepp i båda byggnaderna, dvs. närmast alternativ 1 b, talar enligt ämbetets mening – förutom byggnadernas kulturhistoriska egenvärden – den långa tradition, som riksdagen haft på platsen, vilket argument även anförts av Eder i skrivelse den 6 december 1966 till riksdagens bankoutskott. Jämfört med alternativ 3 – nybyggnad på Nedre Norrmalm – kan också de kulturhistoriska egenvärdena hos stor del av bebyggelsen öster om Malm-torgsgatan bevaras (sid. 26).

Alternativ 3 – nybyggnad på Nedre Norrmalm – synes innebära en troligen enastående möjlighet att *dels* utforma Gustav Adolfs torgs fond representativt, *dels* gestalta Helgeandsholmen med utgångspunkt från den naturliga topografien och med en bebyggelse mindre utrymmeskrävande än den nya riksdagens.

Frågorna om Helgeandsholmens och Gustav Adolfs torgs fonds utformning bör emellertid ej betraktas såsom separata och kräver därför ytterligare belysning, lämpligen genom en arkitektävling, som i första hand bör omfatta

nybyggnad av riksdagshus på Nedre Norrmalm och en bebyggelse på Helgeandsholmen enligt nyssnämnda principer, exempelvis för riksbanken vars lokalbehov endast är ungefär hälften av riksdagens (sid. 48). Vid sidan härav bör möjligheterna att bevara de nuvarande riksbyggnaderna ytterligare studeras. Först därefter bör enligt ämbetets uppfattning beslut fattas om riksdagens förläggning.

Ämbetet vill framställa önskemål om att bli representerat i en tävlingsjury och förklarar sig berett medverka med rådgivning vid ett fortsatt studium avseende ett alternativ med de nuvarande riksbyggnadernas bevarande.

Ämbetet önskar slutligen framföra såsom sin åsikt att kostnadsskillnaderna mellan de olika alternativen ej bör få tillmätas avgörande betydelse i denna riksfråga.

Vid avgivandet av detta yttrande har undertecknad riksantikvarie varit beslutande, chefen för ämbetets byggnadsminnesavdelning avdelningsdirektören Per-Olof Westlund deltagande och undertecknad byråchef föredragande.

Sven B. F. Jansson

Sven Söderholm

1973-03-26

Underbilaga 2

Riksdagens förvaltningsstyrelse

Riksdagens lokalfråga (Edert dnr 296-A 27/12)

I skrivelse 1973-01-29 har Ni anhållit om riksantikvarieämbetets yttrande över resultatet av den nordiska arkitekttävlingen om riksdagshus i Stockholm och prisnämndens bedömning enligt skrivelsen bifogad redovisning.

I skrivelsen anges bl. a. vissa huvudfrågor, som riksdagen har att ta ställning till. Av dessa synes ämbetet böra ingå på frågorna vilket är att föredra – en nybyggnad på Helgeandsholmen eller en ombyggnad av det gamla riksdagshuset, om riksdagen väljer att flytta tillbaka till Helgeandsholmen, och hur skall Helgeandsholmen med sin nuvarande bebyggelse behandlas och utnyttjas, om riksdagen väljer att ligga kvar vid Sergels torg?

Ämbetet önskar först erinra om sitt här i kopia bilagda yttrande den 27.3.1968 till Eder angående byggnadsstyrelsens betänkande "Riksdagens hus, från två- till enkammerssystem, teknisk-ekonomisk utredning". Tävlingsresultatet har styrkt ämbetet i de uppfattningar, som där framfördes. Ämbetet beklagar att tävlingsområdet icke utsträcktes till kvarteren i fonden av Gustav Adolfstorg och anser sig böra ställa frågan om skälen för att icke lokalisera riksdagshuset hit längre föreligger.

Enligt ämbetets mening visar nämligen tävlingsresultatet att byggnadsvolymerna med det givna lokalprogrammet blir stadsbildsmässigt oacceptabla vid en funktionsduglig hel eller delvis nybyggnad på Helgeandsholmen. Programmet omöjliggör även en ombyggnad, som bevarar de kulturhistoriskt värdefullaste interiörpartierna, utan att funktionsdugligheten efter-sättes.

Från de synpunkter ämbetet har att företräda, är det endast ett av de i tävlingsbladen publicerade förslagen, som borde komma i fråga, om riksdagen väljer att flytta tillbaka till Helgeandsholmen – nämligen det med inköp belönade förslaget 011 "Aron 1". Detta förslag bevarar både Riksdagshusets och Riksbankens fasader i stort sett oförändrade, liksom de kulturhistoriskt sett viktigaste interiörerna – utom första kammarens lokal. Prisnämnden har emellertid ansett förslaget "uppenbart pressat" och trots att det av nämnden säges representera ett betydelsefullt alternativ för lösandet av riksdagens lokalfråga, ansåg nämnden att det icke skulle beredas möjlighet till bearbetning i tävlingens andra steg. Ämbetet finner att förslaget icke bör avskrivas såsom alternativ lösning. Vid en vidareutveckling av detta förslag bör närmare övervägas, om icke vissa för riksdagens verksamhet perifera lokalbehov kan lösas utanför Helgeandsholmen. Övervägas bör också, om icke större delen av riksdagsbiblioteket kan förläggas till gamla riksarkivet på Riddarholmen, varvid denna byggnad skulle få en relativt adekvat ny användning. I sammanhanget vill ämbetet slutligen framhålla, att vid

en ekonomisk bedömning av ombyggnadsalternativet, detta enligt ämbetets uppfattning icke bör belastas med kostnaderna för den grundförstärkning, som är nödvändig för riksbyggnadernas bevarande, därest beslut tages, som innebär att byggnaderna under alla förhållanden skall bevaras.

I det fall det bl. a. av förre professorn Paul Hedqvist i skrivelse till Sveriges Riksdag i mars innevarande år – varav ämbetet erhållit kopia – återväckta förslaget om ett nytt riksdagshus förläggning i fonden av Gustav Adolfs torg skulle vinna riksdagens gehör eller riksdagen väljer att ligga kvar vid Sergels torg, kunde givetvis från stadsbildssynpunkt ett i och för sig lockande perspektiv vara, att riksbyggnaderna på Helgeandsholmen ersattes med låga byggnader längs den nuvarande Riksgatan – förbindande Drottninggatan med Gamla Stan – samt att holmens nivå sänktes, så att Norrbro fritades. Detta ställer dock utomordentligt höga gestaltningkrav, såväl vad gäller ett nytt riksdagshus som utformningen av Helgeandsholmen.

Med hänsyn till riksbyggnadernas stora kulturhistoriska egenvärden, varom närmare redogöres i bifogade inom ämbetet upprättade PM (*underbilaga 3*), måste ämbetet dock i första hand hävda att de bör bevaras och ges en användning, som kräver så små ingrepp som möjligt. Riksantikvarien är för sin del beredd att hos Kungl. Maj:t hemställa, att byggnaderna jämte Helgeandsholmen och Norrbro upptages i förteckningen över byggnadsminnesmärken.

Vad gäller byggnadernas användning för annat ändamål än riksdagen, vill ämbetet först parentetiskt erinra om att 1972 års miljövrårdskonferens genom sin generalsekreterare i skrivelse den 16 juni 1972 till Sveriges statsminister föreslagit, att riksdagshuset för framtiden skulle bevaras såsom centrum för miljövrårdsaktiviteter, såväl inhemska som internationella. Vidare att relativt omfattande installationstekniska förbättringsåtgärder genomfördes till nämnda konferens.

Om plenisalarna med vissa angränsande lokaler får utgöra ett reservat för kongresser och större konferenser av skilda slag – ändamålsenligheten härför är redan prövad genom nämnda miljövrårdskonferens lyckliga genomförande – bör enligt ämbetets mening i första hand övervägas vilka departementsanknutna verksamheter med nu förhyrda lokaler, som lämpligen kan inrymmas i övriga delar av riksbyggnaderna. Enligt vad ämbetet under hand erfarit kommer emellertid byggnadsstyrelsen i sitt yttrande till Eder att närmare ingå på användningsfrågorna.

I samband med att riksbyggnaderna istandsättes – för riksdagen eller för andra ändamål, som icke medför större ingrepp – bör också markplaneringen på Helgeandsholmen ses över. Främst gäller detta riksplans nivåförhållande till Stallkanalen och därmed Kungl. Slottet samt markbehandling och vegetation.

Avslutningsvis vill ämbetet betona den prejudicerande verkan för byggnadsminnesvärden, som riksdagens positiva ställningstagande i fråga om riksbyggnadernas bevarande kan få.

I remissens besvarande har förutom undertecknad riksantikvarie, beslutande, och byråchef, föredragande, deltagit överantikvarien Margareta Björnstad och t. f. chefen för ämbetets byggnadsmiñnesavdelning Åke Nisbeth.

Roland Pålsson

Sven Söderholm

Underbilaga 3

BYGGNADSMINNESAVDELNINGEN

1973-04-06

PM

Riksbyggnaderna på Helgeandsholmen, Stockholm

1888 beslöt riksdagen att till Helgeandsholmen förlägga de s. k. riksbyggnaderna: ett hus för riksdagen och ett för riksbanken. Helgeandsholmen hade då sedan århundraden karaktären av en tätt bebyggd stadsdel, med den s. k. Norrbrogatan i centrum och den år 1797 byggda Norrebro med Norrebrobasarerna från 1832 som gräns i öster. Holmen hade skapats genom utfyllnad och bestod ursprungligen av tre mindre holmar. På en av dessa låg under medeltiden ett helgeandshus, som givit namnet åt holmen. Under 1600-talet uppstod en rik bebyggelse i såväl ställig som enskild regi. Till den förra kategorin hörde hovstallet, byggt 1696 efter ritning av Tessin d. y., sedan ett tidigare hovstall på platsen nedbrunnit.

Genomförandet av 1888 års riksdagsbeslut, som hade konfirmerats med ytterligare beslut 1891 och 1894, kunde inledas 1893, då det nya hovstallet var färdigt. På hösten detta år påbörjades rivningarna på holmen.

Redan 1886 hade Helgo Zettervall lagt fram ett förslag till gemensam byggnad för riksdagen och riksbanken och efter 1888 års riksdagsbeslut ordnades en arkitektävlan, där emellertid inget av de båda prisbelönda förslagen, det ena av arkitekten Valfrid Carlsson, det andra av en anonym deltagare, ansågs lämpat för utförande. Sedan nya förslag framlagts bl. a. av Ringström och Wickman, erhöll arkitekten Aron Johansson slutligen uppdraget, och hans ritningar antogs definitivt år 1894. Förslaget väckte stark kritik och gav upphov till motförslag, men genomfördes likväl i huvudsak oförändrat. Det nya riksdagshuset togs i bruk vid 1905 års riksdag och året därpå stod riksbankshuset färdigt.

De nya riksbyggnaderna innebar en mycket stark exploatering av holmens västra del, medan den östra delen gestaltades som en monumental öppen förplats mellan Norrebro och riksdagshusets huvudfasad. Av tävlingen och bedömningarna i samband med denna framgår att man strävade efter att ge riksdagshuset en storlek och magnificens som tävlade med Kungliga slottet. Byggnaden skulle ge ett klart uttryck för den andra statsmaktens allt mera dominerande roll. Redan tidigt väckte riksdagshusets utformning och de följder den skulle få i stadsbilden debatt och kritik, vilket ledde till viss modifiering av det ursprungliga förslaget; bl. a. försvann en tänkt kupol över byggnadens mittparti. – Den kritiska inställningen till riksbyggnadernas utformning och placering har påverkat även senare tiders bedömning och behandling av byggnaderna. I syfte att förenkla arkitekturen och reducera riksdagshusets dominans avlägsnades i samband med en ombyggnad och modernisering 1939–42 de takprydnader i form av obelisker, urnor

m. m., som tidigare var placerade vid taklistens balustrad.

Att kritiken mot riksbyggnaderna på sin tid i flera avseenden var berättigad torde vara ovedersägligt. Lika ovedersägligt är emellertid, att byggnadskomplexet måste tillmätas stort kulturhistoriskt och arkitektoniskt intresse och att byggnaderna utgör ett väsentligt inslag i en stadsmiljö, som präglas inte bara av närheten till Kungl. slottet utan också i hög grad av en arkitekturmiljö, som till stora delar fått sin gestaltning under decennierna närmast före och efter skelskiftet med operabyggnaden, byggnaderna i fonden av Gustaf Adolfs torg, Rosenbad, Centralpalatset, Palmeska och Bolinderska husen samt Nationalmuseum som framträdande komponenter. – För dagens generation torde riksbyggnaderna te sig som ett självklart och naturligt inslag i den klassiska stockholmsmiljön. Härtill kommer det stora historiska intresse som är knutet till riksdagshuset, där den nutida svenska demokratin har formats under ett utomordentligt viktigt skede i svensk historia.

Riksbyggnadernas arkitektur brukar betecknas som en blandstil med inslag av italiensk och fransk renässans och barock. Den främsta inspirationskällan för arkitekten torde emellertid ha varit den tyska klassicistiska barocken och nybarocken, som här fått sitt viktigaste och mest genomförda uttryck i vårt land. Riksdagshusets sidoordnade placering vid en vidsträckt paradplats är vidare karakteristisk för det sena 1800-talets gestaltning av den officiella arkitekturmiljön och har förebilder och paralleller på flera håll i Europa. Trots de väldiga måtten har arkitekten lyckats skapa en väl sammanhållen och sluten arkitektonisk helhet, där de olika byggnadsvolymerna väl balanserar varandra. – Av stort intresse är, förutom den väldiga, starkt artikulerade huvudfasaden med sin krönande skulpturgrupp ”Svea och de fyra stånden” av Theodor Lundberg, den monumentalt gestaltade Riksgatan, vars överbryggande bågar torde vara inspirerade från stormaktstidens triumfbågar vid gamla Norrbro och slottet, samt fasaderna mot väster, där byggnadsvolymerna formar en massiv, starkt förtätad byggnadsmiljö.

Invändigt är såväl riksdagshuset som riksbanken trots vissa ombyggnader och moderniseringar mycket väl bevarade. Planlösningen är av stort intresse liksom gestaltningen av enskilda rumsenheter; detta gäller särskilt riksdagshusets båda plenisalar med överljus, helt boaserade väggar och monumentala väggmålningar av Axel Törneman och Georg Pauli samt (i första kammarens sal) av Otte Sköld; vidare det monumentala trapphuset, ett av de ståtligaste i sitt slag i landet, riksdagsbiblioteket, sammanbindningsbanan och riksbankens stora hall. Såväl exteriört som interiört präglas byggnaderna av en utomordentlig gedighet; material och utförande är av synnerligen hög kvalitet.

R Axel Unnerbäck

Bilaga 4

STATENS PLANVERK   YTTTRANDE
1974-11-22

Riksdagens konstitutionsutskott

Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

Huvudavgörandet i valet av lokaler för riksdagen står uppenbarligen ännu mellan alternativen Sergels torg och Helgeandsholmen. Som planverket konstaterade i sitt tidigare yttrande i ärendet (1973-03-23) kan riksdagens lokalbehov inte tillgodoses inom de nuvarande riksbyggnaderna på Helgeandsholmen. Skall riksdagen återvända till Helgeandsholmen är därför ny-, till- eller ombyggnad ofrånkomlig. Den nu redovisade utredningen visar tre olika sätt att ta tillvara riksbyggnaderna på Helgeandsholmen för fortsatt riksdagsbruk. Planverket vill på denna grund förorda en återflyttning till Helgeandsholmen. Därmed tillförsäkras landet en representativ parlamentsbyggnad. Behovet att finna alternativa användningar – och därav förorsakade ombyggnader – av riksbyggnaderna bortfaller.

Det tredje av de i riksdagshusutredningen behandlade alternativen bevarar riksbyggnadernas yttre. Det uppvisar emellertid sådana funktionella brister att det av den anledningen inte bör komma i fråga. De båda övriga alternativen innebär betydande ändringar av riksbyggnadernas yttre. De funktionella förtjänsterna hos alternativ 1 är större än hos alternativ 2 främst beroende på att riksdagens hela lokalbehov tillgodoses på Helgeandsholmen. Gestaltningen av Helgeandsholmen och slottsomgivningen enligt alternativ 1 äger dessutom sådana kvaliteter att några betänkligheter från stadsbildsynpunkt inte behöver resas.

I ett som bilaga till riksdagshusutredningen framlagt utlåtande framhålls att arbeten i grunden intill såsom spont- eller påslagning i riksdagshusets närhet, exempelvis på riksbankshusets tomt, bör undvikas för att inte eventuella svåröverskådliga skador skall uppstå. För en nybyggnad av det slag som avses i alternativ 1 måste därför speciella arbetsmetoder för grundläggningen användas som inte medför störningar i omgivningen. Kostnaderna för grundläggningen av alternativ 1 blir därför höga och har enligt uppgift inräknats i totalkostnaderna. Dock kan det eventuellt visa sig nödvändigt att tillgripa en mera komplicerad grundläggningsmetod än utredningen förutsatt, vilket kan medföra en viss kostnadshöjning.

Enligt utlåtandet har bakterieangrepp konstaterats i träpålarna under riksdagshuset, men följderna härav har inte klarlagts. Risken för rötskador på rustbädden till följd av sjunkande grundvattennivå har även berörts. I ogynnsammaste fall skulle rötskador kunna uppträda om cirka 30 år. Risken för rötskador torde kunna elimineras genom att åtgärder vidtas så att grund-

vattenytan inte sjunker under rustbäddens yta. Det enklaste sättet att åsattkomma detta är sannolikt att flytta uppdämningen i Stallkanalen och eventuellt även i Norrström till lägen nedströms om riksdagshuset. Innan definitiv ställning kan tas till behovet av åtgärder och till kostnaderna härför erfordras ytterligare utredning. Behovet av ytterligare utredning beträffande grundläggningsfrågorna har framhållits även i planverkets tidigare omnämnda yttrande.

Åtgärder för att säkerställa byggnaden mot sättningar till följd av rötskador i trävirke i byggnadsgrunden måste givetvis vidtas vid varje alternativ som förutsätter att riksbyggnaderna skall bevaras. Detsamma gäller även åtgärder mot bakteriangrepp i träpålarna, om sådana åtgärder befinns erforderliga. Kostnaderna för att trygga riksdagshusets grundläggning bör därför inte inverka på valet mellan Helgeandsholmen och Sergels torg.

Beslut i detta ärende har fattats av planverkets styrelse. Därvid har deltagit, jämte undertecknad Holm, ledamöterna Landberg, Lundin, Nordlander, Olsson och Tobé. Vid den slutliga handläggningen har även närvarit överingenjören Essunger, byråcheferna Anegren, Friberger, Heimbürger och tjänsteförrättande byråchefen Wiberg samt avdelningsdirektören Åberg, föredragande. Reservation har avgivits av ledamoten Lundin med instämmande av byråchefen Anegren. Särskilt yttrande har avgivits av byråchefen Friberger och den föredragande.

Lennart Holm

Fritz Åberg

Reservation av ledamoten Lundin med instämmande av byråchefen Anegren

Jag delar inte styrelsemajoritetens uppfattning om hur riksdagens lokalfrågor på längre sikt bör lösas. Riksdagen ligger nu i moderna, rymliga och ändamålsenliga lokaler i Stockholms centrum med goda expansionsmöjligheter både nu och på längre sikt. Det är lätt att komma dit från alla håll i regionen och riket, både för riksdagsledamöter, besökare och anställda. Tunnelbanorna möts vid Sergels torg, centralstationen och flygbussarna nås på några minuter därifrån. Vid Sergels torg ligger riksdagen i huvudstadens hjärtpunkt nära de flesta departementen, arbetsmarknadens organisationer och näringslivets topporgan.

En återflyttning till Helgeandsholmen innebär visserligen ett representativt och monumentalt läge men samtidigt att riksdagen får en mera tillbakadragen placering och sämre kontakter med folklivet och verksamheterna i huvudstadens centrum. För att tillgodogöra sig de symbolvärden som de gamla riksbyggnaderna erbjuder, tvingas man bygga om dem nästan helt – och i ett av alternativen till och med riva riksbankshuset. I de två övriga alternativen tas kanslihuset i anspråk, och statsrådsberedningen och de de-

partement som ännu ligger där flyttar till den stadsdel som riksdagen då lämnar.

Besvärande ingrepp görs i byggnadernas värdefullare delar, och i det av förvaltningsstyrelsen förordade alternativet förfulas stadsbilden genom den höga uppbyggnaden på riksbankshuset och den sneda tvåvåningsbron därifrån till kanslihuset som blockerar den fria sikten mellan slottet och stads-
huset.

Beträffande kostnaderna må endast erinras om att erfarenheten visar att så genomgripande ombyggnader, som det här är fråga om i historiskt och miljömässigt värdefulla byggnader, i allmänhet ställer sig väsentligt dyrare än vad man på ett förberedande stadium räknar med.

Jag anser sammanfattningsvis att inget av de tre nu framlagda alternativen innebär en bättre lösning av riksdagens lokalfråga än ett kvarstannande vid Sergels torg.

Särskilt yttrande av byråchefen Friberger och den föredragande

Skulle en närmare utredning av grundförhållandena på Helgeandsholmen visa att kostnaderna för grundläggningsarbeten för nybyggnad på bank-
tomten enligt alternativ 1 blir väsentligt högre än som beräknats, kan denna omständighet, i förening med de betänkligheter en sådan omgestaltning av stadsbilden som en återflyttning av riksdagen medför, komma att låta ett kvarstannande vid Sergels torg framstå som det förmånligaste alternativet.

Bilaga 5

STOCKHOLMS KOMMUNSTYRELSE

Till

Riksdagens Konstitutionsutskott

Stockholms kommun har genom skrivelse den 22 oktober 1974 beretts möjlighet att senast den 30 november 1974 yttra sig över riksdagens förvaltningsstyrelses skrivelse till riksdagen med förslag rörande Riksdagens lokalfrågor på längre sikt.

Yttranden i ärendet har avgivits av drätselnämnden, fastighetsnämnden, byggnadsnämnden och Rådet till skydd för Stockholms skönhet.

Med bifall till hemställan av föredragande borgarråden i en den 25 november 1974 upprättad promemoria får kommunstyrelsen till besvarande av konstitutionsutskottets remiss överlämna nämnda promemoria och därvid särskilt åberopa vad föredragande borgarråden anført.

Stockholm den 27 november 1974

På kommunstyrelsens vägnar:

*Albert Aronson**John-Olof Persson**Per-Olof Hanson**Inge Hörlén**Hans Calmfors*

Protokollsutdrag utvisande ärendets behandling bifogas.

Utdrag ur protokoll fört vid sammanträde med
kommunstyrelsen i Stockholm onsdagen den
27 november 1974, kl. 15.30–15.50

Justerat den 27/11 1974

Albert Aronson

Axel Waldemarson

Arthur Larsson

Remiss av förslag ang. riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

§ 24

Genom remiss den 22 oktober hade riksdagens konstitutionsutskott berett Stockholms kommun möjlighet att senast den 30 november 1974 yttra sig över riksdagens förvaltningsstyrelsens skrivelse till riksdagen med förslag rörande riksdagens lokalfrågor på längre sikt.

Yttranden i ärendet hade avgivits av drätselnämnden, fastighetsnämnden, byggnadsnämnden och Rådet till skydd för Stockholms skönhet.

I ärendet förelåg en av borgarråden Persson, Hanson och Hörnlén den 25 november 1974 gemensamt upprättad promemoria (*Bil. 0, här redovisad på s. B 28–32*).

I ärendet yrkades

dels bifall till borgarrådsberedningens hemställan.

dels av Axel Waldemarson bifall till den avvikande meningen av borgarråden Adelson och Blom vid ärendets behandling i borgarrådsberedningen.

Efter i enlighet med dessa yrkanden framställda propositioner beslöt kommunstyrelsen utan omröstning bifalla borgarrådsberedningens hemställan och till besvarande av konstitutionsutskottets remiss överlämna nämnda promemoria och därvid särskilt åberopa vad föredragande borgarråden anfört.

Denna paragraf skulle anses omedelbart justerad.

Reservation anmäldes av Axel Waldemarson, Sune Haglund och Curt Böre med hänvisning till Axel Waldemarsons framställda yrkande.

Vid protokollet:

Hans Calmfors

PM

med anledning av remiss av förslag angående riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

Riksdagens Konstitutionsutskott har genom skrivelse den 22 oktober 1974 berett Stockholms kommun möjlighet att senast den 30 november 1974 yttra sig över riksdagens förvaltningsstyrelsens skrivelse till riksdagen med förslag rörande Riksdagens lokalfrågor på längre sikt. Styrelsen redovisar en ny utredning härom, Riksdagshusutredningen 1974, och styrelsens förslag är att riksdagen skall flytta tillbaka från Sergels torg till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen.

Förvaltningsstyrelsens skrivelse och den utredning som styrelsen åberopar bilägges (ej tryckt här).

Ärendet har för yttrande remitterats till drätselnämnden, fastighetsnämnden, byggnadsnämnden och Rådet till skydd för Stockholms skönhet.

Rådet till skydd för Stockholms skönhet har till remissens besvarande avgivit en den 4 november 1974 daterad skrivelse (underbilaga 1).

Fastighetsnämnden har vid sammanträde den 18 november 1974 beslutat att till remissens besvarande överlämna och i huvudsak åberopa ett den 13 samma månad avgivet gemensamt tjänsteutlåtande av fastighetskontoret, stadsbyggnadskontoret, kammarkontoret och generalplaneberedningens kansli (underbilaga 2).

Mot beslutet reserverade sig ledamoten *Sune Haglund* (m), som anförde:

Jag anser inte att det av riksdagens förvaltningsstyrelse förordade om- och tillbyggnadsprojektet på och invid Helgeandsholmen kan avföras från den fortsatta handläggningen av frågan såsom föreslagits i det inom kommunen utarbetade yttrandet.

Suppleantyttrande gjordes av *Lars Almström* (m) med hänvisning till *Sune Haglunds* reservation.

Drätselnämnden har vid sammanträde den 19 november 1974 beslutat att som svar på remissen överlämna och i huvudsak åberopa ett den 13 samma månad avgivet gemensamt tjänsteutlåtande av fastighetskontoret, stadsbyggnadskontoret, kammarkontoret och generalplaneberedningen (underbilaga 2).

Särskilt uttalande gjordes av vice ordföranden *Rutger Palme* (m), som anförde.

Jag har förståelse för riksdagens förvaltningsstyrelsens uppfattning att riksdagen bör disponera egna lokaler i centralt traditionellt och representativt läge och att en återflytning till Helgeandsholmen därför i och för sig bör eftersträvas. Ehuru särskilt trafikförbindelserna över Stallkanalen förefaller mindre önskvärda ur stadsbildsmässig synpunkt synes både alternativ 2 och 3 innehålla så många fördelar ur olika synpunkter att en ytterligare utredning av dessa båda alternativ bör förordas.

Suppleantyttrande gjordes av *Carl-Erik Skårman* (m) med hänvisning till Rutger Palmes särskilda uttalande.

Byggnadsnämnden har vid sammanträde den 21 november 1974 beslutat att som svar på remissen överlämna och i huvudsak åberopa ett den 13 samma månad avgivet gemensamt tjänsteutlåtande av fastighetskontoret, stadsbyggnadskontoret, kammarkontoret och generalplancberedningen (*underbilaga 2*).

Särskilt uttalande gjordes av ledamöterna *Stig Dingertz* (m) och *Stig Rindborg* (m), vilka anförde:

Med hänvisning till det gemensamma yttrandet av bl. a. stadsbyggnadskontoret och föredragningen anser vi, att hemställan borde kompletteras med en tredje *att-sats* enligt följande:

att kommunen för sin del i det fall riksdagen önskar flytta tillbaka till Helgeandsholmen ur stadsbilda- och kulturhistorisk synpunkt kan förorda, att alternativ 3 ligger till grund för en fortsatt detaljbearbetning.

Suppleantyttrande gjordes av *Märta Franson* (m), med hänvisning till det av *Stig Dingertz* och *Stig Rindborg* gjorda särskilda uttalandet.

Föredragande borgarråden har anförde.

Stockholms kommun har anmodats att yttra sig över riksdagens förvaltningsstyrelsens förslag rörande riksdagens lokalfråga på längre sikt. Förslaget går ut på att riksdagen flyttar åter till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen. I förvaltningsstyrelsens förslag redovisas tre alternativa ombyggnadsprojekt på Helgeandsholmen. Två av dem innebär att även Kanslihuset helt eller delvis tas i anspråk för riksdagens behov.

Alternativ 1 visar att nybyggnadsvolymen på banktomten blir för stor om Riksdagshuset bevaras i föreslagen utsträckning och Kanslihuset inte tas i anspråk för riksdagen. Den låga riksbanksbyggnaden – med sin väl motiverade form – ersätts av en sjuvåningsbyggnad, ytterligare markerad med ett högt ljusintag över plenisalen, och med en form som gör stadsbilden orolig.

Det från byggnadsvårdssynpunkt intressanta riksbankshuset med dess värdefulla interiörer – bankhallen, sammanträdesrummen, korridor och trapphus – rivs. Däremot bevaras fasaden mot Riksgatan, vilket ger en funktionellt ohanterlig lösning utan att bevarandeintressena tillgodoses på något meningsfullt sätt.

Alternativ 2 visar att bankhuset inte kan byggas nå utan ett stort ingrepp i den värdefulla bankhallen och inte ges goda kontakter med Kanslihuset utan broar som är mycket negativa för stadsbilden. Genom att plenisalen förläggs i påbyggnad på bankhuset måste taket i bankhallen sänkas, vilket helt förändrar det vackra rummet och ger en entréhall med stympad arkitektur. Från stadsbildssynpunkt bör en påbyggnad av riksbankshuset kunna godtas i princip, men det är tveksamt om den skall vara så hög som i förslaget och gå ända ut till nuvarande murliv mot Riddarfjärden.

De föreslagna gångbroarna på en genombruten mur över Stallkanalen är mindre lämpliga från stadsbildssynpunkt.

Stadsbilden kring Helgeandsholmen karakteriseras av samspelet mellan Riddarfjärdens och Strömmens öppna vattenytor och de trånga men fria utloppen i Norrström och Stallkanalen. De fria utblickarna mot vattnen och den förnämliga arkitekturen i omgivningen tillhör Stockholms särprägel.

Alternativ 3 visar att riksdagen väl kan rymmas inom riksbyggnaderna utan exteriörförändringar om Kanslihuset tas i anspråk. De arkitektoniskt värdefulla interiörerna i bankhuset bevaras intakta och lokalerna får en ändamålsenlig användning. I Riksdagshuset bevaras de viktigaste lokalerna och återanvänds för sina ursprungliga ändamål. Den nya plenisalen som ersätter första kammarens plenisal innebär givetvis ett stort ingrepp i byggnaden. Förslaget är i denna del dock utvecklingsbart.

Från bevarandesynpunkt är detta alternativ särskilt intressant. Det är det enda alternativ där plenisalen – som är själva centrum i riksdagsarbetet – förläggs till det Gamla Riksdagshuset. Det är också det enda alternativ som har oförändrade exteriörer, vilket är positivt från bevarandesynpunkt och med hänsyn till stadsbilden.

Motiven för förslaget att riksdagen skall flytta tillbaka till Helgeandsholmen har styrelsen sammanfattat på följande sätt.

Vid ombyggnad på Helgeandsholmen enligt alternativ 2 får riksdagen välfungerande egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge. Riksbyggnaderna bevaras på ett meningsfullt sätt. Ledamöterna får arbetsrum med bostadsmöjlighet i en väl avskild "hotelldel", kanslihuset. Årskostnaden blir lägre än vid Sergels torg. Denna lösning på riksdagens lokalfråga vill förvaltningsstyrelsen i enlighet med utredningens rekommendation föreslå.

Det förordade alternativet innebär att Riksdagshusets exteriör i huvudsak bevaras och att Riksbanken förses med en påbyggnad i två våningar med bevarad fasad samt att Kanslihuset disponeras för lägenhetsrum. För intern kommunikation anordnas en gångbro över Stallkanalen. Detta förslag innebär således att tidigare aktualiserade lösningar med en mera genomgripande omdaning av Helgeandsholmen numera torde sakna aktualitet.

Vad gäller de byggnadstekniska aspekterna innebär alla tre ombyggnadsalternativen ökade belastningar på grundläggningen genom på- och nybyggnader, utgrävningar för underjordiska gångförbindelser, transportgångar m. m. samt utgrävning för garage och biltillfarter under Riksplan. Samtidigt förutsätter utredningen att någon grundförstärkning inte erfordras och hänvisar till ett till utredningen fogat utlåtande beträffande Riksdagshusets grundläggning. Detta utlåtande innehåller emellertid väsentliga reservationer.

Belastningarna får inte avsevärt öka. Inom överskådlig tid synes en grundförstärkning således vara ofrånkomlig och den bör därför utföras innan riksdagen eventuellt återflyttar till ombyggda lokaler. För att alternativ Hel-

geandsholmen skall kunna bedömas och ekonomiskt jämföras med alternativ Sergels Torg erfordras en ny utredning om grundläggningsförhållandena för att bland annat belysa: landhöjningens och byggnadsarbetenas och påbyggnadernas inverkan på grundvattenståndet, den ökade belastningens inverkan på grundkonstruktionens bärkraft samt behovet av och kostnaderna för extraordinära anläggningsarbeten för den underbyggda parkeringsgården.

I samband med beslut om införande av enkammarriksdag har kommunen medverkat till att lösa riksdagens lokalfråga genom att ställa lokaler vid Sergels Torg till riksdagens förfogande. Dessa rymmer bl. a. plenisal, utskottsrum samt ledamotsrum. Byggnaderna har utformats med stort beaktande av de särskilda krav som riksdagen ställt. Avtalet om lokalupplåtelse mellan riksdagen och kommunen omfattar en period av tio år med möjlighet till förlängning.

Beträffande lokalerna vid Sergels Torg har förvaltningskontoret anfört.

När riksdagen flyttade till de förhyrda provisoriska lokalerna vid Sergels Torg innebar det en mycket stor förbättring av arbetsförhållandena. Riksdagsledamöterna fick bl. a. egna arbetsrum, många med bostadsmöjlighet som blivit mycket uppskattad. Lokalerna är behagliga och i stort sett väl fungerande samt anpassade till enkammarriksdagens arbetsformer. Förhållandena vid expansion är emellertid mindre tillfredsställande. Den yttre gestaltningen är från riksdagens synpunkt närmast anonym. Vid ett kvarblivande i nuvarande lokaler synes den lämpligaste lösningen vara förhyrning på långtidskontrakt. Det innebär dock att riksdagen inte skulle helt fritt förfoga över sina lokaler.

Kulturhuset vid Sergels Torg planerades ursprungligen för att disponeras för olika kulturaktiviteter som ett led i kommunens strävanden att skapa en attraktiv citymiljö. Det stora publikintresse som mött de verksamheter som kunnat erbjudas redan inom ramen för Kulturhusets västra del har på ett markant sätt vidgats sedan även det s. k. östra Kulturhuset öppnats. Området kommer sålunda att präglas av mångskiftande medborgaraktiviteter med information, samhällsdebatt och olika kulturverksamheter. Ett huvudsyfte med Kulturhusets tillkomst synes sålunda på ett lovande sätt på väg att realiseras.

En fortsatt aktivitet från kommunens sida av här angiven karaktär torde emellertid vara väl förenlig med att riksdagen även på längre sikt kvarblir vid Sergels Torg.

Som en nackdel med Sergels Torgsalternativet anføres i utredningen att möjligheterna för en framtida expansion för riksdagen skulle vara alltför begränsade. I samband med kommunens erbjudande om fortsatt lokalupplåtelse har informationer lämnats som visar att expansionsmöjligheterna genom utrymmen i nära anslutning till riksdagens nuvarande lokaler är mycket betydande och överlägsna Helgeandsholmsalternativets. Framhållas bör också med hänsyn till de i Helgeandsholmsområdet mycket tungt vägande stadsbilds- och bevarandekraven måste betydande restriktioner komma att gälla vid en framtida expansion.

De av utredningen gjorda kostnadsjämförelserna är enligt kommunens mening grundade på alltför lågt räknade investeringskostnader för Helgeandsholmsalternativet. Det torde inte vara möjligt att bortse från kostnader för grundförstärkning. Kommunen vill mot denna bakgrund framhålla att ett kvarliggande vid Sergels Torg framstår som ett attraktivt alternativ till en återflyttning till Helgeandsholmen för riksdagen. Det kan även förtjäna påpekas att en återflyttning till Helgeandsholmen under alla omständigheter medför betydande samhällseliga investeringskostnader vilka eljest inte blir aktuella.

Kommunen är som huvudstad väl medveten om sitt ansvar för att riksstyrelsen beredes bästa möjliga förutsättningar för att fullgöra sina uppgifter.

Kommunen är därför liksom tidigare beredd att på allt sätt medverka till att riksdagen kan bedriva sin verksamhet i ändamålsenliga lokaler. Inför riksdagens slutliga ställningstagande önskar kommunen framhålla Sergels Torgsalternativets fördelar vid en samlad bedömning. Om riksdagen ändå skulle välja att återflytta till Helgeandsholmen förutsätter kommunen att mycket stor hänsyn tas till den känsliga stadsbilden och de byggnadshistoriska synpunkterna.

Med hänvisning till vad ovan anförts hemställs

att kommunstyrelsen måtte till besvarande av konstitutionsutskottets remiss överlämna denna promemoria och därvid särskilt åberopa vad föredragande borgarråden anför.

Stockholm den 25 november 1974

John-Olof Persson

Per-Olof Hanson

Inge Hörnlén

Borgarrådsberedningen biträder föredragande borgarrådens hemställan.

Tillhör ärende ang. förslag angående riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.
BB 1974-11-27

Avvikande mening av borgarråden Adelson (m) och Blom (m).

I tjänsteutlåtandet i anledning av nu föreliggande riksdagshusetredning, utarbetat gemensamt av fastighetskontoret, stadsbyggnadskontoret, kammarkontoret och generalplaneberedningen, avstyrks det av förvaltningsstyrelsen närmast förordade om- och tillbyggnadsprojektet (Alt. 2). Berörda nämnder har i huvudsak anslutit sig till denna ståndpunkt. Från moderat håll har i fastighetsnämnd, drätselråd och byggnadsnämnd anförts avvikande synpunkter.

De föredragande borgarrådets uttalande innehåller på åtskilliga punkter välkomna nyanseringar jämfört med tjänsteutlåtandet. I sak framföres emellertid erinringar mot Alt. 2, vilka vi för vår del icke finner vara av avgörande betydelse. Alt. 3 erbjuder vissa fördelar och bör enligt vår mening ytterligare studeras.

Vad som anförts beträffande önskvärheten av vidare undersökningar i fråga om behovet av grundförstärkningar m. m. kan vi ansluta oss till.

Sammanfattningsvis vill vi uttala, att vi finner en återflyttning till Helgeandsholmen av riksdagen önskvärd. Såväl Alt. 2 som Alt. 3 är därvid i princip godtagbara. Såsom framhålles av utredningen skulle riksdagen efter en ombyggnad på Helgeandsholmen erhålla välfungerande egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge samtidigt som riksbyggnaderna bevaras på ett meningsfullt sätt.

Underbilaga 1

Till Kommunstyrelsen

Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

Genom remiss från Stockholms kommunstyrelse den 28 oktober 1974 har Rådet till skydd för Stockholms skönhet anmodats avge yttrande över Riksdagsutredningen 1974 jämte förslag.

I en skrivelse till riksdagen 1973-11-08 redogjorde riksdagens förvaltningsstyrelse för arbetet med riksdagens lokalfrågor t. o. m. arkitekttävlingen 1970-1972 samt hemställde om uppdrag om fortsatt utredningsarbete. Detta skulle innefatta

- dels förutsättningarna och kostnaderna för permanenta lokaler för riksdagen vid Sergels torg
- dels bearbetning av vissa ombyggnadsförslag gällande Helgeandsholmen.

Förvaltningsstyrelsens förslag bifölls av riksdagen 1973-12-11 sedan styrelsens skrivelse varit ut på remiss bl. a. till skönhetsrådet, som avgav yttrande 1973-03-05. Däri anförde rådet, att om riksdagen ej önskade bli kvar vid Sergels torg för framtiden, rådet ville peka på den då möjliga lösningen att förlägga riksdagen till kvarteren omedelbart norr om Gustav Adolfs torg d. v. s. kvarteret Vinstocken (Skandinaviska banken) och del av kvarteret Beridarebanan (tidigare kvarteren Site Per, Torviggen m. fl.) i direkta kontakter med Gustav Adolfs torg (huvudfasad) och Brunkebergstorg (tjänstefasad), varvid ledamotsrummen fortfarande kunde inrymmas i det nuvarande s. k. "riksdagshotellet" på västra sidan av sistnämnda torg.

Ifråga om de för gamla riksdagshuset framlagda ombyggnadsalternativen ansåg rådet att tävlingen hittills visat att dessa inte ger en tillfredsställande lösning: "Om det gamla riksdagshuset inklusive riksbanksdelen ombygges för att fullt ut kunna härbärgera riksdagen med dess krav på lokaler, får byggnaden karaktären av ett "antikt" skal, en kulissfasad runt ett modernt inre. Skönhetsrådet har föga sympatier för en dylik lösning som så helt spolierar den arkitektoniska helheten." Förr bör riksdagen bli kvar vid Sergels torg menade rådet.

Rådet ansåg således att det gamla riksdagshuset med riksbanksdelen borde bibehållas till såväl exteriör som interiör och användas för ändamål som ej fordrade genomgripande ombyggnad.

Skulle dock för riksdagens nyttjande en ombyggnad av det gamla riksdagshuset beslutas, ansåg rådet att det med motto "Aron II" betecknade tävlingsförslaget (författare: arkitekterna Ahlgren, Olsson och Silow) var att föredraga framför de andra, varvid dock förutsattes att det blev föremål för ytterligare studier i avsikt att mildra ingreppen i byggnaderna.

Rådet påpekade också att Helgeandsholmen i övrigt borde bli föremål för en omdaning i avsikt att skapa en trevnad som området hittills saknat. Bl. a. bör Strömparterren (tillhörig Stockholms kommun) tagas ur sin isolering och på lämpligt sätt under Norrbro sättas i förbindelse med en delvis försänkt Riksplan.

Den nu av Riksdagshusutredningen 1974 framlagda utredningen med förslag har på konstitutionsutskottets begäran bedrivits så förutsättningslöst som möjligt inom de av förvaltningsstyrelsen givna ramarna. På grundval av utredningen har Riksdagens förvaltningsstyrelse hemställt hos riksdagen att denna

1. beslutar att flytta tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen
2. uppdrar åt styrelsen att föranstalta om fortsatt arbete med riksdagens lokalfrågor enligt de uppdragna riktlinjerna och i princip enligt *alternativ 2* i Riksdagshusutredningen 1974
3. till Den inre riksdagsförvaltningen: B 6. Fortsatt utredning om riksdagens hus m. m. på tilläggsstat I till riksstaten för budgetåret 1974/75 under XVI:e huvudtiteln anvisar ett reservationsanslag av 500 000 kronor.

Med anledning härav vill skönhetsrådet anföra följande.

Rådet tar inte ställning i frågan var riksdagen i framtiden skall förläggas. Beslutas emellertid att riksdagen skall flytta tillbaka till Helgeandsholmen anser rådet att följande synpunkter bör vinna beaktande. Rådets intresse vänder sig därvid mot den påverkan på stadsmiljön som de framlagda förslagen kan medföra. Främst gäller detta alternativet 2 i Riksdagshusutredningen 1974.

Med utgång från tävlingsresultatet gav Riksdagshusutredningen 1974 författarna till tre av de i huvudtävlingen prisbelönta förslagen i uppdrag att efter givna direktiv och i anslutning till tävlingsjuryns synpunkter vidare bearbeta sina förslag.

De tre förslagsalternativen är:

Alternativ 1

Bearbetning av tävlingsförslag "Norrström" (Peter Celsing Arkitektkontor AB). Riksdagshuset är i stort sett oförändrat till såväl exteriör som interiör.

Riksbankshuset rivs och ersätts med ny byggnad innehållande huvudsakligast plenisalen och samtliga ledamotsrum samt med lång dominerande fasad i vinkel in mot Stallkanalen. Hela lokalbehovet tillgodoses på Helgeandsholmen.

Alternativ 2

Bearbetning av tävlingsförslag "Aron II" (Magnus Ahlgren-Torbjörn Olsson-Sven Silow AB). Riksdagshuset är i huvudsak oförändrat till såväl

exteriör som interiör. Riksbankshuset med bibehållna fasader innehåller bl. a. plenisalen, som framstår som en rymflig överbyggnad på bankhuset. Till kanslihuset, dit samtliga ledamotsrum förlagts, leder över Stallkanalen en tvåvånings täckt gångbro.

Alternativ 3

Bearbetning av tävlingsförslag "Aron I" (Arkitekterna SAR Ove Hildemark och Göran Månsson). Inga förändringar eller tillägg har gjorts i byggnadernas exteriörer i stadsbilden. I riksdagshuset inryms en ny plenisal på gamla första kammarens plats. Förslaget medför omfattande om- och påbyggnader inom riksdagshusets yttre ram. Till kanslihuset, som utnyttjas till 2/3 för riksdagens aktuella behov, leder en gångkulvert under Mynttorget och Stallbron.

Ur de synpunkter skönhetsrådet har att bevaka finner rådet det riktigt att föreliggande förslag alternativ 2 läggs till grund för den fortsatta planeringen av riksdagens hemvist.

Förslaget, som i stort sett följer rådets tidigare uttalade åsikter, innebär en klar fördelning av de olika lokalgrupperna på de tre byggnaderna. som vad beträffar riksdagshuset och kanslihuset är i det närmaste helt intakta och beträffande riksbankshuset föremål för en i plan väl anpassad inbyggnad av plenisalen.

I två fall påverkar tillbyggnaderna den yttre miljön. Det ena gäller bankhuset över vars hittillsvarande taklist (balustradkrön) plenisalens något indragna, starkt glasade fasad skjuter upp med närmare 8 meter. Rådet anser inte detta omöjligt ur miljösynpunkt men saken måste bli föremål för ingående detaljstudier. Mera tveksamt är rådet om lämpligheten av den höga mot norr och söder starkt utskjutande dominerande mur, som utgör delar av den i spetsiga vinklar utdragna takvåningen, innehållande bl. a. utrymmen för ventilationsmaskineriet. Det andra fallet, i vilket yttermiljön påverkas av tillbyggnad, gäller det brosystem som förenar riksbankshuset med kanslihuset. Rådet är väl medvetet om behovet av en kommunikationsled mellan de båda byggnaderna men anser, att den föreslagna täckta dubbelbron med sina om en romersk akvedukt påminnande stödpelare på ett ur stadsbildens synpunkt olämpligt sätt binder ihop Helgeandsholmen med Gamla stan och stänger öppenheten i Stallkanalen. En klassisk stockholmsbild, som här skulle gå förlorad, är slottets norra och västra fasader, sedda från Vasabron. Givetvis är projektet ännu på skisstadiet, men rådet ifrågasätter om förbindelsen överhuvudtaget kan lösas genom en bro utan att bryta det önskvärda intrycket av sammanhang mellan Mälaren och Saltsjön.

Här vill skönhetsrådet åter påpeka nödvändigheten av att jämsides med studiet av lokalfrågan även iordningsställandet av Riksplan och den- nas sammanhang med den av Stockholms kommun ägda Strömparterren

görs till föremål för utredning. För närvarande vilar en tristess över båda dessa platser. Det torde både ur statens och kommunens synpunkter vara önskvärt att bryta Strömparterrens isolering genom att sätta den i förbindelse med Riksplan, vilket i flera tävlingsförslag visats genom en större eller mindre partiell sänkning av Riksplan och en passage under Norrbro.

Rådet till skydd för Stockholms skönhet hemställer att de synpunkter på riksdagens lokalfrågor, som rådet här framfört, beaktas vid det fortsatta planeringsarbetet.

Stockholm den 4 november 1974.

Rådet till skydd för Stockholms skönhet

Bengt Hjern

Holger Blom

Underbilaga 2

1974-11-13

Gemensamt yttrande av fastighetskontoret, stadsbyggnadskontoret, kammarkontoret och generalplaneberedningens kansli i ärendet riksdagens lokalfrågor på längre sikt

Genom remiss från konstitutionsutskottet har kommunen anmodats att senast den 30 november i år yttra sig över riksdagens förvaltningsstyrelsens skrivelse till riksdagen med förslag rörande Riksdagens lokalfrågor på längre sikt. Styrelsen redovisar en ny utredning härom, Riksdagshusutredningen 1974, och styrelsens förslag är att riksdagen skall flytta tillbaka från Sergels Torg till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen. Förvaltningsstyrelsens skrivelse och den utredning som styrelsen åberopar, bilägges detta utlåtande (ej tryckt här).

Ärendets karaktär är sådan att det lämpligast behandlas i ett gemensamt utlåtande av de berörda förvaltningarna. Till detta fogas en särskild memororia av fastighetskontoret rörande de tekniska och ekonomiska frågorna (*Underbilaga 2:1*).

I. Föreliggande utredning och förslag

Frågan om rymligare och bättre lokaler för riksdagen blev akut genom enkammarreformen. Den kunde snabbt ges en lösning genom flyttningen till Sergels Torg. Riksdagen fick där tidsenliga sammanträdeslokaler, bostads- och arbetsrum för riksdagsmännen, som huvudsakligen motsvarar de krav man ställer i den nu föreliggande utredningen. Sergelstorgslokaler kom snart att bedömas som en så god lösning av riksdagshusfrågan att det borde undersökas om den kunde permanentas. De utredningar om andra lokaler – i första hand givetvis en återflyttning till Helgeandsholmen – som igångsatts redan 1967, har emellertid också fortsatt. Åren 1970–1972 genomfördes en nordisk arkitektävling om riksdagshus på Helgeandsholmen, nybyggnad eller ombyggnad. Resultatet av denna blev utgångspunkt för det uppdrag till förvaltningsstyrelsen av 1973 års riksdag, som styrelsen nu har fullgjort. Styrelsen skulle enligt uppdraget redovisa

dels förutsättningarna och kostnaderna för permanenta lokaler för riksdagen vid Sergels Torg genom långtidskontrakt med Stockholms kommun, alternativt förvärv av berörda fastigheter,

dels en bearbetning av vissa ombyggnadsförslag gällande Helgeandsholmen.

Uppdraget medgav ej rivning av riksdagshuset men rivning och nybyggnad på riksbankstomten kunde ifrågakomma. I samråd med rege-

ringen har vidare ett utnyttjande av kanslihuset för riksdagens behov inbegripits i prövningen. Förvaltningsstyrelsen redovisar nu resultatet av överläggningar som förts med kommunen om sergelstorgslokaler och en offert som företrädare för kommunen i detta sammanhang lämnat. Vidare redovisas tre alternativa ombyggnadsprojekt på Helgeandsholmen. Två av dem innebär att även kanslihuset helt eller delvis tas i anspråk för riksdagens behov. Förvaltningsstyrelsens förslag grundar sig således på en bedömning av sammanlagt fyra lokalalternativ; av dessa har styrelsen utvalt Helgeandshölmalternativet nr 2 som den bästa lösningen.

Motiven för förslaget att riksdagen skall flytta tillbaka till Helgeandsholmen har styrelsen sammanfattat på följande sätt.

”När riksdagen flyttade till de förhyrda provisoriska lokalerna vid Sergels torg innebär det en mycket stor förbättring av arbetsförhållandena. Riksdagsledamöterna fick bl. a. egna arbetsrum, många med bostadsmöjlighet som blivit mycket uppskattad. Lokalerna är behagliga och i stort sett välfungerande samt anpassade till enkammarriksdagens arbetsformer. Förhållandena vid expansion är emellertid mindre tillfredsställande. Den yttre gestaltningen är från riksdagens synpunkt närmast anonym. Vid ett kvarblivande i nuvarande lokaler synes den lämpligaste lösningen vara förhyrning på långtidskontrakt. Det innebär dock att riksdagen inte skulle helt fritt förfoga över sina lokaler.

Vid ombyggnad på Helgeandsholmen enligt alternativ 2 får riksdagen välfungerande egna lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge. Riksbbyggnaderna bevaras på ett meningsfullt sätt. Ledamöterna får arbetsrum med bostadsmöjlighet i en väl avskild ’hotelldel’, kanslihuset. Årskostnaden blir lägre än vid Sergels torg. Denna lösning på riksdagens lokalfråga vill förvaltningsstyrelsen i enlighet med utredningens rekommendation föreslå.”

De tre ombyggnadsalternativen på Helgeandsholmen innebär schematiskt följande.

Riksdagshuset	Riksbanken	Kanslihuset
Alt. 1 Exteriören bevaras i allt väsentligt oförändrad. Utskottslokaler, gruppkanslier	Nybyggnad. Riksdagens övriga lokaler inkl. ledamotsrum	-
Alt. 2 Exteriören bevaras i huvudsak oförändrad. Utskottslokaler, partikanslier, förvaltningskontoret, tryckeri	Fasaden bevaras, påbyggnad 2 våningar. Gångbro över Stallkanalen. Plenisal, restaurang, klubbrum m. m.	Ledamotsrum
Alt. 3 Exteriören oförändrad, gångförbindelse till kanslihuset under Myntorget och Stallbron. Plenisal, rum för talman samt utskottsordföranden och vice ordföranden, kammarkansli, ledamotsrum	Exteriören oförändrad. Riksdagsbibliotek, restauranglokaler	Utnyttjas till 2/3. Utskottens kanslier och sessionssalar, förvaltningskontor, tryckeri

Investeringskostnaderna för de tre alternativen har beräknats till respektive 155 Mkr, 122,5 Mkr och 134,7 Mkr, årskostnaderna till 15,1 Mkr, 16,2 Mkr och 15,8 Mkr. Skillnaden mellan alternativen anses ligga inom osäkerhetsmarginalen.

För Sergelstorgsalternativet beräknar utredningen årskostnaden till 19,8 Mkr, inklusive ränta och amortering på en upprustningskostnad, 25 Mkr, för byggnaderna på Helgeandsholmen, som vid uthyrning inte beräknas ge något driftöverskott.

Det utredningsmaterial som föreligger angående möjligheterna att lösa riksdagens lokalfråga på Helgeandsholmen är numera ganska stort, men gäller till större delen lösningar som successivt har gallrats bort som orealistiska. Inte bara diskussionen om andra platser för riksdagshus än Helgeandsholmen betraktas som avslutad utan även rivning av riksdagshuset och ingripande förändringar i husets exteriör och interiör.

Byggnadsutredningarna på Helgeandsholmen har således stegvis begränsats men i den sista omgången åter vidgats genom att kanslihuset på andra sidan Stallkanalen inbegripits. Den utredning med dessa förutsättningar, som enligt förvaltningsstyrelsens förslag skall leda till ett avgörande beslut, förefaller trots allt knapphändig och de slutsatser som dras tveksamma. Det nya grepp som gjort det möjligt att undvika rivningar på Helgeandsholmen – att kanslihuset utnyttjas – finns bara prövat i två alternativ, vart och ett bundet av olika villkor i de övriga delarna. I utredningsarbetet har synes det, huvudvikten lagts på att arbetslokaler utrymmes- och funktionsmässigt skall motsvara riksdagens aktuella behov, dvs vara praktiskt och ekonomiskt jämförbara med sergelstorgslokaler. Även konsekvenserna för stadsbilden av ombyggnaderna och frågan om riksbyggnadernas framtid som historiska byggnadsverk är bedömda från dessa praktiska utgångspunkter. Omdömena är därför endast att de på- och tillbyggnader som erfordras bör kunna godtas respektive i princip bör kunna accepteras.

Inte minst är utredningsmaterialet i de tekniska och ekonomiska frågorna knapphändigt och, synes det, även opålitligt. Antagandet att dyrbara grundförstärkningsarbeten inte behöver utföras har knappast stöd i den expertutredning som redovisas. Beräkningen av investeringskostnaderna på Helgeandsholmen m. m. förefaller alltför låg och årskostnads-kalkylen bygger delvis på osannolika förutsättningar. Kostnadsfrågan kan givetvis inte ha avgörande betydelse för riksdagens val av arbetslokaler men bristerna i utredningsmaterialet synes här ha lett till en direkt felaktig slutsats i fråga om vilken lösning som är den ekonomiskt sett fördelaktigaste.

Den kommunala prövningen av förvaltningsstyrelsens förslag kan givetvis inte gälla de olika alternativens för- och nackdelar som arbetslokaler för riksdagen. I detta utlåtande behandlas därför huvudsakligen de stadsbildsfrågor, arkitektoniska, tekniska och ekonomiska problem

som Helgeandsholmsprojekten aktualiserar samt sådana frågor som rör valet mellan Sergels Torgs- och Helgeandsholmsalternativen.

II. Bedömning av Helgeandsholmsalternativet

1. Utredningens inriktning

Utredningen har haft i uppdrag att så förutsättningslöst som möjligt bearbeta vissa ombyggnadsförslag gällande Helgeandsholmen. Syftet torde ha varit att *dels* visa om riksdagen genom ombyggnad av riksbyggnaderna kan få ändamålsenliga lokaler, *dels* belysa konsekvenserna av olika ombyggnadsalternativ med hänsyn till stadsbild, byggnadsvård, ekonomi etc, *dels* ge underlag för att jämföra alternativet återflyttning till Helgeandsholmen med alternativet att ligga kvar vid Sergels Torg.

I förhållande till arkitekttävlingen har förutsättningarna ändrats på tre väsentliga punkter:

- riksbyggnaderna skall så långt möjligt bevaras i vad avser såväl exteriören som vissa väsentliga interiörer,
- kanslihuset kan utnyttjas för riksdagens lokaler för att göra det möjligt att i högre grad bevara riksbyggnaderna,
- grundförstärkning anses inte längre aktuell.

Dessutom har lokalprogrammet ändrats, bland annat gäller nu att minst hälften av ledamotsrummen bör utformas med bostadsmöjlighet.

Så som utredningen själv konstaterar representerar de tre ombyggnadsförslagen alternativa principer för lösning av riksdagens lokalfråga på Helgeandsholmen. Redan genom urvalet bland de tävlingsbidrag som framkom genom den nordiska arkitekttävlingen 1970–1972 har utredningen sökt förslag som är så olika som möjligt. Olikheterna mellan förslagen har ytterligare förstärkts genom de särskilda direktiv som varje konsult erhållit.

Utredningsmaterialet illustrerar alltså en renodling av principer snarare än en förutsättningslös bearbetning. Genom denna inriktning minskar naturligtvis materialets värde som underlag för att slutligt bedöma alternativet Helgeandsholmen.

Däremot ger förslagen en anvisning om vilka kombinationer av principer som möjligen kan ge ur de flesta synpunkter acceptabla lösningar. Riksdagens möjligheter att flytta åter till Helgeandsholmen är ett så intressant alternativ, att det inte får uteslutas därför att utredningen genom en alltför snäv inriktning inte lett till någon godtagbar lösning.

Man har gått för fort fram när utredningen och riksdagens förvaltningsstyrelse har behandlat utredningsmaterialet som ett komplett beslutsunderlag och därtill förordar projektering med igångsättning redan våren 1975 på grundval av ett principalternativ med uppenbara brister.

2. De redovisade alternativen

I utredningens jämförelse mellan de redovisade alternativen har hänsyn tagits till funktion, inre miljö, stadsbild och yttre miljö samt bevarande. Alternativ 2 har sammantaget bedömts bättre än övriga alternativ och föreslås läggas till grund för det fortsatta arbetet med riksdagens lokalfråga.

I det följande bedöms förslagen främst med hänsyn till stadsbild, yttre miljö och byggnadsvård, det vill säga de aspekter som kommunen i första hand har att lägga på alternativ Helgeandsholmen.

Alternativ 1 visar att nybyggnadsvolymen på banktomten blir för stor om riksdagshuset bevaras i förslagen utsträckning och kanslihuset inte tas i anspråk för riksdagen. Den låga riksbanksbyggnaden – med sin väl motiverade form – ersätts av en sjuvåningsbyggnad, ytterligare markerad med ett högt ljusintag över plenisalen, och med en form som gör stadsbilden orolig.

Det ur byggnadsvårdssynpunkt intressanta riksbankshuset med dess värdefulla interiörer – bankhallen, sammanträdesrummen, korridor och trapphus – rivs. Däremot bevaras fasaden mot Riksgatan, vilket ger en funktionellt ohanterlig lösning utan att bevarandeintressena tillgodoses på något meningsfullt sätt.

Alternativ 2 visar att bankhuset inte kan byggas på utan ett stort ingrepp i den värdefulla bankhallen och inte ges goda kontakter med kanslihuset utan broar som är mycket negativa för stadsbilden. Genom att plenisalen förläggs i påbyggnad på bankhuset måste taket i bankhallen sänkas, vilket helt förändrar det vackra rummet och ger en entréhall med stympad arkitektur. Ur stadsbildssynpunkt bör en påbyggnad av riksbankshuset kunna godtagas i princip, men det är tveksamt om den skall vara så hög som i förslaget och gå ända ut till nuvarande murliv mot Riddarfjärden.

De föreslagna gångbroarna på en genombruten mur över Stallkanalen kan inte accepteras. Eftersom de är en direkt konsekvens av förslagets huvudprincip kan det knappast bearbetas till en acceptabel lösning. Det är nämligen inte bara utformningen av förbindelsen som är oacceptabel utan själva idén att sammanbygga Helgeandsholmens bebyggelse med Gamla stans. Stadsbilden kring Helgeandsholmen karakteriseras av samspillet mellan Riddarfjärdens och Strömmens öppna vattenytor och de trånga men fria utloppen i Norrström och Stallkanalen. De fria utblickarna mot vattnen och den förnämliga arkitekturen i omgivningen tillhör Stockholms särprägel.

Alternativ 3 visar att riksdagen väl kan rymmas inom riksbyggnaderna utan exteriörförändringar om kanslihuset tas i anspråk. De arkitektoniskt värdefulla interiörerna i bankhuset bevaras intakta och lokalerna får en ändamålsenlig användning. I riksdagshuset bevaras de viktigaste lokalerna och återanvänds för sina ursprungliga ändamål. Den nya plenisalen

som ersätter första kammarens plenisal innebär givetvis ett stort ingrepp i byggnaden. Förslaget är i denna del dock utvecklingsbart.

Ur bevarandesynpunkt är detta alternativ särskilt intressant. Det är det enda alternativ där plenisalen – som är själva centrum i riksdagsarbetet – förläggs till det gamla riksdagshuset. Byggnaden får härigenom det värde som symbol för riksdagen som är ett huvudskäl för riksdagens återflyttning till Helgeandsholmen. Det är också det enda alternativ som har oförändrade exteriörer – vilket är positivt ur bevarandesynpunkt och med hänsyn till stadsbilden.

3. *Byggnadstekniska aspekter*

Alla tre ombyggnadsalternativen innebär ökade belastningar på grundläggningen genom på- och nybyggnader, utgrävningar för underjordiska gångförbindelser, transportgångar m. m. samt utgrävning för garage och biltillfarter under Riksplan. Samtidigt förutsätter utredningen att någon grundförstärkning inte erfordras och hänvisar till ett till utredningen fogat utlåtande beträffande riksdagshusets grundläggning.

Det återopade utlåtandet avser endast riksdagshuset och det innehåller väsentliga reservationer som utredningen borde ha uppmärksammat. Det konstateras således att träpålarna har angripits av bakterier och att viss nedsättning av hållfastheten kan befaras. I ogynnsammaste fall kan grundvattnet inom 30 år ha sjunkit under rustbädden, som då förstörs av röta. Det påpekas i utlåtandet att spont och påslagning bör undvikas i byggnadens närhet – riksbankens tomt och Riksplan. Belastningarna får inte avsevärt öka. Inom överskådlig tid synes en grundförstärkning således vara ofrånkomlig och den bör därför utföras innan riksdagen eventuellt återflyttar till ombyggda lokaler. För att alternativ Helgeandsholmen skall kunna bedömas och ekonomiskt jämföras med alternativ Sergels Torg erfordras en ny utredning om grundläggningsförhållandena för att bland annat belysa:

- landhöjningens och byggnadsarbetenas och påbyggnadernas inverkan på grundvattenståndet,
- den ökade belastningens inverkan på grundkonstruktionens bärkraft samt
- behovet av och kostnaderna för extra ordinära anläggningsarbeten för den underbyggda parkeringsgården.

4. *Riktlinjer vid ett eventuellt fortsatt utredningsarbete*

Sammanfattningsvis visar utredningen att alternativ Helgeandsholmen för riksdagen erbjuder ett flertal problem som inte har kunnat lösas i

de alternativ som föreligger. De kompromisser med kultur- och byggnadsvårdens intressen som särskilt alternativen 1 och 2 innebär är olyckliga. Stadsbildens krav har inte tillgodosetts i alternativen 1 och 2. Alternativ 3 är acceptabelt ur de synpunkter kommunen har att anlägga, men synes ha vissa funktionella brister för riksdagen. Utredningens egen bedömning av förslaget tyder dock på att förslaget också har funktionella fördelar genom sin koncentration. Förslaget torde vara det enda utvecklingsbara av de alternativ som redovisats.

Om riksdagen inte nu beslutar sig för en slutlig lokalisering till Sergels Torg, utan önskar ytterligare överväga alternativ Helgeandsholmen, bör det fortsatta arbetet kunna ske med följande inriktning:

- grundläggningsförhållandena utreds så att eventuella restriktioner för ombyggnadsalternativen klarläggs,
- det föreliggande utredningsmaterialet analyseras med syfte att klarlägga vilka *kombinationer* av principer som är utvecklingsbara med hänsyn till funktionella och miljömässiga krav,
- nya kostnadskalkyler görs med förutsättningen att befintliga byggnader på Helgeandsholmen grundförstärks (ovanstående analyser ger underlag för dessa bedömningar).

Om ett sålunda kompletterat utredningsmaterial visar att fortsatt projektering för riksdagen på Helgeandsholmen är intressant synes det rimligt att då ge parallella uppdrag till konsulter med dokumenterad skicklighet att efter samma program framlägga förslag till lösningar.

5. *Vissa ekonomiska aspekter*

Som närmare redovisas i fastighetskontorets promemoria förefaller riksdagshusetutredningens bedömningar av de tekniska och ekonomiska frågorna inte helt pålitliga. Utgångspunkten bör rimligen vara att om byggnaderna på Helgeandsholmen åter skall tas i bruk av riksdagen och användas under överskådlig tid framåt kommer det att ställas ganska avancerade krav på den genomgripande ombyggnad och upprustning de skall undergå. Investeringskostnaderna som i utredningen tycks ha beräknats i underkant borde därför snarare beräknas med en marginal uppåt. Som framhållits ovan torde man inte heller böra räkna med att de störande grundförstärkningsarbetena – som under alla förhållanden måste göras – skall igångsättas sedan riksdagen flyttat in och är i arbete i byggnaderna. I vart fall kan man inte bortse från grundförstärkningskostnaden och samtidigt räkna med 60 års avskrivningstid. Realistiskt bedömt torde därför Helgeandsholmslösningen vara ett tämligen dyrt lokalalternativ för riksdagen. Det finns, såvitt man kan förstå, ingen anledning att dölja detta.

III. Sergelstorgsalternativet

1. *Upplåtelsens tillkomst och allmänna förutsättningar*

När riksdagen år 1968 beslöt om flyttningen till Sergels Torg betraktades denna lösning som ett provisorium i avvaktan på fortsatta utredningar av lokalfrågan. Byggnaderna på Sergels Torg södra sida och vid Drottninggatan skulle enligt stadens program för denna del av cityomdaningen användas för kulturhus, teatrar och hotell. Inom området låg bl. a. det Preissiska huset vid Drottninggatan. Detta samt betydande delar av marken ägdes av kronan och en överenskommelse hade träffats som innebar att kronan i vart fall skulle behålla en tomt, vettande mot Brunkebergs Torgs norra sida, för att där uppföra ett nytt riksbankshus. Vid den idé-tävling om hela byggnadskomplexet, inklusive riksbanksbyggnaden, som genomfördes 1965–1966, lades från stadens sida stor vikt på att lösningen borde medge stor flexibilitet vid den framtida användningen.

Den lösning som segrade i arkitekttävlingen, Peter Celsings förslag, visade sig vara sådan att man inom ett helt oförändrat yttre skal kunde inrymma riksdagens arbetslokaler i teaterhuset och kulturhusets västra del samt arbets- och bostadsrum för riksdagsmännen i hotellbyggnaden. Lokalerna kan följaktligen också återställas till den ursprungligen tänkta användningen. Därvid krävs ny inredning i teater- och kulturhusdelarna samt smärre ändringar i hotellbyggnaden. Nu gällande hyresavtal mellan riksdagen och kommunen räknar med avskrivning av riksdagshusinredningen på de tio år som avtalet gäller.

Vid de överläggningar som nu förts mellan representanter för förvaltningsstyrelsen och kommunen har man från kommunens sida inte avböjt en förlängd hyresupplåtelse till riksdagen. En offert har lämnats från kommunens sida som nu redovisas i riksdagshusutredningen och ligger till grund för jämförelsen med Helgeandsholmsalternativet. En eventuell försäljning till kronan måste omfatta hela kulturhus-, teater- och hotellkomplexet, eftersom det tekniskt sett är en odelbar enhet. En sådan lösning har förvaltningsstyrelsen avböjt.

2. *Sergeltorgslokaler som långsiktig lösning av riksdagshusfrågan*

Förvaltningsstyrelsens omdömen om riksdagslokalerna vid Sergels Torg är väsentligen positiva. Man anför att lokalerna är behagliga och i stort sett välfungerande samt anpassade till enkammarriksdagens arbetsformer. Att de fungerar bra är i och för sig inte förvånande: de är ju, inom ett stort sammanhängande komplex, inrättade helt efter riksdagens eget behov. Det är helt naturligt om svårigheterna att erhålla goda funktionella samband är större vid lösningar som utnyttjar både Helgeandsholmen och kanslihuset.

Förvaltningsstyrelsens mindre positiva omdömen gäller andra egen-skaper. Styrelsen anmärker att den yttre gestaltningen är från riksdagens synpunkter närmast anonym. Härvidlag är givetvis skillnaden mellan **Sergelstorgs-** och **Helgeandsholmsalternativen** fundamental. Några omdömen om den yttre miljön vid Sergels Torg – positiva eller negativa – redovisas ej. I fråga om den inre miljön och utsikten från olika lokaler anses Sergelstorgsalternativet vara underlägset. Sergelstorgsalternativets fördelar från kommunikationssynpunkter nämns men förefaller inte att tillmätas någon stor betydelse.

Som en nackdel med Sergelstorgsalternativet anförs i utredningen att möjligheterna till framtida expansion skulle vara dåliga. Endast privatägda, vid den aktuella tiden redan uthyrda fastigheter skulle stå till förfogande. Eftersom frågan synbarligen tillmäts tämligen stor betydelse – någon utredning om de framtida expansionsbehoven synes dock ej ha gjorts – bör det påpekas att i samband med kommunens offert har informationer lämnats som nog tyder på att expansionsmöjligheterna i själva verket är bättre i Sergelstorgsalternativet än de är på Helgeandsholmen. Även om riksdagen inte vill räkna med att vid behov överta lokaler i det närmaste grannhuset, riksbankshuset, kan nya lokaler med internförbindelse erhållas på så nära håll som mitt emot riksdagen på andra sidan Drottninggatan (kvarteret Hügern större). Kommunen äger här fastigheter som är saneringsmogna och kvarteren är redan förbundna med varandra genom det rymliga Brunkebergsfäret. Lokalkoncentrationen vid **Sergels Torg** kan således bli avsevärt bättre än **Helgeandsholmslösningen**, där man vid en expansion räknar med att ta även kanslihusannexet i anspråk. Beroende på expansionsbehovets art finns naturligtvis också många andra expansionsalternativ i citykärnan, t. ex. i 5:e högghuset med förbindelse via **Sergels Torgs gångplan**.

Kommunens offert för fortsatt uthyrning vid Sergels Torg innebär i princip att riksdagen åtar sig ränta och amortering av kommunens nedlagda kostnader samt självkostnaderna för den fortsatta driften. Riksdagen drar alltså i detta alternativ en viss nytta av att byggnaderna redan är färdiga, uppförda vid lägre byggnadskostnadsnivå än som kommer att gälla för Helgeandsholmsprojektet. Detta och andra i fastighetskontorets promemoria redovisade omständigheter medverkar till att Sergelstorgsalternativet är en från ekonomiska synpunkter fördelaktig lösning av lokalfrågan för riksdagen.

I Sergelstorgsalternativet kommer vidare byggnaderna på Helgeandsholmen att stå lediga för annan användning. Redan nu fyller riksdags-huset ett behov som konferenslokaler m. m. Andra delar av riksdagshus- och riksbankskomplexet har sin naturliga användning som kontor – enligt utredningen i första hand för den civila statsförvaltningens behov – vissa delar för lager eller dylikt. Utredningen har bedömt att uthyrningarna inte kommer att ge större avkastning än vad som erfordras för att täcka

driftkostnaderna. Man har därför belastat Sergelstorgsalternativet med hela kostnaden för den upprustning av byggnaderna som ansetts vara erforderlig och beräknats till 25 miljoner kronor trots att man i detta alternativ ej behöver räkna med grundförstärkningar. I detta fall synes utredningens bedömning vara alltför pessimistisk. Mark och byggnader i ett så centralt läge som på Helgeandsholmen måste rimligen ha ett inte obetydligt avkastningsvärde som kronan kan tillgodogöra sig genom egen användning eller uthyrning.

Sammanfattningsvis torde det kunna konstateras att Sergelstorgsalternativet obestriddligen är en möjlig, enkel och relativt billig lösning av riksdagens lokalfråga – på längre eller kortare sikt.

3. *Sergelstorgslokalerna vid annan användning*

Som redovisats ovan disponerar riksdagen nu en del av kulturhuset vid Sergels Torg, teaterbyggnaden och hotellbyggnaden vid Drottninggatan. Om riksdagen flyttar tillbaka till Helgeandsholmen i början på 1980-talet kan byggnaderna givetvis fritt disponeras av kommunen. Mest sannolikt är väl att kommunen då fullföljer sina ursprungliga syften med de här ifrågavarande tomterna. De reserverades för kulturella ändamål för att sådana verksamheter skulle ha en gynnad plats i stadskärnan. Läget vid Sergels Torg och tunnelbanornas korsningspunkt är ju unikt, kan inte få en fullt likvärdig ersättning någon annanstans i staden.

Det är givetvis inte möjligt att nu bedöma vilka krav på utrymmen för teatrar och andra kulturella verksamheter i stadskärnan som kommer att finnas på 1980-talet eller senare. Kommunens redan nu stora satsningar på stadsteatern och annan teaterverksamhet, på kulturhuset m. m. tyder väl snarast på att ambitionsnivån kommer att vara hög även i framtiden. För stadsmiljön vid Sergels Torg och trakten däromkring betyder naturligtvis teatrar och andra kulturella aktiviteter och även hotellverksamhet en större livaktighet och attraktivitet än om riksdagen blir kvar på platsen.

Alternativt kan sergelstorgslokalerna också användas som konferens- och möteslokaler, vilket kräver mindre ombyggnad än teateralternativet. Överhuvud taget har sergelstorgslokalernas användning för andra ändamål än riksdagshus också ett tämligen ovillkorligt samband med utvecklingen i fråga om kommunens ekonomiska resurser vars långsiktiga utveckling det inte är möjligt att nu överblicka.

Naturligtvis bör inte heller sergelstorgslokalernas användning som riksdagshus betraktas som någonting enbart negativt. Intresset för samhällsfrågornas behandling på alla nivåer är ju stort. Om riksdagen väljer att stanna kvar vid Sergels Torg i stället för att dra sig tillbaka till Helgeandsholmen, torde det också finnas möjligheter att mera osökt utveckla

kontakterna mellan riksdagen och allmänheten, bl. a. via utställningar och annan information i kulturhuset.

Sammanfattningsvis bör konstateras, att det visserligen kan anses tveksamt om kommunen bör långsiktigt avhända sig dispositionsrätten till riksdagslokalerna vid Sergels Torg. Men något oavvisligt behov av lokalerna kan kommunen å andra sidan inte anses ha. För riksdagen representerar de den enklaste, närmast till hands liggande lösningen av dess lokalfråga. Under dessa förhållanden är det trots allt tämligen självklart att om riksdagen önskar behålla lokalerna bör kommunen tillmötesgå detta önskemål – givetvis under förutsättning att en från ekonomiska synpunkter tillfredsställande överenskommelse kan träffas.

IV. Kostnadsjämförelsen mellan Helgeandsholms- och Sergelstorgsalternativ

Som framhållits i det föregående förefaller kostnadsjämförelsen mellan helgeandsholms- och sergelstorgslokalerna inte rättvisande. Fastighetskontoret redovisar i sin promemoria vissa alternativa kalkyler med ändrade antaganden i följande hänseenden.

Det synes inte möjligt att bortse från grundförstärkningskostnader. I vissa kalkylalternativ införs därför den i andra sammanhang nämnda kostnadssiffran för sådana, 45 miljoner kronor.

Ombyggnadskostnaderna är beräknade efter en kostnad per kvadratmeter på 1 500 kronor vid 1974 års byggnadskostnadsnivå. Fastighetskontoret har med ledning av ombyggnaden av Garnisonssjukhuset räknat med en kostnad av 1 800 kronor per kvadratmeter som ett kalkylalternativ.

Det torde vara nödvändigt att räkna med en högre kostnadsnivå än 1974 års vid den tidpunkt då ombyggnaderna på Helgeandsholmen skall genomföras.

Det förefaller rimligt att mark och byggnader på Helgeandsholmen har ett visst avkastningsvärde vid annan användning än som riksdagshus. Fastighetskontoret har beräknat det till 14 miljoner kronor.

Med dessa utgångspunkter redovisar fastighetskontoret följande kalkylalternativ med den kostnadsnivå som beräknas sannolik vid inflyttning år 1982.

Alternativ	Investeringskostnader	Årskostnad	Merkostnad jämfört med alternativ Sergels Torg
<i>Helgeandsholmen</i>			
- Ej grundförstärkning, byggnadskostnad 1 500 kr/m ²	192 900 000	24 200 000	27 %
- Grundförstärkning, byggnadskostnad 1 500 kr/m ²	278 300 000	30 900 000	62 %
- Ej grundförstärkning, byggnadskostnad 1 800 kr/m ²	233 300 000	27 300 000	43 %
- Grundförstärkning, byggnadskostnad 1 800 kr/m ²	318 700 000	34 100 000	79 %
<i>Sergels Torg</i>	178 000 000	19 100 000	-

Det finns ingen anledning för kommunen att lägga stor vikt på denna kostnadsjämförelse. Det bör emellertid påpekas att den stora skillnaden mellan riksdagshuset utredningens egen kalkyl för Helgeandsholmsalternativet – investeringskostnader 122 500 000 kronor årskostnad 16 200 000 kronor – och det här redovisade *lägsta* kalkylalternativet i sin helhet beror på att byggnadsprojektet kommer att genomföras vid en byggnadskostnadsnivå som rimligen måste antas vara avsevärt högre än 1974 års.

V. Slutsatser av bedömningen

Förvaltningsstyrelsen har haft att till 1974 års riksdag redovisa ett utredningsmaterial på vilket riksdagen enligt tidigare beslut skall avgöra om man vill flytta tillbaka till Helgeandsholmen eller stanna kvar vid Sergels Torg.

Problemet att bereda ändamålsenliga lokaler för en modernt arbetande riksdag i de historiska riksbyggnaderna på Helgeandsholmen har redan tidigare visat sig vara mycket svårt att lösa. Nu i slutskedet har frågan delvis kommit i ett nytt läge. Den lösning som förvaltningsstyrelsen förordar bygger helt på att även kanslihuset nu tas i anspråk för riksdagens behov. Därmed aktualiseras emellertid också vissa helt nya stadsbilds- och bevarandefrågor. Riksbankshusets och kanslihusets vitala roller i projektet kräver en radikal om- och påbyggnad av det förra och det funktionsmässiga sambandet kräver enligt förslaget att byggnaderna förenas med varandra över Stallkanalen genom ett byggnadsverk i två våningar.

Emellertid synes den genomförda utredningen i själva verket inte behöva tolkas så att förändringar av detta slag ovillkorligen måste accepteras om riksdagen skall kunna flytta tillbaka till Helgeandsholmen. Utredningen ger tvärtom stöd för antagandet att andra alternativ kan vara

lika utvecklingsdugliga. Från kommunens sida synes man därför med all rätt kunna förklara att man ej är beredd att medverka till ett förverkligande av det byggnadsprojekt på och invid Helgeandsholmen, som förvaltningsstyrelsen för sin del har förordat och begär att få genomföra.

Det ligger i sakens natur men bör kanske ändå sägas att riksdagen vid en eventuell återflyttning till Helgeandsholmen måste vara beredd att – nu och i framtiden – göra avkall på funktionella anspråk till förmån för de i denna miljö tyngst vägande stadsbilda- och bevarandekraven.

Hävdandet av den här redovisade inställningen till Helgeandsholmslösningen kan sägas förutsätta att kommunen är beredd att som ett alternativ låta riksdagen disponera lokalerna vid Sergels Torg och vid behov även medverka till utvidgningar där – de i realiteten goda expansionsmöjligheterna i detta alternativ kan synbarligen vara av betydelse för riksdagens ställningstagande. Av allt att döma är Sergelstorgsalternativet en praktiskt sett realistisk lösning av riksdagens lokalfråga även på längre sikt. Den offert på fortsatt förhyrning vid Sergels Torg, som lämnats från kommunens sida, är fördelaktig för riksdagen. För kommunens del finns det givetvis goda skäl för en tveksamhet mot att varaktigt avhända sig lokalerna. Å andra sidan är det naturligt att kommunen intar en tillmötesgående attityd gentemot riksdagen, vars valsituation nu reellt sett synes vara att man antingen måste besluta om fortsatta utredningar av Helgeandsholmsalternativet eller bestämma sig för att även på längre sikt stanna kvar i de nuvarande lokalerna vid Sergels Torg.

Kommunens svar på remissen från konstitutionsutskottet synes således böra utmynna i

att kommunen för sin del inte kan tillstyrka det av förvaltningsstyrelsen förordade om- och tillbyggnadsprojektet på och invid Helgeandsholmen, samt

att kommunen är beredd att även på längre sikt låta riksdagen behålla de nuvarande lokalerna vid Sergels Torg och vid behov även kan medverka till att ökade lokalbehov kan tillgodoses i grannskapet.

Sven Hansson

K-E Nilsson

Anders Nordberg

Torsten Westman

Underbilaga 2:1

Stockholms fastighetskontor

Promemoria
1974-11-13

Angående Riksdagens lokalfrågor på längre sikt, redovisning av kommunens avgivna offerter samt genomgång av Riksdagens förvaltningsstyrelsens förslag.

I. Avgivna offerter

På uppdrag av finans- och fastighetsborgarråden har fastighetskontoret upprättat två förslag till offerter angående riksdagens lokaler vid Sergels torg daterade 1974-05-16 och 1974-10-01. Då dessa inte tidigare redovisats lämnas här en utförligare beskrivning av dem.

A. Offert 1974-05-16

Offerten ingår i en omfattande promemoria som redovisar villkor och möjligheter för dels förhyring på långtidskontrakt av de lokaler riksdagen för närvarande disponerar vid Sergels Torg, dels försäljning av fastigheterna Beridarebanan 34 och 35, dels upplåtelse med tomträtt av nämnda fastigheter. Dessutom anges möjligheterna att riksdagen och kommunen gemensamt förvaltar fastigheterna genom att bilda bolag eller bostadsrättsförening.

Offerten omfattar som nämnts fastigheterna Beridarebanan 34 och 35. Beridarebanan 34 omfattar hotellbyggnaden med anslutande delar av Drottninggatan och Vattugatan. Fastigheten Beridarebanan 35 omfattar teaterbyggnaden, hela Kulturhuset samt anslutande delar av Beridarebansgatan, Drottninggatan, Sergels Torg m. m. Den totala lägenhetsytan (uthyrningsbar yta i samtliga plan inklusive Brunkebergsfäret) i projektet uppgår till 73 697 m². Härav upplåts för närvarande till riksdagen 38 601 m². Denna yta omfattar ej bilupställningsplatser och inte heller en mindre lagerlokal om vilken förhandling om hyresvillkoren pågick. Kulturlokalerna upptar en lägenhetsyta om 17 364 m² inkl. "Kilen" som lager. Ytor för kommersiella lokaler som butiker, lager och restaurant uppgår till 2 975 m². Övriga ytor, cirka 14 757 m², utgörs av garage under Sergelarkaden och i Beridarebanan 34, Brunkebergsfäret m. m.

Möjligheten att bilda särskild fastighet endast innehållande riksdagens lokaler redovisas. Först konstateras att fastigheterna omfattar väsentligt

mer än endast byggnadsdelarna ovan ytgatunätet. Ekonomisering av lokalutnyttjandet har dessutom medfört att riksdagens lokaler är spridda i byggnaderna och blandade med lokaler för vitt skilda ändamål.

Av ekonomiska skäl har även vid planeringen av drift, konstruktion och byggande de olika byggnadsvolymer betraktats som en enhet, vilket resulterat i ett långt gående samband mellan olika byggnadsdelar.

Brandfrågan alstrar specifika krav när det gäller åtskiljandet av olika fastigheter. Här kan nämnas krav på brandmur och anslutande konstruktioners uppläggning på denna samt utrymningsvägar. Med största sannolikhet skulle enbart dessa krav, som är av byggnadsteknisk art och normalt måste beaktas redan på projekteringsstadiet, omöjliggöra annan fastighetsindelning.

Allt pekar på att bibehållandet av fastställd fastighetsindelning är det enda rimliga.

Beträffande *expansionsmöjligheterna* för riksdagen ges en ingående redovisning. Då denna fråga är av stor betydelse återges avsnittet här oavkortat.

”Kvarternamn och tomtnummer som förekommer i den följande redogörelsen återfinnes på bilagda situationsplan (här ej tryckt). På situationsplanen har bl. a. även markerats de fastigheter kronan redan äger.

Kvarteren *Brunkhalsen* och *Brunkhuvudet* omfattar fastigheterna Brunkhalsen 1, 5, 6 och 8 samt Brunkhuvudet 1, 2, 3 och 4. Kommunen är numera ägare till samtliga fastigheter utom Brunkhuvudet 1, som ägs av Postverket.

Vad gäller det framtida användningssättet av dessa kvarter kan noteras att kronan fram till år 1969 avsåg att efter total ombyggnad låta kvarteren ingå i det statliga förvaltningsområdet i Södra Klara. Efter år 1969 har kronan aviserat att utbyggnadsfrågan ej är aktuell förrän tidigast i mitten på 1980-talet. Detta har i sin tur medfört att stadsplancarbetet inom kommunen avstannat vilket även framförts i 'City - Tidplan 74'. Enligt den senast gällande cityplanen City 67, bedömdes den nya våningsytan inom kvarteren Brunkhuvudet och Brunkhalsen uppgå till cirka 30 000 m², varav cirka 25 000 m² borde kunna användas för kontorsändamål.

Fastigheten *Beridarebanan 30 (f. d. Wahrenberg)* har upplåtits med tomträtt till Fastighets AB Tornet. Byggnaden uppfördes under åren 1972-73. Byggnaden innehåller en parkeringsdel med plats för 450 bilar och kontorsdelar mot Drottninggatan och Brunkebergstorg med butiker i sedvanlig utsträckning i gatuplanet. Fastigheten har anslutning till en lastplats i Brunkebergsfaret.

Genom överenskommelse med tomträttshavaren är kommunen förstahandshyresgäst under en tioårsperiod i bl. a. kontorslokalerna. Lägenhetsytan på dessa lokaler uppgår till cirka 3 200 m². Cirka 2 150 m² av denna yta är för närvarande upplåtna i andra hand. En av andra-

handshyresgästerna är kronan som hyr 1 670 m².

Det bör noteras att tanke har väckts i ett tidigare skede att ordna en förbindelse över Vattugatan vid Drottninggatan mellan fastigheterna Beridarebanan 34 och Beridarebanan 30.

Kvarteret *Hägern Större* innehåller fastigheterna Hägern Större 10, 13 som tillhör Klara församling, fastigheten Hägern Större 9 som tillhör Svenska Läkaresällskapet samt fastigheterna Hägern Större 2-4, 12, 14 och 15 som tillhör kommunen. Av dessa är fastigheterna Hägern Större 14 och 15 upplåtna med tomträtt till Lantbrukarnas Riksförbund respektive Länssparbanken. Fastigheten Hägern Större 12 förvaltas av Sparbankernas Bank AB. Avtalet om förvaltningsuppdrag avser numera tiden fram till 1985. På fastigheten Hägern Större 2 är uppförd en provisorisk basarbyggnad medan resterande fastigheter (3, 4 och 12) innehåller sanneringsmogna byggnader. Enligt City 67 bedömdes den nya våningsytan uppgå till cirka 11 000 m², varav ca 8 000 m² borde kunna användas för kontorsändamål.

Det bör även nämnas att hyresgästerna i de av kommunen förvaltade fastigheterna har informerats om att riksdagen ställde som villkor för flyttning till Sergels Torg bl. a. att inga störande arbeten skulle pågå i grannskapet under provisorieskedet. Det kan därför antas att hyresgästerna i sin planering utgår från att någon förändring ej är att vänta i vart fall under den första 10-årsperioden. När det gäller hyresgästerna i fastigheten Hägern Större 12 har kommunen möjlighet att genom förvaltningsavtalet påverka väsentliga förvaltningsåtgärder.

Vid planeringen av Brunkebergsfaret har hänsyn tagits till den framtida varuförsörjningen av bebyggelsen i kvarteret Hägern Större. Utbyggnad av Brunkebergsfaret under viss del av Drottninggatan kan dock ej ske förrän i samband med sänringen av den kvarvarande äldre bebyggelsen utmed Drottninggatan.

Beträffande *nybyggnadsområdet norr om Jakobsgatan* kan noteras följande.

Inom ett område begränsat av Hamngatan - Västra Trädgårdsgatan - Jakobsgatan - Malmtorgsgatan - Brunkebergstorg - Malmskillnadsgatan har för all avröjd mark bindande avtal träffats om upplåtelse med tomträtt. De olika tomträttshavarna är Byggnadsfirman Ohlsson & Skarne AB, Stockholms Sparbank, AB Centrumfastigheter, Förvaltnings AB Holmia, BGB Byggmästares i Stockholm Gemensamma Byggnads AB och Sparbankernas Bank AB.

De byggnadsprojekt som de olika tomträttshavarna nu påbörjat beräknas vara färdigställda i sin helhet omkring 1976/1977 och kommer i huvudsak att innehålla bebyggelse med kontorslokaler samt butiker i gatuplanet med sedvanliga komplement som lager, garage m. m.

Förvaltnings AB Holmia svarar för uppförandet av bebyggelsen på fastigheten Beridarebanan 49. Genom gällande avtal är kommunen under

en 10-årsperiod förstahandshyresgäst till samtliga ytor inom denna fastighet. Arbetet med andrahandsuthyrning pågår och för närvarande återstår cirka 10 000 m² kontorslokaler. Sannolikt är vissa kontorsytor även i övriga fastigheter fortfarande disponibla.

Sammanfattningsvis kan konstateras att expansionsmöjligheterna för riksdagen synes vara mycket goda inom området. Redan i dag finns i nära anslutning nyproducerade lokaler och den fortsatta cityutbyggnaden medger en successiv expansion som, med gemensam planering riksdagen – kommunen, skulle kunna anpassas väl till riksdagens kommande behov. Totalt borde drygt 40 000 m² våningsyta successivt kunna tas i anspråk av kronan för kontorsändamål.”

Offert

Själva offerten omfattar långtidskontrakt, försäljning och upplåtelse med tomträtt. Grunderna för bestämning av överlåtelsebelopp och hyror är följande.

Överlåtelsevärdet har bestämts med utgångspunkt från de faktiska anskaffningskostnaderna för mark och byggnader. Dessa har därefter uttryckts i penningvärdet 1974-01-01. Reduktion har skett för teknisk förslitning och minskad modernitet hos lokalerna. Denna värdeminskning har bedömts i enlighet med de principer som användes vid beräkning av hyror för det nuvarande hyresavtalet med riksdagen. Markförvärv som ligger långt tillbaka i tiden har räknats upp med fem procents årlig rak ränta. Den så framräknade markförvärvskostnaden har dock kontrollerats mot dagens ortsprismaterial.

Förutvarande gatumark, som ansetts ingå i objektet har åsatts samma kostnad per kvadratmeter tomtyta som den enligt ovan framräknade genomsnittliga kostnaden för den ursprungliga kvartersmarken.

Avgäldsunderlaget vid en tomträttsupplåtelse har beräknats med utgångspunkt från dagens ortsprismaterial med kvarliggande äldre bebyggelse. Tillägg har gjorts med hänsyn till att marken vid en upplåtelse är avröjd. Ortsprismaterialets enhetsvärden har applicerats på en byggnadsrätt, som överensstämmer med nuvarande byggnadsvolym, men som inrymmer mer traditionella butiks- och kontorsbyggnader. Grundat på detta avgäldsunderlag bedömes därefter avgälden. Avgäldens storlek blir beroende av första avgäldsperiodens längd. Ju längre den sättes desto högre måste avgälden sättas för att kommunen skall få någon kompensation för markvärdestegringen.

De faktiska anskaffningskostnaderna har legat till grund för bedömning av de hyror som erfordras för att förränta dessa. För de lokaler som uthyrs på den fria marknaden har hyror dock bedömts på marknadsmässiga grunder.

Utförda beräkningar utgår från gällande fastighetsgränser för fastigheterna Beridarebanan 34 och 35 samt de byggnader som är uppförda inom dessa gränser.

Angivna priser avser kostnadsnivån 1 januari 1974.
Finansieringsfrågan har förutsatts bli behandlad i annan ordning.

1. *Långtidskontrakt*

Riksdagens lokaler, 38 601 m² ly, upplåts med en hyrestid om högst 25 år och optionsrätt till fortsatt förhyrning. Hyresbeloppet om 18 500 000 kronor regleras till 25 % enligt konsumentprisindex (totalindex) och till 75 % med hänsyn till ändringar av kommunlåneräntan.

2. *Försäljning*

Fastigheterna Beridarebanan 34 och 35 överläts med äganderätt till riksdagen för totalt en kostnad om 411 000 000 kronor varav 302 000 000 kronor avser byggnad och 109 000 000 kronor mark. Riksdagen uthyr lokaler om totalt cirka 18 690 m² ly enligt särskild förteckning till kommunen för ett belopp av 11 000 000 kronor per år. Förhyrningen avser en hyrestid om högst 25 år med optionsrätt till fortsatt förhyrning. Hyresbeloppet regleras i enlighet med alternativ 1.

3. *Upplåtelse med tomträtt*

A. Fastigheterna Beridarebanan 34 och 35 upplåts med tomträtt till riksdagen. Tomträttsavgälden uppgår till 4 860 000 kronor per år under den första tioårsperioden och kostnaden för uppförda byggnader till 302 000 000 kronor. Riksdagen uthyr till kommunen lokaler om totalt cirka 18 690 m² ly enligt särskild förteckning för ett belopp av 11 000 000 kronor per år. Förhyrningen avser en hyrestid om högst 25 år med optionsrätt till fortsatt förhyrning. Hyresbeloppet regleras i enlighet med alternativ 1.

B. Fastigheterna Beridarebanan 34 och 35 upplåts med tomträtt till riksdagen. Tomträttsavgälden uppgår till 5 670 000 kronor per år under den första tjugoårsperioden och kostnaden för uppförda byggnader till 302 000 000 kronor. Riksdagen uthyr till kommunen lokaler om totalt cirka 18 690 m² ly enligt särskild förteckning för ett belopp av 11 000 000 kronor per år. Förhyrningen avser en hyrestid om högst 25 år med optionsrätt till fortsatt förhyrning. Hyresbeloppet regleras i enlighet med alternativ 1.

B. *Offert 1974-10-01*

Sedan överenskommelse träffats mellan företrädare för kommunen och riksdagens förvaltningsstyrelse om huvuddragen i ett långtidskontrakt på riksdagens nuvarande lokaler, upprättade fastighetskontoret ett förslag av följande lydelse.

Riksdagens lokaler, 38 601 kvm lägenhetsyta, upplåts för tiden 1981-01-01 – 2005-12-31 med optionsrätt till fortsatt förhyrning under 25 år. Om riksdagen inte önskar utnyttja denna rätt, skall uppsägningen ske senast 2000-12-31. Det sammanlagda hyresbeloppet uppgår i prisnivå 1974-01-01 till 16,4 Mkr per år, vilket kan uppdelas enligt följande.

Drift och underhåll	
60 × 38 601	2 316 060 kr
Avskrivningar	
(60 år, 4 %)	585 658 kr
Räntekostnader	
(7,59 % av 178 miljoner kronor)	13 498 282 kr
Summa	<u>16 400 000 kr</u>

För närvarande täcker utelöpande AP-fondsmedel (184,7 miljoner kronor 1974-09-01) lånebehovet för riksdagens andel av lokalerna. Efterhand som dessa medel amorteras kommer motsvarande belopp att tillföras det egna kapitalet, under förutsättning att upptagna obligationslån anses hänförliga till av riksdagen icke förhyrda delar av fastigheten.

Under kontraktstiden skall vidare följande villkor gälla.

1. Kommunens åtagande beträffande drift och underhåll regleras på sätt som sker i nu gällande hyreskontrakt (kontrakt I 7201 014 av 1970-09-17, bilaga 1 och 2).

2. Beräkning av kostnad för drift och underhåll sker med utgångspunkt från kostnaden 1974-01-01 om 60 kronor per kvm lägenhetsyta och uppräknas därefter årligen (kalenderår) enligt konsumentprisindex (totalindex); index uppgick 1974-01-01 till 301 enheter. Per 1981-01-01 och därefter vart femte år skall kontrolleras om den på detta sätt beräknade kostnaden överensstämmer med de under näst föregående år uppkomna kostnaderna enligt fastighetsnämndens bokslut. I de fall drift- och underhållskostnaderna härvid väsentligen avviker från beräkningsgrunden, skall justering göras för närmast kommande femårsperiod. Kontroll och justering av hyresbelopp skall även utföras vid annan tidpunkt när part så önskar.

3. Hyran skall beräknas efter de faktiska kapitalkostnaderna. Erforderlig justering avseende kostnad för lånat kapital görs efter konvertering. Ränta på eget kapital beräknas efter gällande kommunlåneränta vid kontrolltidpunkt; således 1981-01-01 och därefter vart femte år.

4. I övrigt kvarstår samma villkor som gäller för närvarande enligt kontrakt I 7201 014.

II. *Förvaltningsstyrelsens förslag om återflyttning till Helgeandsholmen (alt H) samt fastighetskontorets jämförelse mellan detta alternativ och alternativ Sergels Torg (alt S)*

Förvaltningsstyrelsen föreslår att riksdagen flyttar tillbaka till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och att ombyggnaden utförs enligt alternativ 2 i Riksdagsutredningen 1974. I sina överväganden anför styrelsen bl. a. följande. Riksdagens lokaler vid Sergels Torg är behagliga och i stort sett välfungerande, expansionsmöjligheterna är mindre tillfredsställande, exteriören är från riksdagens synpunkt närmast anonym, vid ett kvarblivande synes den lämpligaste lösningen vara förhyrning på långtidskontrakt, vilket innebär att riksdagen inte helt fritt förfogar över sina lokaler. Vid ombyggnad på Helgeandsholmen enligt alternativ 2 får riksdagen välfungerande nya lokaler i centralt, traditionellt och representativt läge, riksbyggnaderna bevaras på ett meningsfullt sätt, ledamotsrummen med bostadsmöjlighet ligger i en väl avskild "hotelldel", årskostnaden blir lägre än vid Sergels Torg.

Schematiskt kan ombyggnadsalternativen på Helgeandsholmen åskådliggöras på följande sätt.

	Riksdagshuset	Riksbanken	Kanslihuset
Alt 1	Exteriören bevaras i allt väsentligt oförändrad Utskottslokaler, gruppkanslier	Nybyggnad Riksdagens övriga lokaler inkl. ledamotsrum	—
Alt 2	Exteriören bevaras i huvudsak oförändrad Utskottslokaler, partikanslier, förvaltningskontoret, tryckeri	Fasaden bevaras, påbyggnad 2 våningar Gångbro över Stallkanalen Plenisal, restaurang, klubbрум m. m.	Ledamotsrum
Alt 3	Exteriören oförändrad, gångförbindelse till kanslihuset under Mynttorget och Stallbron Plenisal, rum för talman samt utskottsordföranden och vice ordföranden, kammarkansli, ledamotsrum	Exteriören oförändrad Riksdagsbibliotek, restauranglokaler	Utnyttjas till 2/3. Utskottens kanslier och sessionssalar, förvaltningskontor, tryckeri

I förhållande till vad som gällde för arkitekttävlingen har förutsättningarna för en ombyggnad ändrats på tre väsentliga punkter, nämligen *dels* att riksdagshusets exteriör och värdefullare interiörer skall bevaras och att det är ett starkt önskemål att motsvarande skall gälla riksbanks- huset, *dels* att kanslihuset kan disponeras *dels ock* att en dyrbar grundförstärkning inte ansetts erforderlig.

Beträffande beräkningen av kostnaderna för ombyggnadsalternativen kan bl. a. noteras

att värdet av mark och byggnader på Helgeandsholmen sätts till 0 kronor

att hyran för kanslihuset är satt till 250 kronor per kvm lägenhetsyta och år

att kapitalkostnad beräknas med en ränta motsvarande statslåneräntan 7,5 procent

att avskrivningstiden är satt till 60 år

att drift och underhåll beräknats uppgå till 50 kronor per kvm lägenhetsyta och år

samt att investeringskostnaderna är beräknade i prisnivå 1974-04-01.

Utredningens kostnadsuppställning har följande utseende

Investeringskostnader (tkr)

	Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3
Riksdagshuset	21 100	39 600	73 400
Riksbankshuset	88 800	29 600	16 500
Kanslihuset	—	15 200	4 600
Yttre åtgärder	6 500	7 300	6 600
Summa	116 400	91 700	101 100

	Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3
Indirekta kostnader	34 900	27 500	30 300
Anslutningsavgifter	1 800	1 300	1 300
Flyttningskostnader	2 000	2 000	2 000
Totalt	155 100	122 500	134 700

Årskostnadsberäkning (tkr)

	Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3
Räntekostnader (7,5 %)	11 600	9 200	10 100
Avskrivning (0,42 %)	700	500	600
Drift och underhåll (exkl. kanslihuset)	2 800	2 300	2 300
Hyra för kanslihuset	—	4 200	2 800
Summa	15 100	16 200	15 800
Årskostnad kr/m ² lägenhetsyta	275	262	280

Från kostnadssynpunkt anses förslagen likvärdiga.

I jämförelsen mellan alternativen har hänsyn tagits till funktion, inre miljö, stadsbild och yttre miljö, samt bevarande. Alternativ 2 har sammantaget bedömts besitta bättre egenskaper än övriga alternativ.

Årskostnad för lokalerna vid Sergels Torg enligt offert 1974-10-01:

Drift och underhåll 60 kr × 38 601	2 316 060 kr
Avskrivningar (60 år, 4 %)	585 658 kr
Räntekostnader 7,59 % av 178 Mkr	13 498 282 kr
Summa	16 400 000 kr
Garageplatser (170 st)	500 000 kr
Tryckeri (ca 1 900 m ²)	600 000 kr
Summa	1 100 000 kr

De totala hyreskostnaderna uppgår således till 17.5 Mkr.

Enligt riksdagens direktiv till utredningen skulle denna även undersöka förutsättningarna och kostnaderna för *förvärv* av berörda fastigheter vid Sergels Torg. Kommunens först avlämnade offert anger också, som ovan nämnts, olika former för en överlåtelse. Utredningen avvisar alternativet med följande motivering (s. 28):

”Förvärv i någon form anser utredningen inte vara aktuellt, framför allt emedan den fastighet som riksdagens lokaler ingår i omfattar nära dubbelt så stor lokalyta som riksdagen disponerar. Det bedöms som olämpligt och opraktiskt att riksdagen står som hyresvärd för lokaler av den omfattning här är fråga om.”

Kontoret har förståelse för att riksdagen inte önskar bygga upp en egen förvaltningsapparat av större omfattning. Här bör emellertid finnas möjlighet till olika lösningar, exempelvis att kommunen eller byggnadsstyrelsen ges i uppdrag att sköta denna förvaltning. I offerten har också anvisats andra förvaltningsformer såsom stiftelse eller bolag.

Av förvaltningsstyrelsens bedömningar framgår att frågan om riksdagens framtida expansionsmöjligheter är av väsentlig betydelse. Sergels Torgs-alternativet anses i det avseendet vara mindre tillfredsställande. Av utredningen framgår (s. 27) att expansion endast kan ske i privatägda och vid den aktuella tiden redan uthyrda fastigheter. De skulle dessutom erbjuda dåliga interna förbindelser. Kontoret håller för troligt att någon missuppfattning måste ha uppkommit på denna punkt. I den första offerten lämnas som visas ovan en omfattande redovisning av expansionsmöjligheterna som konstateras vara mycket goda inom området. I området äger kommunen fastigheter i kvarteren Brunkhuvudet, Brunkhalsen, Hägern Större och Beridarebanan (5:e höghuset). Kronan äger fastigheter i kvarteren Björnen, Tigern, Loen och Beridarebanan (Riksbanks- huset). De av kommunen ägda fastigheterna längs Drottninggatan i kvarteret Hägern Större är saneringsmogna och vid en nybebyggelse där kan förbindelse ordnas med riksdagens nuvarande lokaler via Brunkebergsfaret eller genom gångförbindelse över Drottninggatan. Kvarteret Hägern Större bör således kunna ge en expansionsmöjlighet som är bättre belägen än vad kanslihuset är i förhållande till riksbyggnaderna på Helgeandsholmen. En expansion i 5:e höghuset erbjuder också, enligt kontorets mening, en acceptabel förbindelse via Sergels Torgs gångplan. Om riksdagen så önskar borde även lokaler kunna tas i anspråk i det nya riksbankshuset.

Vid bedömningen av de olika alternativen har utredningen fäst avseende vid funktion, inre miljö, yttre miljö och stadsbild, bevarande, genomförande samt kostnad. I avvägningen ingår faktorer som är faktiskt jämförbara, exempelvis kostnader. Därutöver görs bedömningar som är av mera subjektiv karaktär. Det gäller exempelvis vilket alternativ som erbjuder den bästa utsikten; frågan om interiörens utseende eller var

riksdagen bör vara belägen, något avskilt eller centralt i stadslivet. De subjektiva bedömningarna anser sig kontoret inte ha anledning att kommentera. Kontoret har i stället koncentrerat sig på punkterna grundförstärkning och kostnad.

Vid upprättande av denna promemoria har kontoret haft tillgång till *dels* Förvaltningsstyrelsens skrivelse till riksdagen (1974:20) *dels* visst ritningsmaterial som även finns redovisat i den pågående utställningen *dels* vissa uppgifter som på begäran lämnats av riksdagens förvaltningskontor (underbilaga 2:2).

Grundförstärkning

Utredningen förutsätter att någon grundförstärkning inte erfordras vid en ombyggnad av riksdags- och riksbanksbyggnaderna. Man hänvisar härvid till ett till utredningen fogat utlåtande beträffande riksdagshusets grundläggning.

Vad gäller det återopade utlåtandet omfattar det endast riksdagshuset och det innehåller vissa väsentliga reservationer. Det konstateras att träpälarna angripits av bakterier och att viss nedsättning av hållfastheten kan befaras. I ogynnsammaste fall kan grundvattnet inom 30 år ha sjunkit under rustbädden. (Den förstörs då av röta). Spont- eller påslagning bör undvikas i byggnadens närhet (riksbankens tomt och Riksdagshusplan). Belastningarna får inte avsevärt öka. Det återopade utlåtandet synes således tillämpligt för de närmaste 30 åren under förutsättning att inga mer omfattande ingrepp skall göras i eller kring riksdagshuset. Så är ju inte fallet vid en återflyttning till Helgeandsholmen.

Kontorets uppfattning är att denna väsentliga fråga är otillräckligt penetrerad av utredningen. Kontoret vill i detta sammanhang erinra om att det i samband med riksdagshustävlingen i fackpressen förekom diskussioner mellan flera av landets mest framstående experter om behovet av grundförstärkning av riksdagshuset.

I det av styrelsen förordade alternativet skall betydande investeringar göras. I kostnadskalkylen är avskrivningstiden 60 år. Under denna tid synes en grundförstärkning vara oundgänglig och den bör därför ske före en återflyttning. Kontoret hävdar bestämt att en ytterligare granskning av grundläggningsförhållandena beträffande riksdagshus och riksbanksbyggnaderna bör göras. Detta förutsätter en ny utredning. En sådan bör behandla nu aktuellt förslag och bl. a. noggrannare studera följande punkter.

○ landhöjningens inverkan på grundvattenståndet särskilt med beaktande av Mälarens framtida reglering och grundvattensytans lutning samt nybyggnationens inverkan på grundvattenståndet

○ inverkan av den ökade belastningen på grundkonstruktionens bärkraft av Riksbankshuset vid påbyggnad

O behovet av och kostnaderna för extra ordinära anläggningsarbeten för den underbyggda parkeringsgården.

Härtill torde erfordras vissa kompletterande grundundersökningar bl. a. ytkompletterande kontroller av trägrundläggningarnas kondition.

I Bankoutskottets utlåtande nr 48 år 1968 finns vissa kostnadsuppgifter. För hel grundförstärkning av Riksdagshuset anges kostnaderna till ca 24 Mkr och för Riksbankshuset till 10–12 Mkr.

I samband med riksdagshustävlingen förekom som ovan nämnts i fackpressen diskussioner om grundförstärkning av riksdagshuset. Kostnaderna angavs till 45 Mkr utan närmare precisering. Prisnivån i dag är högre. Fastighetskontoret har vid sin granskning av investeringsbehovet dock valt att inkludera en kostnad för grundförstärkning om 45 Mkr.

K o s t n a d

En kostnadsjämförelse mellan alternativen bör avse den tidpunkt när riksdagen tar lokalerna i anspråk, vilket torde ske sommaren 1982, såvida icke viss forcering genomföres. Orsaken till att en jämförelse inte kan göras i 1974 års priser är att framtida kostnadsstegringar har olika genomslagskraft på alternativen. Kommunens offert 1974-10-01 anger att drift- och underhållskostnaderna, som utgör ca 15 % av den föreslagna hyran för riksdagen, skall regleras i enlighet med konsumentprisindex förändringar. Resterande delar av hyran är dock oförändrad år 1982, såvida icke ränteläget ändras. Alternativet Helgeandsholmen kommer däremot beträffande kapitalkostnaden att drabbas av byggnadskostnadernas stegring fram till 1982. Även i detta alternativ torde drift och underhåll öka i huvudsak i överensstämmelse med konsumentprisindex.

För att få fram realistiska uppräkningsfaktorer har en beräkning skett av konsumentprisindex (totalindex) respektive Byggnadsstyrelsens byggnadskostnadsindex för förvaltningsbyggnader årliga förändring under perioden 1964-01-01 till 1974-01-01. Denna visade sig uppgå till 5,5 % respektive 6,5 % .

En kostnadsjämförelse mellan alternativen påverkas mycket starkt av eventuella grundförstärkningskostnader. På grund av den oklarhet som alltjämt synes föreligga i denna fråga är det motiverat att räkna med såväl alternativ som inkluderar grundförstärkning som alternativ där grundförstärkning ej ingår.

I syfte att undersöka huruvida de i förvaltningsstyrelsens utredning angivna investeringskostnaderna synes rimliga har en undersökning gjorts av motsvarande kostnader för ombyggnad av Garnisonssjukhusets huvudbyggnad för landstingets verksamhet. De för riksdagen redovisade investeringskostnaderna exklusive mark motsvarar ca 1 500 kronor per kvm totalyta (= källaryta och våningsyta mätta efter ytterväggars utsidor). De för landstingshuset konstaterade kostnaderna uppgår i 1974 års prisläge

till ca 1 800 kronor per kvm totalyta. Huruvida denna kostnads-skillnad är motiverad med hänsyn till olikheterna i projekten eller om den skall ses som en indikation om att investeringskostnaderna för riksdagen är alltför lågt beräknade kan bara avgöras genom en fortsatt detaljprojektering. Preliminärt synes det emellertid finnas föga anledning att tro att en ombyggnad av riksdagshuset skulle bli billigare än landstingshusets ombyggnad. Det torde därför vara av intresse att studera kalkyler som baseras på en byggnadskostnad av 1 800 kronor per kvm totalyta.

I utredningen har markvärdet på Helgeandsholmen satts till 0 kronor. Den av kommunen 1974-10-01 offererade hyran inkluderar förräntning av ett markvärde om ca 40 Mkr. För att jämförbarhet skall erhållas måste således i kalkylerna upptas ett markvärde för Helgeandsholmen. Vilket byggnadssätt som skall läggas till grund för en sådan markvärdeuppskattning kan diskuteras. Ett minimalalternativ torde därvid vara att hänsyn tas till sådana delar i befintlig bebyggelse som är användbara för kontors- och lagerändamål. En sådan markvärdeuppskattning ger på basis av sedvanligt ortsprismaterial, och efter erforderlig reduktion för det avsevärt lägre utnyttjandetalet jämfört med nyproduktionen, ett markvärde om 14 Mkr. Detta värde avser år 1971, men används ändå i denna kalkyl på grund av osäkerheten om den framtida markvärdeutvecklingen. Det bör understrykas att plenisalar, det centrala trapphuset och sammanbindningsbanan ej ansetts ge något markvärdetillskott.

Alternativet Helgeandsholmen

Kostnaderna är uppräknade till år 1982. Beräkningsmetodikens överensstämmer i huvudsak med förvaltningsstyrelsens utredning. Under investeringskostnader har dock även markkostnader och i vissa kalkylalternativ grundförstärkningskostnader upptagits. 1974 års drift- och underhållskostnader har upptagits till 60 kronor/kvm lägenhetsyta (ly) och år för att samma standard som i alternativet Sergels Torg skall erhållas. Alternativt skulle dessa kostnader i alt S kunna sänkas till den nivå utredningen föreslagit i alt H (50 kronor). Erfarenheterna från den hitillsvarande förvaltningen talar emellertid emot att riksdagen skulle åtnöja sig med detta. Uppräkningen av kanslihusets hyra har antagits kunna ske i enlighet med kommunens offert.

De olika kalkylalternativen skiljer sig i nedan angivna avseenden.

Alt 1. Ej grundförstärkning. Byggnadskostnad 1 500 kronor/kvm.

Alt 2. Grundförstärkning. Byggnadskostnad 1 500 kronor/kvm.

Alt 3. Ej grundförstärkning. Byggnadskostnad 1 800 kronor/kvm.

Alt 4. Grundförstärkning. Byggnadskostnad 1 800 kronor/kvm.

Alternativet Sergels Torg

Kostnaderna för riksdagens lokaler vid Sergels Torg enligt offerten har uppräknats på sätt som framgår av denna. Hyreskostnaden för de lokaler som ej omfattas av offerten har antagits kunna uppräknas på samma sätt. I årskostnadsberäkningen ingår en intäkt/kostnadskalkyl för de delar av Helgeandsholmsbyggnaderna som är uthyrbara för kontors- och lagerändamål. Plenisalarna, det centrala trapphuset och sammanbindningsbanan förutsätts genom uthyrning till konferenser m. m. ge hyresintäkter som täcker drift- och underhållskostnaderna för dessa lokaler. Avskrivning och förräntning av de delar av upprustningskostnaderna, 25 Mkr i 1974 års priser, som avser konferenslokalerna sker inom ramen för de hyresintäkter som kontors- och lagerlokalerna ger. Avskrivningstiden uppgår till 30 år med tanke på att grundförstärkning förutsatts ej bli utförd.

Hyresintäkterna täcker således kostnaderna för drift, underhåll, avskrivningar och kapitalkostnader. De i kalkylen förutsatta hyresintäkterna om 305 kronor/kvm ly i 1982 års penningvärde för kontors- och lagerdelarna motsvarar ca 200 kronor/kvm ly i 1974 års penningvärde. Denna genomsnittshyra kan fördelas så att kontorsvåningarna erhåller en hyra om 250 kronor/kvm ly och lokalerna på plan 1 i Riksbankshuset samt plan 2 i Riksdagshuset, vilka domineras av lagerliknande lokaler, en hyra om 100 kronor/kvm ly. Totalhyror av denna storleksordning får med tanke på det goda kontorsläget, hyresläget i nyproduktionen samt den omfattande upprustningen bedömas som skäliga.

Det bör speciellt understrykas att erfarenheter av hyresintäkterna från Helgeandsholmen, som avser korttidsförhyrningar med hänsyn till att en ombyggnad för riksdagsändamål har ansetts nära förestående, inte är representativa för den framtida uthyrningssituationen efter en omfattande upprustning.

Kostnadsjämförelse

Följande uppställning kan göras över de olika alternativens årskostnader år 1982.

Alternativ	Investeringskostnader	Årskostnad	Merkostnad jämfört med alternativ Sergels Torg
<i>Helgeandsholmen</i>			
Kalkylalternativ 1	192 900 000	24 200 000	27 %
Kalkylalternativ 2	278 300 000	30 900 000	62 %
Kalkylalternativ 3	233 300 000	27 300 000	43 %
Kalkylalternativ 4	318 700 000	34 100 000	79 %
Sergels Torg	178 000 000	19 100 000	0

De redovisade kalkylerna förutsätter att konsumentprisindex och byggnadskostnadsindex tillväxttakt under perioden 1964-01-01 till 1974-01-01

är representativ även för framtiden. Med en högre tillväxttakt erhålles större procentuell kostnadsskillnad mellan alternativet Helgeandsholmen och alternativet Sergels Torg. Lägre tillväxttakt ger motsatt effekt.

Här bör emellertid noteras att osäkerhet råder beträffande investeringarna för gångbron över Stallkanalen (den är endast skissad) samt för Riksplans ombyggnad och i viss mån även för garageplanet under Riksplan.

Summering av jämförelsen

I de avseenden kontoret har ansett sig kunna göra en jämförelse mellan alt S och alt H har denna således inte utfallit på samma sätt som utredningens. Expansionsmöjligheterna får anses vara mycket goda i alt S, årskostnaderna är högre för alt H. Kontoret har inte haft möjlighet att jämföra standard beträffande värme, ventilation och annan service men anser det troligt att alt S även i detta avseende är väl jämförbart med alt H.

Sven Hansson

Stig Johnson

Arne Rosenlund

Underbilaga 2:2

RIKSDAGENS
FÖRVALTNINGSKONTOR 1974-10-29

Stockholms Fastighetskontor

Vissa begärda uppgifter med anledning av riksdagshusutredningen 1974

Åberopande telefonsamtal mellan förvaltningsdirektör E. Lindström RFK och 1:e intendent A. Rosenlund FsK lämnas härmed följande uppgifter.

1. *Ritningar* avseende förslag 2 och 3 bifogas.
2. *Grundförhållanden* avseende Riksbanken överensstämmer i princip med de som redovisats för riksdagshuset. Vad avser Stallkanalens grundförhållanden hänvisas till hamnstyrelsen som torde ha underlag för ytterligare studium med anledning av deras engagemang vid ombyggnad av slusströskeln.
Kanslihuset har bedömts besitta tillfredsställande grundförhållanden.
3. *Gångbrons utformning* i förslaget är redovisad som en skiss och bör bedömas som sådan.
4. *Påbyggnaden av riksbanken* har beräknats ej innebära ökad belastning på grunden.
5. *Parkeringsplatser* är planerade under Riksplan. Antal 150 st. (enligt program). Kostnad för parkeringsplatser ingår som en del av redovisad kostnad för riksdagshuset i resp. förslag. En särredovisning av kostnader för garage, inlastning och tillfarter kan lämnas efter 74-11-11.

RIKSDAGENS FÖRVALTNINGSKONTOR

Enligt uppdrag
O. Etzén

SVERIGES RIKSBANK

1974-11-21

Till Riksdagens Konstitutionsutskott

Sedan tillfälle beretts Sveriges riksbank att avge yttrande över riksdagens förvaltningsstyrelsens framställning (1974:20) Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m. jämte i ärendet väckta motioner, får fullmäktige i riksbanken meddela följande.

Fullmäktige finner ej anledning att i denna sin egenskap ingå i en bedömning av de framlagda förslagens inbördes förtjänster utan begränsar sig till att lämna de faktiska uppgifter beträffande dispositionen av riksbanksbyggnaden, vilka kan vara av betydelse för det fortsatta projekteringsarbetet. I skrivelse till riksdagens förvaltningsstyrelse av den 12 april 1973 anmälde fullmäktige, som haft att vidtaga sådana dispositioner att i enlighet med riksdagens önskan (jfr BaU 1969:26) den nuvarande riksbanksbyggnaden kunde disponeras för riksdagens lokalbehov, att tomt för ny riksbanksbyggnad förvärvats i kvarteret Fyrmörsaren och byggnadsarbeten igångsatts. Med hänvisning till det sagda fastslog fullmäktige på förvaltningsstyrelsens förfrågan att oavsett om riksdagen kvarstannade vid Sergels torg eller ej, riksbanken under alla förhållanden komme att fullfölja fastlagda byggnadsplaner och att flytta till det nya huvudkontoret i kvarteret Fyrmörsaren vid årsskiftet 1975/1976.

Den tidsplan för uppförande av den nya riksbanksbyggnaden som sålunda redovisades i april 1973 har ej ändrats. Den nya riksbanksbyggnaden kommer sålunda att stå färdig för inflyttning vid årsskiftet 1975/1976. Med hänsyn till önskvärdheten av att under längre tid kunna intrimma säkerhetssystemen i den nya byggnaden är dock möjligt att riksbanken kan komma att utnyttja den nuvarande byggnaden också under första kvartalet 1976. Efter den 1 april 1976 kan emellertid den nuvarande riksbanksbyggnaden beräknas fullständigt utrymd och kan därefter disponeras på sätt riksdagen finner önskvärdt.

Stockholm som ovan

Å Fullmäktiges vägnar:

Allan Hernelius

/Eva Jönsson

*Bilaga 7**Riksmarskalksämberet*

Till Riksdagens konstitutionsutskott

Sedan Riksdagens konstitutionsutskott genom skrivelse den 22 oktober 1974 berett riksmarskalksämberet tillfälle att avge yttrande över riksdagens förvaltningsstyrelses framställning (1974:20) rörande "Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m." får ämberet härmed anföra följande.

A. Helgeandsholmen eller Sergelstorg.

De intressen som riksmarskalksämberet företräder talar för att riksdagen återflyttar till Helgeandsholmen.

Den historiskt traditionella bilden av riksstyrelsen på och i omedelbar närhet av Stadsholmen bör bibehållas. Den nya regeringsformens grunder för statskicket talar för såväl praktisk som symbolisk lokal sammanhållning av riksdagen som "folkets främsta företrädare", konungen som "rikets statschef" och regeringen som "styr riket".

Den av förvaltningsstyrelsen gjorda utredningen visar att tillfredsställande åtgärder kan vidtas för en återflyttning av riksdagen utan att slottet och den omgivande stadsbilden påverkas i ogynnsam riktning.

Det må i övrigt uttalas, att enda alternativet till utnyttjandet av riksdagshuset – om riksdagen skulle vara kvar på Sergelstorg – vore som kanslihus med ämbetslokaler på högsta nivå, statsminister, departement, kansli, lokaler för regeringssammanträden etc. Ett permanent utnyttjande av riksdagshuset för konferenser, politiska sammanslutningar, kommunala organ etc. synes ur alla synpunkter olämpligt. Än värre vore det, som framskyntat i diskussionen, om lokalerna skulle hyras ut som kontor, lager el. dyl.

Enär riksdagshuset samt övriga monumentala byggnader inom dess blickfång sammanhålls av Riksplanen samt i någon mån av Norrbro och Gustaf Adolfs torg bör särskilt den förstnämnda bli föremål för planering i syfte att skapa en värdig "förgård" till det svenska "folkets främsta företrädare", riksdagen. En liknande anordning på Sergelstorg kan ej åstadkommas.

I av ståthållarämberet på Stockholms slott avgivet här bifogat yttrande (Underbilaga 1) framförs ytterligare väsentliga synpunkter på den historiska bakgrunden till riksbyggnadernas traditionella utnyttjande.

Sammanfattningsvis uttalar sig riksmarskalksämberet bestämt för riksdagens återflyttande till Helgeandsholmen.

B. De tre utredningsalternativen.

Ämbetet har av naturliga skäl begränsat sin granskning av alternativen till det inflytande exteriörerna kan få på kungl. slottet som den mest betydelsefulla delen av den centrala stadsbilden.

Alternativ 1.

Ämbetet ansluter sig till förvaltningsstyrelsens negativa bedömning av nybyggnadens inflytande på stadsbilden. Härtill må framhållas att stilblandningen i denna känsliga miljö sannolikt kommer att verka störande. Man kan också befara att inblicken mot slottets klassiska kontur från väster kommer att skymmas eller beskäras.

Slutligen är det knappast till fördel för den nuvarande helheten att riksbankshuset med dess intressanta arkitektur kommer att försvinna.

Riksmarskalksämberet avstyrker detta alternativ.

Alternativ 2.

Detta av förvaltningsstyrelsen förordade alternativ har säkerligen stora förtjänster i fråga om funktion och inre miljö. Det har till skillnad från alternativ 1 bevarat riksbankshuset, ehuru i delvis förändrat (påbyggt) skick. Stadsbilden har påverkats genom en föreslagen hög gångbro över Stallkanalen.

Vad beträffar riksbankshusets påbyggnad måste en viss tvekan uttalas med hänsyn till balansen mellan de två byggnadskropparna, det dominerande riksdagshuset och det underordnade riksbankshuset. Ur stadsbildssynpunkt bör det senare genom alltför massiv påbyggnad inte tillåtas konkurrera med det förra. Av detta skäl synes det ha varit bättre om riksdagens "hjärta", plenisalen, förlagts till huvudbyggnaden (alt. 3). Om så icke är möjligt bör en överarbetning göras för att om möjligt nedbringa påbyggnadens höjd. Det är av skäl som anförts under alt. 1 mindre tillfredsställande att en alltför dominerande byggnadskropp förs in i stadsbilden sedd från målarsidan.

Vad beträffar gångbron över Stallkanalen ansluter sig ämbetet i fråga om utformningen inte blott till förvaltningsstyrelsens tvekan utan uttalar sin uppfattning att den är olämplig. Den kommer att motverka strävan – så ofta uttalad – att bibehålla de få återstående möjligheterna till samspel mellan Mälarens och Strömmens vatten. Dessutom kommer den att helt eller delvis skärma den vy av slottet som nu skymtar från väster mellan kanslihuset och riksbanken. Detsamma gäller vyn från Lejonbacken ut mot Mälaren, ett kärt motiv för turister.

Ämbetet förutsätter att andra konstruktionsförslag som undanröjer dessa nackdelar kan tas fram, därest detta alternativ kommer att i huvudsak antas.

En mera nyanserad bild av "broproblemet" ges av kungl. husgerådskammaren i bifogade yttrande (Underbilaga 2).

Alternativ 3.

Detta alternativ har ur de synpunkter riksmarskalksämberet företräder inga egentliga nackdelar. Exteriörförändringar förutsätts ej om delar av kanslihuset kan tas i anspråk. Ingen broförbindelse erfordras då man planerat en gångtunnel under Mynttorget och Stallbron.

Den berörda detaljen om uppsättande av de ursprungliga takdekorationerna ställer sig ämberet tveksamt till. Det kan knappast verka till en enhetlig bild av omgivningen, där slottets stränga fasad dominerar och arvfurstens palats nu framstår i sin rena arkitektur. Det finns måhända lika stora skäl att ta bort den takdekoration som lämnats kvar på riksdagshuset.

Uttalandet att Riksplanen skall behållas oförändrad bör som tidigare uttalats medföra en särskild planering. I varje fall bör all parkering på platsen undvikas (ersättas med P-garage). Mera genomgripande förändringar, såsom eventuell sänkning av Norrbros körbana etc., bör inte tillåtas fördröja genomförandet av ombyggnadsarbetena i riksdagshuset.

Om de ovan framhållna nackdelarna för stadsbilden i alternativ 2 kan undanröjas eller modifieras, ansluter sig riksmarskalksämberet till förvaltningsstyrelsens förslag.

Stockholms slott den 26 november 1974.

Riksmarskalk

Stig H:son Ericsson

/Johan Treschow

*Underbilaga 1*STÅTHÅLLARÄMBETET *D:nr 250/74*

PÅ

STOCKHOLMS SLOTT

Till Riksmarskalksämberet

Ståthållarämbetets yttrande till utredning:
Riksdagens förvaltningsstyrelse (1974:20)
Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

Stockholms slott är i hög grad en öppen byggnad. Folk rör sig fritt på borggårdar och genom entrévalven; i det inre är alla historiskt och konstnärligt intressanta salar och våningssviter tillgängliga. Slottet är ett av de mest besökta målen i Stockholm också för utländska turister men framför allt för svenskar som reser i sitt eget land, från skolbarn till pensionärer på utflykt.

Stockholms slott är också landets byggnadsminnesmärke nr 1. Dess situation i staden och byggnadens samspel med omgivningen, i norr broaxeln, kajerna, Lejonbackens ramper längs en av strömgrenarna, utblickarna därifrån över Stockholms vatten, men också vyerna av slottet från kajer och vattenområden är oskiljbara från byggnaden. De har skildrats i konst och litteratur. Och inte minst: de är en del av vanligt folks samlade skatt av bilder, upplevelser och minnen.

Tessins plan för slottets omgivningar blev i väsentliga stycken inte förverkligad. Delar av helheten har kommit till under senare generationer. Betydande förändringar har skett under detta århundrade, bl. a. på Helgeandsholmen och genom tillkomsten av den provisoriska strömbbron, förändringar som upprörde opinionen. Det är givet att ståthållarämbetet som slottsförvaltande institution med största intresse nu tar del av aktuella planer som rör slottets omgivning och arkitektoniska domän – liksom att dessa projekt engagerar det ideella ägarintresset hos en bred allmänhet, med vilken ämbetet har daglig kontakt.

I den mån riksdagshuset utredningen 1974 rör stadsbilden i slottets omgivning och särskilt förändringar i denna, önskar ämbetet framföra följande synpunkter.

Redan då riksbyggnaderna planerades uppstod en het debatt om följderna för stadsbilden. Den har då och då flammats upp, aktualiserad av frågor som "nationalmonumentet" eller norrmalmsplanen och trafikproblemen. Riksbyggnadernas förvaltning (riksgäldsfullmäktige) har under årens lopp låtit göra ett flertal utredningar, som engagerat framstående arkitekter. Mest kända torde Ragnar Östbergs förslag vara.

Kritiken mot riksbyggnaderna och Helgeandsholmens utformning i övrigt gällde dels byggnadsvolymen, som ansågs göra våld på landskapet genom

att täppa igen det stråk som strömmarna bildar mellan Riddarfjärden och Saltsjön; dels gällde den förhållandet Riksdagshuset – Slottet från norr, vilket betraktades som en konfliktsituation, förlusten av de intimare mått, byggelsens anspråkslösa former och skala, som radikalt ändrade den traditionella bilden av slottets dominans. I viss mån torde politiska stämningar vid seklets början ha påverkat kritiken, möjligen också Ragnar Östbergs inställning. I dag är läget ett helt annat: riksdagens hemorts rätt på Helgeandsholmen är så etablerad att Helgeandsholmen och riksdagen i viss grad är synonymmer. Dessutom är det demokratiska genombrottet i rikets styrelse historiskt förknippat med riksdagshuset på Helgeandsholmen.

Enligt det förslag som riksdagshuset utredningen 1974 nu förordar kommer riksbyggnadernas huvudentré att förläggas till Riksgatan. En av de väsentliga invändningarna mot Östbergs sänkning av Riksplan, att riksdagshusets huvudentré kopplades av från Norrbro-axeln, skulle alltså i dag helt oväntat ha fallit bort. Men andra hinder kvarstår och behovet av parkeringsgarage har tillkommit. Skulle riksdagen välja att stanna vid Sergels torg uppstår en ny situation. Oavsett detta är utformningen av Riksplan ett kvarstående problem. Platsens nuvarande gestaltning och funktion som parkeringsplats för bilar är otillfredsställande och ovärdig ett offentligt rum i detta enastående läge. De åtgärder som föreslås i det av utredningen förordade alternativet – upp- och nedfartsramper för bilar, någon vattenanläggning – innebär knappast ens ett allvarligt försök att lösa problemet.

I den nordiska arkitekttävlingen ingick att förslagsställarna skulle ta ställning till en eventuell sänkning av Norrbrons nivå (till den ursprungligen avsedda), när brons ombyggnad i en framtid kan befinnas nödvändig av tekniska skäl. En sådan ändring skulle fördelaktigt påverka sambandet mellan bron och slottet och utformningen av kajerna på båda sidor av Strömmen.

Utredningen har tills vidare skjutit denna fråga åt sidan. Ståthållarämbetet menar att den alltså har stor betydelse för detta centrala parti av staden och att den bör ägnas allt det intresse den är värd. Utredningen synes mena – vilket är svårt att förstå – att utformningen av Riksplan är utan sammanhang med riksdagshusets organisation och funktion, alltså oavsett om riksdagshuset i det nya komplexet spelar rollen av huvudbyggnad eller annex.

Den andra huvudsakliga invändningen mot riksbyggnaderna, dvs. att deras massa var ett våldförande mot landskapet kring strömmarna, har ännu giltighet. Däremot kan hävdas att riksdagshuset bör respekteras som ett historiskt faktum och starka skäl kan anföras för dess bevarande. En annan fråga är om bankbyggnaden, kanske med undantag av Riksgatan, kan göra anspråk på samma respekt. Även om så skulle anses vara fallet – vilket är diskutabelt – är det enligt ståthållarämbetets mening helt oförenligt både med ett respekterande av byggnaden och med respekten för landskapet och stadsbilden att bygga på bankhuset såväl mot Riksgatan som mot Riddarfjärden, såsom föreslås i det förordade alternativet. Påbyggnaden är främ-

mande för bankhusets arkitektur och ökar komplexets massiva verkan. Därtill ändras balansen mellan riksbyggnaderna. Påbyggnaden avser ju enligt utlåtandet att framhäva betydelsen av de rum den hyser. Totalintrycket blir förvirring.

Denna påtagliga förändring strider mot den värdering av ett bevarande som utredningen starkt framhåller i andra sammanhang.

Ytterligare en invändning som rör stadsbilden i slottsomgivningen måste här anföras. Den gäller den gångförbindelse mellan kanslihuskvarteren och bankbyggnaden som ingår i det förordade alternativet. Tidigare generationers kritik mot att riksbyggnaderna gör våld på landskapet är förståelig. Men även om man är beredd att acceptera byggnadskomplexet som ett historiskt faktum är det enligt ämbetets övertygelse omöjligt att godtaga detta nya inslag, som är främmande både för landskapet och för den nuvarande bebyggelsen och skulle ha en förödande verkan.

Riksdagens lokalfråga måste självfallet få en god lösning. Det är möjligt att vissa värden måste offras för detta mål dock inte stadsbilden vid strömmarna. Det föreliggande materialet visar enligt ståthållarämbetets mening att detta offer inte behövs.

Ståthållarämbetet Stockholms slott den 12 november 1974.

Sven Ivar Lind
slottsarkitekt

Sixten Wohlfahrt
ståthållare

Underbilaga 2

KUNGL. HUSGERÅDSKAMMAREN
KUNGL. SLOTTET

Till Riksmarskalksämbetet

Med anledning av att Riksmarskalksämbetet i skrivelse av den 25 oktober 1974 begärt yttrande rörande förslag till Riksdagshusets ombyggnad ber jag härmed att få anföra följande.

Det aktuella förslaget, kallat Aron II, innebär att det gamla Riksdagshuset och Riksbanken bibehålles, den senare dock förändrad genom påbyggnad. För att möjliggöra en bekväm kontakt mellan Riksdagen och det till Kanslihuset förlagda Riksdagshotellet ingår i förslaget även en gångbro över Stallkanalen. Det finns inte anledning att i detta sammanhang närmare gå in på förslaget i dess helhet. Det må dock vara tillåtet att framhålla att projektet på en gång synes vara realistiskt, funktionellt och vidare att det äger stora konstnärliga förtjänster. En lösning av riksdagshusfrågan efter de riktlinjer som här finns angivna ter sig sålunda löftesrik.

I vad gäller förslagens konsekvenser för miljön kring Slottet skall följande anföras. Riksbanksbyggnaden planeras förhöjd, för att möjliggöra tillkomsten av den nya plenisalen. Tillbyggnaden kommer att innebära en, väsentlig ökning av byggnadens volym, men förändringen ter sig arkitektoniskt fullt acceptabel och kommer ej heller att ogynnsamt påverka miljön kring Slottet och Strömmen.

Den gångbro som skisserats för förbindelsen mellan riksdagshus och riksdagshotell innebär ett väsentligt ingrepp i en känslig stadsbild och är sålunda betydligt mer kontroversiell.

Sådan som den skisserats i förslaget äger den betydande arkitektoniska förtjänster som byggnadsverk. Frågan om dess effekt i stadsbilden är mer svårbedömd. – Den passage från vilken bron mest frekvent kommer att upplevas är Södra Riksbron. Den fria sikten mot väster kommer här att avskärmats men genom de höga bågställningarna kommer man att uppleva rymden och vattenvidden ut mot Mälaren på ett nytt och möjligen mera spänningsfullt sätt. Vyn från Slottsbacken mot Mälaren kommer att begränsas genom bron. Intrycket av fri rymd mot väster kommer ändå inte helt att förtas. Från högre belägna blickpunkter inom slottsbyggnaden kommer bron endast att få effekten av ett nytt miljöelement. – Vyn österut från Vasabron kommer även att påverkas av den nya gångbron. Genom sin funktion som lägre förgrundsstaffage kan effekten bli den att norra slottsfasadens dominans i stadsbilden ytterligare stegas.

Den planerade brobyggnaden har väl ännu inte funnit sin definitiva form. Det är emellertid min uppfattning att det föreliggande förslaget visar på möjligheten att en bro i detta läge kan bli ett positivt inslag i stadsbilden.

Stockholm den 18 november 1974

Stig Fogelmarck

KUNGL. AKADEMIEN FÖR DE FRIA KONSTERNA

Till Riksdagens konstitutionsutskott

Kungl. Akademien för de fria konsterna har på begäran beretts tillfälle att yttra sig rörande riksdagens förvaltningsstyrelsens framställning (1974:20) Riksdagens lokalfråga på längre sikt m. m.

Redan innan riksbyggnaderna planerades har utformningen av Helgeandsholmen och dess bebyggelse varit föremål för debatt och bearbetning. Akademien har med stort intresse följt det mångåriga arbete med utredningar och tävlingar som på nytt aktualiserades av kammarrådformen och kan inte underlåta att i detta avgörande skede kommentera förslaget med hänsyn till de intressen som akademien företräder.

Vår bedömning av frågan gäller framför allt arkitekturen. Yttre och inre miljö är oskiljaktiga i arkitekturen – också den inre miljön är här delvis publik – men inre miljö, funktion m. m. är i stort sett riksdagens egen angelägenhet. Stadsbilden, huvudstadens offentliga rum, är allmänhetens.

Utredningen har för vidare bearbetning valt tre av de i den nordiska tävlingen prisbelönade ombyggnadsförslagen. Lokalprogram och andra förutsättningar har efter tävlingen ändrats avsevärt. Därtill kommer att förslagsställarna har fått olika direktiv, bl. a. beträffande graden av riksbyggnadernas bevarande samt plenisalens förläggning. Dessa individuella direktiv har haft så stort inflytande på förslagets organisation och utformning att det kan vara befogat att fråga om utredningsarbetet har bedrivits så förutsättningslöst som konstitutionsutskottet önskat. Sedan prisnämnden avkopplats har förslagen bedömts endast av utredningens ledamöter (eller av dess projektgrupp) med biträde av tillkallade experter.

Utredningen har kommit till slutsatsen att alternativ 2 bör läggas till grund för det fortsatta arbetet med riksdagens lokalfråga och bedömer förutsättningarna för ett lyckligt genomförande som goda.

”Bevarande” är ett nyckelord i utredningens arbete. Bevarande – eller förändring – är inte i och för sig något gott eller ont. Endast en kvalitativ bedömning från olika synpunkter av historiska, arkitektoniska, funktionella eller andra faktiska förhållanden bör vara avgörande.

”Bevarande” kan knytas till en historiskt given arkitekturform men också till ett funktionsmönster, till väsentliga drag i stadsmiljön eller till en specifik detalj i denna. Bevarande kan då värderas högst olika.

Utredningsmännens bedömning grundas i påfallande hög grad på värdesättningen av det ”bevarande” som de tillskriver förslagen. Hos ett av dessa konstateras större funktionsförtjänster, likaså arkitektonisk kvalitet, men de tillmäts inte avgörande värde, då ”stadsbilden skulle radikalt för-

ändras". Vad som egentligen avses med "bevarande" utsägs inte i utlåtandet, men det framgår av utredningens beskrivning och kritik av förslagen att det framför allt avser konservering av byggnadsdelar, yttre eller inre, eller markanläggningar.

Såväl bevarande av riksbyggnaderna som förändringar i stadsbilden bedöms emellertid så olika att det är omöjligt att urskilja en konsekvent linje.

Bevarande av riksdagshusets pompösa trapphall, en eller båda av tvåkammarriksdagens tvillinglika plenisalar och "sammanbindningsbanan" mellan dem har ställts upp som ett allmänt krav. Denna rumsgrupp, som är riksdagshusets kärna, är jämte sina biutrymmen ett skickligt formulerat och entydigt uttryck för tvåkammarriksdagens organisation och sätt att fungera. Tömnda på sina funktioner skall dessa rum "bevaras" även då den nya plenisalen, enkammarriksdagens förnämsta rum, enligt de speciella direktiven skall förläggas till en annan byggnad, dit såväl riksdagsledamöternas som allmänhetens entreér förvisas. Riksplan, platsen framför riksdagshuset, denna unika möjlighet, stadens arkitektoniska och landskapliga centrum mitt i Strömmen, liksom hela den ståtliga yttre och inre arkitektoniska apparaten, står övergiven och utan mening. Förvaltningsstyrelsen uttalar: "Riksbyggnaderna bevaras på ett meningsfullt sätt." Man måste fråga sig vilket värde, utöver ett huvudsakligen muscalt, bevarandet av formen har, då det funktionsmönster som den tjänade, och vars bild den är, slås sönder utan att ersättas av ett nytt och lika levande. Alt. 3, som byggt in den nya plenisalen i den gamla kärnan, har i detta avseende en förtjänst framför de båda övriga.

Utredningen lovordar "bevarande" i det rekommenderade förslaget, alt. 2, trots att riksbankens hus undergår en genomgripande förändring. Det är nu längs Riksgatan knutet till riksdagshuset men tydligt underordnat detta, dels genom lägre byggnadshöjder, dels genom en uppdelning av byggnadens massa: i den vackert proportionerade längan mot Riksgatan; i den vinkelställda mittkroppen, som framstår som byggnadens kärna, och i de lägre rundade flyglarna mot vattnen. Denna byggnad har inte antikens teatrar som förebild. Den är liksom riksdagshuset en skicklig lösning av den ställda uppgiften, formulerad i sin tids härskande arkitekturspråk. Dess slutenhet och tyngd har kritiserats. Men den äger den stora förtjänsten att i mått och skala vara anpassad till den gamla stadsmiljön. Detta går helt förlorat i alt. 2 under en maximalt utbredd överbyggnad av tre våningars höjd. Också huvudlängan mot Riksgatan har en hög påbyggnad, som visserligen sägs ha sitt ursprung i antikens teatrar men saknar arkitektoniskt sammanhang med sin bas. Ökningen av bankhusets massa uppstaplad mot riksdagshuset och Stadsholmens gamla bebyggelse, är ett hårt ingrepp i en känslig konstnärligt och historiskt värdefull arkitektonisk miljö och ett övergrepp mot byggnaden. Förändringen godtas av utredningen utan diskussion av dess betydelse för byggnaden eller stadsbilden. Det är visserligen sant att stora delar av de gamla fasaderna står kvar; men en byggnad och dess fasader

är inte bara stenarna som den är byggd av. Den måste ses i sitt förhållande till omgivningen som den är en del av. En byggnad av klassisk art som riksbyggnaderna är dessutom, också i sin uppbyggnad, en avslutad, definitiv form.

Ett än allvarligare ingrepp är förbindelsen mellan riksdagens nya blandarkitektoniska huvudbyggnad på riksbankstomten, och ledamotshotellet (kanslihuset) tvärs över strömfåran. Den är en "tvåvånings gångbro", som från den geologiska grunden under strömmens botten når upp till kanslihusets taklist. Den har givits formen av en romersk akvedukt, som leder till den antika teatern på riksbankens tak: "men i gengäld bevaras riksdagshuset i allt väsentligt intakt, vilket måste tillmätas stort värde".

Alla tre förslagen har ju förtjänsten att bevara riksdagshuset, med de variationer i "bevarande" som betingas av de individuella direktiven. Alt. 3 bevarar både stadsbild och väsentliga interiörer och därtill i viss mån funktionsmönstret med riksdagshuset som huvudbyggnad. Ändå jämför utredningen det ur "bevarandesynpunkt" skonsamma alt. 3 med det hårdhänt och hänsynslöst förändrade alt. 2. Utredningen borde kunna konstatera att även i detta förslag, liksom i alt. 1, "stadsbilden skulle radikalt förändras". Alt. 2. är ensamt om "akvedukten". Den har tillkommit därför att ledamotsrummen, med krav på "kammarnärhet" i detta förslag har förlagts till en annan stadsdel. Man skall kunna nå plenisalen på högst 3 minuter. I båda de senare alternativen gör man detta utan "akvedukt" över strömmen, vilket ur bevarandesynpunkt med hänsyn till stadsbilden borde tillmätas stort värde.

Helgeandsholmen, sådan den nu är, är koncipierad som en sluten form inom sina kajer, omfluten av strömmar mellan Saltsjön och Mälaren. Också vattnen och luftrummen är, enligt akademiens mening, väsentliga delar i den helhet, som utredningen säger sig önska bevarad. Men de är också omistliga i den historiska helhet som Stadsholmen utgör och vilken, efter de synder som begåtts mot den i modern tid, nu borde vara okränkbar. "Akvedukten" är på denna plats en dubbel försyndelse, fördömlig i vilken dräkt den än må uppträda. Ett övergrepp är ett övergrepp, hur raffinerat och omsorgsfullt detaljerna i dess genomförande än studeras.

Utformningen av Riksplan och Strömparterren och följderna av en i framtiden av tekniska skäl sannolikt nödvändig ombyggnad av Norrbro och anslutande kajmurar säger sig utredningen inte ha närmare behandlat. Likafullt lovordar den ett bevarande av Riksplan i oförändrat skick. Men en lösning av dessa sedan länge ömmande problem är enligt akademiens åsikt alltjämt angelägen.

Som framgår av akademiens bedömning är det inte bara detaljer som kan kritiseras utan, vad värre är, väsentliga riktlinjer och värderingar. Frågan om riksbyggnaderna och Helgeandsholmen bör (med förlov sagt) inte betraktas enbart, eller ens framförallt, som en fråga om riksdagens aktuella lokalbehov och krav på bekväma arbetsförhållanden, hur viktigt det än är

att denna får en god lösning. Framförallt gäller den ändå Stockholms och rikets i dag, i morgon, allt framgent och ur alla synpunkter ömtåligaste stadsbild.

Enligt akademiens övertygelse är resultatet av utredningen, trots den mängd av kvalificerat arbete som redan nedlagts, otillräckligt och helt otillfredsställande. Ett beslut om riksdagens lokalfrågor grundat på detta underlag skulle vara förhastat och olyckligt.

En värdefull frukt av Riksdagshusutredningen 1974 är trots allt att de svårigheter som är förknippade med ombyggnad på Helgeandsholmen nu framträder tydligare.

I ärendet *Riksdagens lokalfrågor på längre sikt* kan för dagen inte någon tidspress skönjas. Akademien för de fria konsterna vill därför hemställa

att riksdagen måtte besluta om en fortsatt och av snäva direktiv obunden utredning.

Riksdagen avgör slutligen själv var och hur den vill bo. Men ett stort ansvar kommer att vila på dem som har att döma i denna för såväl riksdagen som Stockholm betydelsefulla och svåra utredning; akademien hemställer därför också

att vid ett beslut om fortsatt utredning dennas organisation och handhavande måtte noga övervägas och att tillgänglig sakkunskap på hög nivå inom alla berörda områden direkt engageras i bedömningen.

Stockholm den 28 november 1974

För Kungl. Akademien för de fria konsterna

Algot Törneman

dess sekreterare

STATSDEPARTEMENTENS
ORGANISATIONSAVDELNING 1974-11-29

Dnr OA 438/74

Riksdagens konstitutionsutskott
Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.
(En bilaga)

Statsdepartementens organisationsavdelning (OA) har genom konstitutionsutskottets skrivelse den 22 oktober 1974 beretts tillfälle att avge yttrande över riksdagens förvaltningsstyrelsens framställning (1974:20) Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m., och får med anledning härav anföra följande.

OA begränsar yttrandet till att belysa vissa konsekvenser för statsdepartementen av en evakuering från det nuvarande kanslihuset i kv. Mars och Vulcanus samt till att beröra vissa frågeställningar som aktualiseras därvid.

1 *Kanslihusets nuvarande utnyttjande m. m.*

Kanslihuset inrymmer f. n. statsrådsberedningen med statsministerns kansli, justitie-, arbetsmarknads- och kommundepartementen, sekretariatet för framtidsforskning och några utredningar. Vidare inryms kanslihusets personalrestaurang jämte statsrådsmatsal, statsdepartementens budcentral och offsetcentral jämte vissa andra serviceorgan.

I byggnaden finns ca 350 kontorsrum, ca 10 sammanträdesrum, bibliotek, rum för press, radio och TV, expeditioner, vilrum, motionsrum, kafferum, förråd m. m. jämte omfattande bevakningstekniska installationer.

Fastigheten är av hög byggnadsteknisk kvalitet, möjligen med undantag för ventilationen. Den är mycket väl underhållen. Huset torde ha lång återstående livslängd.

Tack vare byggnadens höga standard och goda läge erbjuder den en mycket bra arbetsmiljö och funktionellt goda arbetslokaler. En viss nackdel ur miljösynpunkt utgör de störningar trafiken i Myntgatan och Rådhusgränd förorsakar.

2 *Aktuella ersättningslokaler*

I byggnadsstyrelsens planering har förutsatts att departementens expansionsbehov skall tillgodoses på Nedre Norrmalm. Aktuella kvarter är främst Björnen, Tigern, Johannes Större och Rosenbad. Belägenheten framgår av bilagda översiktsskiss. De nämnda kvarteren är i statlig ägo.

Tillgängliga kvarter syns kunna tillgodose det antalsmässiga rumsbehovet för tänkbara evakueringsalternativ.

Projekterings- och byggtid för att nybygga ett helt kvarter uppgår enligt byggnadsstyrelsen till ca fem år. Skulle det bli nödvändigt att flytta departement som redan finns på Nedre Norrmalm för att bereda plats för de delar som skall evakueras från kanslihuset kan detta förskjuta tidpunkten för disposition av kanslihuset med ytterligare upp till ett år.

Överflyttning av departement till Nedre Norrmalm har tidigare ägt rum enligt följande: Handelsdepartementet till Rosenbad 1964, försvarsdepartementet till Vinstocken 1966, socialdepartementet, jordbruksdepartementet och dåvarande civildepartementet till Loen 1971 samt kommunikationsdepartementet till Vasagatan 8-10 år 1974.

Om kv. Tigern och Johannes Större tas i anspråk för departementsändamål uppkommer behov av evakueringsutrymmen för bl. a. UKÄ och statens industriverk, vilket även medför särskilda kostnader. Beträffande dessa kvarter är också frågan om ny- eller ombyggnad av stort intresse.

Om riksdagen beslutar att ta kanslihuset i anspråk för riksdagsändamål erfordras ett omfattande planeringsarbete för statsdepartementens lokalisering till Nedre Norrmalm.

3 Behov av ersättningslokaler och vissa krav på dessa

De delar av departementsorganisationen som nu inryms i kanslihuset kan således evakueras till Nedre Norrmalm. Efter en sådan överflyttning skulle endast fyra enheter (finansdepartementet, utbildningsdepartementet, industridepartementet och statsdepartementens organisationsavdelning) av femton vara kvar i Gamla Stan. Detta skulle innebära praktiska olägenheter för departementen. Önskemålet om en koncentrerad lokalisering kan därför aktualisera frågan om ytterligare departementsöverflyttningar till Nedre Norrmalm.

Särskilda krav på centralt läge i förhållande till övriga departement ställs för statsministerns kansli och finansdepartementet. Vidare ställs särskilda krav på representativt yttre och inre för statsministerns kansli.

Minimibehovet av ersättningslokaler utgör ca 400 tjänsterum och maximibehovet ca 1 000 tjänsterum exklusive kommittérum. Vidare tillkommer behovet av erforderliga centrala serviceutrymmen.

4 För- och nackdelar med flyttning till Nedre Norrmalm

Fördelarna är bl. a.: Mera koncentrerad gruppering som bör möjliggöra förbättrade kommunikationsmöjligheter mellan departementen under förutsättning att de centrala funktionerna blir väl placerade. Möjligheter finns för funktionellt bra lokallösningar. Mellan aktuellt område på Nedre Norrmalm och riksdagen är avstånden relativt korta, oavsett om riksdagen ligger vid Sergels Torg eller på Helgeandsholmen. God inre arbetsmiljö kan skapas i nya eller helt ombyggda fastigheter. Möjligheterna att ordna rationell och

tidsenlig service är stora.

Följande negativa konsekvenser kan påpekas: Stora investerings- och flyttningsskostnader. Härtill kommer kostnader för centrala serviceanordningar, säkerhetsinstallationer samt investeringar inom områdena ADB och teleteknik (bl. a. ny telefonväxel). Hyreskostnaderna ökar. Som tidigare nämnts under p. 2 kan också ersättningslokaler komma att erfordras för de myndigheter som f. n. har lokaler inom aktuella kvarter på Nedre Norrmalm.

Detta yttrande har anmälts i statsdepartementens gemensamma företagsnämnds arbetsutskott.

Per Bergman

H. Almqvist

*Bilaga 10*STATSANSTÄLLDAS FÖR-
BUND

1974-11-29

Avd. 2203 Riksdagen

Till Riksdagens konstitutionsutskott

Avdelning 2203 Statsanställdas Förbund har beretts tillfälle att yttra sig över riksdagens förvaltningsstyrelsens framställning (1974:20) Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

Avdelningsstyrelsen har överlämnat framställningen till Nr 2 Riksdagsklubben i avdelning 2203 Statsanställdas Förbund som har antagit följande uttalande att avges som avdelningens yttrande till konstitutionsutskottet.

Vad gäller frågan om återflyttning eller ej, biträder avdelningen förvaltningsstyrelsens förslag, dvs. återflyttning till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen.

Beträffande vilket av de tre förslag som skall antas förordar avdelningen likaledes förvaltningsstyrelsens förslag – alternativ 2 i Riksdagshusutredningen 1974 – dock sedan förslaget omarbetats på en del viktiga punkter, bl. a. bör utskottens kanslilokaler förläggas i nära anslutning till resp. utskotts plenisal. Lokalvårdarnas behov av personalutrymmen bör tillgodoses; vidare förutsätts att ingen personal tvingas till stadigvarande arbetsplatser under jord och att de helårsanställda tjänstemännen får sina arbetsplatser i tjänsterum med fönster.

Avdelningen förutsätter också att under detaljplaneringens förlopp personalorganisationerna skall beredas tillfälle att kontinuerligt delta i och påverka detta arbete.

Sigfrid Larsson
Ordförande

Lennart Edlund
Sekreterare

Bilaga 11

Till Riksdagens konstitutionsutskott

Genom remiss har Riksdagens ST-förening, avd. 419 av Statstjänstemannaförbundet, beretts tillfälle att yttra sig över riksdagens förvaltningsstyrelsens framställning (1974:20) Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

Förvaltningsstyrelsens beslut att vid en eventuell återflyttning till Helgeandsholmen förorda det Ahlgren-Olsson-Silowska förslaget till riksdagsbyggnader har tillkommit efter en sammanvägning av en mångfald bedömningsgrunder. Föreningen begränsar sig i detta remissvar till de frågor som berör de anställdas arbetsfunktioner.

Enligt föreningens mening bör samtliga utrymmen inom riksdagsförvaltningen vara väl avpassade för det tjänstearbete som där skall utövas. Arbetsmiljön bör ges en hög standard. Föreningen utgår från att den inre riksdagsförvaltningens skyddskommitté engageras i ett eventuellt projekteringsarbete samt att alla berörda personalgrupper får medverka även direkt i projekteringen.

I det följande redovisas föreningens reaktion på det av förvaltningsstyrelsen förordade återflyttningsoalternativet.

Kammarkansliet

Intet finnes här att anmärka. Underbilaga 1.

Stenograferna

Ett grundvillkor är att varje riksdagsstenograf har ett eget rymligt och väl ljudisolerat arbetsrum med goda ljusförhållanden. God kontakt med composersätteriet är vidare ofrånkomlig. Tveksamhet finnes om iakttagna brister kan övervinnas i det fortsatta projekteringsarbetet. Underbilaga 2.

Utskottskanslierna

Lokaldispositionen för utskottskanslierna är svår att överblicka och det är oklart i vilken grad ett beslut om återflyttning låser fast planerna sådana de nu redovisas. Det är angeläget med en bättre lokal sammanhållning av utskottsenheterna. En sådan omDisposition skulle påverka även andra enheter, främst partikanslierna. Underbilaga 3.

Förvaltningskontoret utom upplysningstjänsten

Intet finnes här att anmärka.

Upplysningstjänsten och biblioteket

Ett ofrånkomligt krav för bägge enheterna är en granskning av tjänstetrymmena enligt alt. 2 genom skyddskommitténs försorg, med avseende på såväl lokalernas disposition som allmänna miljöhänsyn.

Genom tillsättandet av riksdagens informationsutredning har en omständighet tillkommit som inte kunnat beaktas tidigare. Det är önskvärdheten av en närmare samordning av de två enheter som skall svara för riksdagens allmänna sakinformation. Kan i en eventuell fortsatt projektering av alt. 2 så stora omDispositioner företas att den personal – ett 50-tal anställda – som svarar för informationsfunktionen kan få en för riksdagen ändamålsenlig placering av sina lokaler?

Stockholm den 28 november 1974

För Riksdagens ST-förening

Torsten Dahl

Hakon af Malmberg

Underbilaga 1

Vid de samråd som inom kammarkansliet ägt rum beträffande de tre alternativen till permanent riksdagshus har vi förordat alternativ 2.

I både alternativ 1 och 2 kommer kammarkansliet att få disponera en större lokalyta än för närvarande. Alternativ 2 är emellertid bättre med hänsyn både till lokaldispositionen i stort och fönsterplaceringen, som i alternativ 1 av byggnadstekniska skäl blir mycket olämplig. I fråga om den närmare fördelningen av tjänsterum kommer vi senare att framföra våra önskemål. Redan nu vill vi framhålla, att trappförbindelsen mellan å ena sidan plenisalen och kammarkansliet och å andra sidan kammarkansliet och stenograferna måste förbättras. Enligt vad som uppgivits kan detta ske utan större olägenhet.

Stockholm den 21 november 1974
För TCO-an slutna inom kammarkansliet

Eivor Larsson

Underbilaga 2

Arbetsrum för stenograferna

De båda aktuella förslagen till nytt riksdagshus på Helgeandsholmen – alternativ 1 och 2 – innebär alldeles för små arbetsrum för stenograferna. I alternativ 2 har man dessutom utgått från helt felaktiga förutsättningar när man delat av rummen med en skärmvägg. Det finns med den tillämpade arbetsmetodiken inga som helst möjligheter att två stenografer delar arbetsrum. Det är i stället väldigt viktigt att isoleringen mellan de olika rummen är god.

När det gäller rumsstorleken vill jag betona att det huvudsakliga arbetet *inte* utförs i kammaren utan i arbetsrummen, särskilt som ett stort antal stenografer har heltidstjänstgöring. De rum som vi har här vid Sergels torg är också i stor utsträckning alldeles för små – det är egentligen bara förste-stenograferna som har rymliga rum. Eftersom det arbete vi har medför långa arbetspass – ibland upp till 14–15 timmar på en arbetsdag – är det viktigt att vi har rum med bra ljusförhållanden och väl tilltagen volym. Många utför dessutom fyllnadstjänst som kräver bättre arbetsutrymmen än vi nu har.

Slutsatsen är alltså att de båda förslagen måste omarbetas ordentligt i avseende på stenografrummen. Det finns ingen anledning att stenograferna arbetar i mindre rum än övriga riksdagsanställda.

Vidare är det viktigt att kommunikationerna med composeravdelningen ordnas på ett tillfredsställande sätt.

Som helhet anser vi på stenografsidan att alternativ 1 – Celsings förslag – innebär en bättre lösning av arbetslokalerna än alternativ 2.

Stockholm 1974-11-20

Yvonne Junestrand

Underbilaga 3

Såväl alternativ 1 som alternativ 2 är för utskottskansliernas del svår-överblickbara. Rumsfördelningen enligt alt. 1 synes dock ge möjlighet till ändringar så att resp. utskottsenheter kan placeras lokalt väl sammanhållna. Placeringen av utskottskanslierna enligt alt. 2 på våningsplan 8 är enligt vår mening ej godtagbar. Såväl ytmässigt som betr. antal rum disponerar utskotten enligt detta förslag mindre del än vad nu är fallet vid Sergels Torg. Vi förordar att utskottskanslierna enligt detta alternativ lokaliseras till plan 4, – där enligt förslaget partigruppernas kanslier inrymts – plan 6 och 7. Därmed skulle önskvärd närhet till utskottens sessionssalar även vinnas. Partigruppernas kanslier torde utan olägenhet kunna placeras i nära kontakt med ledamotsrummen på samma sätt som de nu är belägna. Under förutsättning av denna omdisponering av utskottskansliernas arbetsrum kan alternativ 1 och 2 från utskottssynpunkt anses likvärdiga.

Ingrid Gemmel

Ethel Lindahl

Bilaga 12

1974-12-19

Till Riksdagens konstitutionsutskott

Yttrande av SACO-föreningen för anställda i riksdagen och dess verk över riksdagens förvaltningsstyrelsens framställning (1974:20) Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

Utskottet har berett Sveriges Akademikers Centralorganisation (SACO) tillfälle att avge yttrande över rubricerade framställning. SACO har överlåtit åt undertecknad förening att besvara remissen.

De alternativ för riksdagens framtida lokalisering som diskuteras i förvaltningsstyrelsens framställning innebär att riksdagen antingen stannar kvar i nuvarande lokaler eller också återflyttar till Helgeandsholmen, i senare fallet med bevarande mer eller mindre av det gamla riksdagshuset och riksbanksbyggnaden. I båda fallen kommer riksdagens anställda att ha sin arbetsplats förlagd till de centrala delarna av Stockholm. Under förutsättning att ändamålsenliga arbetslokaler kan anordnas vid återflyttning till Helgeandsholmen är det därför enligt föreningens mening ur facklig synpunkt likgiltigt om arbetsplatsen är förlagd där eller vid Sergels torg.

De skisser och ritningar som presenterats till de olika återflyttningsförslagen ger emellertid föreningen anledning till följande synpunkter.

Riksdagen har f. n. lokaler som – vid nuvarande utrymmesbehov – erbjuder riksdagens ledamöter och de flesta av riksdagens anställda en god arbetsmiljö med i allt väsentligt utmärkta samband mellan olika arbetsenheter. Om riksdagen av hänsyn bl. a. till önskemålet att de gamla riksbbyggnaderna skall bevaras väljer att flytta tillbaka till Helgeandsholmen bör en grundläggande förutsättning vara att flyttningen inte i något väsentligt avseende får medföra försämringar i fråga om utrymme och localsamband.

Det lokalprogram som ligger till grund för återflyttningsalternativen har upprättats innan enkammarriksdagen ännu trätt i funktion och sålunda innan erfarenheter vunnits av de många nyheter i fråga om riksdagens organisation och riksdagsarbetets utformning som tillkom i samband med flyttningen till Sergels torg. Önskemål om modifikationer i lokalprogrammet har fått framföras, men någon genomgripande översyn av detta torde inte ha företagits. Sedan de nuvarande byggnaderna togs i bruk har riksdagen fått väsentliga lokaltillskott, bl. a. i form av ett antal sammanträdesrum. Det är angeläget att ett första steg i det vidare arbetet i riksdagshusfrågan blir en ny, fullständig genomgång av lokalprogrammet. Siktet måste härvid vara inställt på att det gäller lokaler som skall tas i bruk först om ca tio år, då villkoren för riksdagsarbetet torde ha förändrats inte obetydligt. Bl. a. bör erinras om det uttalade intresset för en arbetstidsförkortning i riktning mot en 30-timmarsvecka. Även om en viss rationalisering kan genomföras torde

det vara ofrånkomligt att en sådan arbetstidsförkortning för riksdagens del måste resultera i ett ganska kraftigt ökat personalbehov. Särskilt gäller detta för sådana grupper, t. ex. utskottens föredragande personal, som måste äga en stor del av sin arbetstid åt att hålla sig informerade om riksdagens verksamhet och om utvecklingen på det egna arbetsområdet.

Partikanslierna är f. n. förlagda i direkt anslutning till de ledamotsrum som disponeras av vederbörande partigrupp. Det vill synas som om detta lokalsamband har betydande fördelar. I det återflyttningsalternativ som förordas av förvaltningsstyrelsen har emellertid ledamotsrummen förlagts till kanslihuset och partikanslierna till gamla riksdagshuset. Det bör noga prövas om det inte är önskvärt med en omdisposition som innebär att det nuvarande lokalsambandet bibehålls.

För utskottens del innebär de olika förslagen att sessionssalar och kanslielokaler åter förläggs i anslutning till varandra. En sådan planlösning medför att det måste ställas höga krav på att expansionsutrymmen för utskottskanslierna finns intill de lokaler som primärt är avsedda för utskotten.

Enligt alternativ 2 består de för utskottskanslierna avsedda lokalerna till inte ringa del av rum utan direkt belysning genom sidofönster. För en eller två personer avsedda arbetsplatser med endast takfönster är enligt föreningens mening inte godtagbara för permanent arbetande personal. Även förläggning av utskottens sessionssalar till lokaler utan sidofönster skulle innebära en allvarlig försämring jämfört med vad hittills varit fallet.

Utskottskanslierna disponerar nu förutom tjänsterummen en rad andra utrymmen dels i form av mindre sammanträdesrum (delvis utnyttjade som bibliotek), dels i form av breda korridorer med god plats för uppställning av böcker. I den mån en del av dessa utrymmen faller bort, bl. a. genom att det måste ställas höga krav på att expansionsutrymmen för utskottskanslierna finns intill de lokaler som primärt är avsedda för utskotten, interna överläggningar m. m. Det blir alltså angelägnare än f. n. att sessionssalarna kan hållas fria från sammanträden utan anknytning till utskottsarbetet. Om riksdagen även i fortsättningen vill tillhandahålla sammanträdeslokaler för andra ändamål i samma utsträckning som hittills är förslaget enligt alternativ 2 otillräckligt.

Även i fråga om de utrymmen som i alternativ 2 reserverats för riksdagsbiblioteket och upplysningstjänsten finns anledning till kritiska synpunkter; bl. a. torde biblioteket behöva större lokaler för att fungera tillfredsställande. Det samband som finns mellan bibliotekets och upplysningstjänstens verksamhet motiverar att dessa båda enheter ligger i nära anslutning till varandra.

Mot bakgrund av det anförda är det enligt föreningens mening angeläget att ett återflyttningsbeslut inte alltför hårt knyts till något av de förslag som hittills presenterats, vare sig i fråga om exteriören eller interiören, så att det blir möjligt att i ett senare skede med stort utrymme för olika alternativ

planera för de olika enheternas ändamålsenliga lokalisering och behov av tjänsterum.

För SACO-föreningen för anställda i riksdagen och dess verk

Bengt Thörnell
ordförande

RIKSDAGSHUSUTREDNINGEN 1974

PM

1975-04-04

Utredningens kommentarer och förtydliganden föranledda av remissvar, motioner m. m.**Innehåll**

1. Inledning .....
2. Sammanfattningar av remissvar (ej tryckt) .....
3. Sammanfattningar av motioner (ej tryckt) .....
4. Allmänna opinionsyttringar .....
5. Utredningens mål och metoder samt organisation .....
6. Förutsättningarna för utredningen .....
- 6.1 Lokalprogram .....
- 6.2 Bevarandefrågan .....
- 6.3 Kanslihuset m. m. ....
- 6.4 Grundförstärkning m. m. ....
7. Bedömningsfaktorerna .....
- 7.1 Funktion .....
- 7.2 Miljö .....
- 7.3 Bevarande .....
- 7.4 Kostnader .....
- 7.5 Genomförande .....
8. Utredningens slutsatser .....

Underbilagor:

1. Utredningens bakgrundsmaterial .....
2. Utredningens organisation .....
3. Jämförelse mellan årskostnader 1982 för alt. H och alt. S. ....
4. Kostnadsjämförelse mellan tävlingsförslag 1972 och utredning 1974 .....
5. Kostnadsjämförelse mellan nybyggnad på banktomten enligt alt. H1 och några statliga omlokaliseringsprojekt .....

1. Inledning

I enlighet med riksdagens uppdrag (KU 1973:51) till förvaltningsstyrelsen har Riksdagshusutredningen 1974 bedrivits med sikte på att riksdagen skulle kunna fatta beslut i frågan under hösten 1974. Normalt skulle förvaltningsstyrelsen ha inhämtat remissyttranden och efter beredning bifogat dessa sin framställning till riksdagen. Då utredningstiden var knapp förutsattes att KU skulle inhämta remissutlåtanden i anslutning till motionstiden. Riksdagsbehandlingen av ärendet har emellertid skjutits till våren 1975.

Riksdagshusutredningen 1974 har nu granskat remissvar och motioner och på grundval härav gjort en genomgång av sitt material och en förnyad prövning av sina värderingar.

I det följande redovisas sammanfattningar av remissvar och motioner samt de opinionsyttringar som har förekommit. De kommentarer och förtydliganden som utredningen anser erforderliga har strukturerats i enlighet med den metod för värderingar och redovisning av alternativen som tillämpats i utredningen.

En förteckning över utredningens bakgrundsmaterial lämnas i bilaga 1.

Avsnitten 2 och 3 – sammanfattning av remissvar och motioner – återges ej här.

4. Allmänna opinionsyttringar

Här har inte medtagits rena reportage eller referat av motioner, uttalanden av stockholmska kommunalpolitiker o. d.

4.1 Pressklipp, dagstidningar

- 74-10-09 *Sv. Dagbl.* Ulf Hård av Scgerstad. "Förslaget SAMSPEL saknas". Talar för alt. H. Ifrågasätter principiellt behandlingen av förslaget "Samspel".
- 74-10-12 *Expressen.* Olle Bengtsson. "Vart ska Palme och hans pojkar flytta?". Resonemang kring planerna att flytta alla departement till Nedre Norrmalm. Mycket talar för riksdagens återflyttning.
- 74-10-13 *Sv. Dagbl.* Ledare. "Riksdagens hus". Positiv till utredningen.
- 74-10-17 *Skaraborgs-Tidn.* Ledare. "Gamla riksdagshuset duger". Talar för alt. H 2.
- 74-10-18 *Aftonbladet.* Kurt Bergengren. "Bäst med riksdagen på holmen". Talar för alt. H som långvarigt provisorium. I värsta fall 100 år framåt.
- 74-10-19 *Sv. Dagbl.* Lennart Lindblom. "Arkitektkritik mot bedömningen". Reportage kring "Samspel".
- 74-10-30 *Dagens Nyheter.* Lennart Holm. "Plats för riksdagen?". Debattinlägg. Pläderar för alt. H 1.

- 74-10-31 *Helsingborgs Dagbl.* Ledare. "Nej till ombyggnad". Talar för alt. S som permanent eller provisorium i väntan på ev. senare nybyggnad på Helgeandsholmen.
- 74-10-31 *Nerikes Allehanda.* Ledare. "Provisoriet . . .". Har nostalgisk dragning tillbaka till Helgeandsholmen. Argumentet för provisoriet "mitt bland folket" en alltför när demokratisk klyscha.
- 74-11-29 *Sv. Dagbl.* Ledare. "Till Helgeandsholmen!". Talar för alt. H med anledning av kommunens remissvar.
- 74-12-02 *Sydsv. Dagbl.* Kåseri. Dixi. Talar för alt. H. . . . riksdagen bör ha ett eget hus . . .
- 75-01-11 *Aftonbladet.* Kurt Bergengren. ". . . KULTURHUSET". Resonemang om Kulturhuset och förord för återflyttning.
- 75-02-13 *Dagens Nyheter.* Flera reportage, bl. a. om *fyra* alternativ.
- 75-02-19 *Sv. Dagbl.* Anna Holst. "Helgeandsholmen med sitt riksdagshus". Kritiserar alt. H 2. Talar för fortsatt tävling.

4.2 Pressklipp, tidskrifter

Vecko-Journalen 47/74

Per Olof Sundman. "Här dvärls bara elände och bedrövlighet." Negativa omdömen om riksdagshuset vid Sergels torg.

Arkitektur 10/74

Ledare. "Sergels torg tur & retur". Stadsbilsresonemang. Björn Linn. "Att återupprätta ett riksdagshus". Redogörelse för utredningen med vissa personliga synpunkter. Lennart Holm. "Kurragömma med riksdagen". Pläderar för alt. H 1.

VI 4/75

Ingrid Malmén. "Riksdagen är inte lätt att hålla ordning på". Huvudsakligen reportage.

Vecko-Journalen 9/75

Eugen Wretholm. "Vandalisera inte riksdagshuset". Pläderar för alt. H 3.

5. Utredningens mål och metoder samt organisation

5.1 Mål

Utredningens mål utgår från det av riksdagen till förvaltningsstyrelsen givna uppdraget som innebär att för riksdagen skall framläggas sådant underlag att riksdagen kan

dels fatta beslut om återflyttning till Helgeandsholmen eller kvarstannande vid Sergels torg

dels ge erforderliga direktiv för ärendets fortsatta handläggning.

Utredningens mål har i övrigt varit att finna en sådan lösning på riksdagens lokalfråga som ger bästa möjliga arbetsförhållanden för riksdagen, såväl för dess ledamöter som för dess personal, med beaktande av dels kostnads-konsekvenserna, dels övergripande samhälleliga mål. De senare knyts främst till stadsmiljö och stadsbild samt till bevarandet av historiskt och arkitektoniskt betydelsefulla byggnader och miljöer.

5.2 Metoder

Den metod som utredningen valt för fortsatt undersökning av Helgeandsholmsalternativets förutsättningar och möjligheter är den som av förvaltningsstyrelsen föreslagits i skr 1973:19 och som godkänts av riksdagen, nämligen vidarebehandling av tävlingsförslag i utredningsform.

I utredningen har redogjorts för valet av arkitektkonsulter, författarna till de belönade förslagen 022 "Norrström", 013 "Aron II" och 011 "Aron I". Som underlag för valet hade tävlingsmaterialet inventerats men något skäl att bredda utredningen genom att engagera ytterligare konsulter framkom inte.

I motioner hävdas att samtliga tävlande och särskilt författaren till förslaget 008 "Samspel" borde ha erbjudits möjlighet att utveckla och komplettera sina förslag med nya förutsättningar, bl. a. ianspråktagande av Kanslihuset.

Att erbjuda alla tidigare tävlande denna möjlighet skulle med nödvändighet inneburi ett nytt, formellt tävlingsförfarande. Den redan genomförda, mycket omfattande arkitekttävlingen i två steg gav i och för sig ett gott resultat och belyste byggnadsuppgiften på ett klagörande sätt. Den får dock anses vara ett avslutat skede i och med riksdagens beslut om fortsatt utredning. De framtagna utredningsförslagen klagör, med tävlingsmaterialet som bakgrund, på ett tydligt och uttömmande sätt Helgeandsholmsalternativets förutsättningar och möjligheter. Enligt utredningens uppfattning har inte heller något nytt framkommit som motiverar ändring av riksdagens beslut om utredningsform.

Vid den nämnda inventeringen togs två icke belönade förslag upp till särskild bedömning, 008 "Samspel" och 009 "Vox". De jämfördes sinsemellan och med 011 "Aron I". Vid utvärderingen rangordnades de: 011 "Aron I", 009 "Vox" och 008 "Samspel". Det i motioner vid flera tillfällen framförda förslaget "Samspel" skulle alltså inte ligga närmast i tur för vidare bearbetning. Förslaget utvisar inte heller några nya intressanta lösningar eller goda arkitektoniska kvaliteter som avslöjar utpräglad skicklighet hos författaren.

Utredningens konsultgrupper har i huvudsak arbetat med gemensamma förutsättningar. För att få ett fylligt bedömningsunderlag önskade utred-

ningen få utrett konsekvenserna dels av vissa principiellt skilda lokaldispositioner dels av olika grad av bevarande. Dessa lokaldispositioner, som bl. a. utgick från plenisalens placering, grundades liksom bevarandepri-nciperna på resp. tävlingsförslag. De särskilda direktiv som konsultgrupperna därför haft att följa har bestämts helt i samråd med dem.

I efterhand, dvs. sedan förslagen kommit in, har utredningen övervägt om eventuell annan lokaldisposition eller någon kombination av kända förslag skulle varit förmånligare. Något sådant nytt alternativ har inte framkommit. Inte heller remissbehandlingen har givit vid handen att något annat från de redovisade förslagen skilt alternativ skulle kunna ge ett bättre resultat.

Vid bedömningen av de olika alternativen – såväl de tre alternativen för Helgeandsholmen som alternativet Sergels torg – liksom vid jämförelsen mellan alternativen har utredningen haft att beakta alternativens samtliga egenskaper, att mäta och värdera dessa och ställa deras betydelse i relation till varandra. Vissa egenskaper är objektivt mätbara, t. ex. kostnad, medan andra, t. ex. stadsbild, måste bedömas subjektivt, grundat på insikt och erfarenhet. Utredningen har därför biträttats av en rådsgrupp om fem sakkunniga vilka tidigare i olika sammanhang deltagit i riksdagshusfrågans behandling. De sakkunniga har varit eniga med utredningen i dess förord av alternativ H 2.

Utredningens fullständiga organisation redovisas i underbilaga 2.

6. Förutsättningarna för utredningen

6.1 Lokalprogram

Lokalprogramfrågor berörs i remissvar från personalorganisationer och i ett par motioner.

Utredningen har arbetat med ett i förhållande till tävlingsprogrammet reviderat lokalprogram avsett att täcka riksdagens lokalbehov sådant det bedöms vara 1985. Lokalprogrammet har legat till grund för utredningar och värderingar såväl av Helgeandsholmsalternativen som av alternativet Sergels torg.

Ett genomförande av ombyggnadsplanerna på Helgeandsholmen bör inledas med en bearbetning och precisering av lokalkraven, vilket bl. a. bör ske i samråd med berörda personalgrupper. På nuvarande stadium har det således inte varit fråga om att binda sig för ett i detalj färdigt lokalprogram.

Utredningens bedömningar har tagit hänsyn till att nya lokalkrav efter hand kan komma att ställas. Stor vikt har därför lagts vid den flexibilitet och de expansionsmöjligheter som kan erbjudas i de olika alternativen.

6.2 Bevarandefrågan

Utredningen "Riksdagens hus" (1968) var begränsad till teknisk-ekono-

miska frågor. Rekommendationen var som bekant nybyggnad på Helgeandsholmen; dock inte tveklöst.

Byggnadsstyrelsen har i sin bedömning och rekommendation begränsat sig till faktorer som avses i utredningsdirektiven och faktorer inom styrelsens kompetensområde. Härjämte finns andra faktorer, t ex hänsyn till kulturhistoriska värden och politisk tradition, som bör invägas vid ett slutligt ställningstagande.

I programmet för arkitekttävlingen preciserades inte bevarandekraven närmare. De inbjudna tävlande skulle bibehålla riksdagshuset så att den ursprungliga arkitekturen i väsentliga avseenden bevarades. Däremot krävdes inte att riksbankshuset skulle sparas. I utlåtandet över tävlingens första steg uttalade prisnämnden följande:

Man kan i detta sammanhang ställa frågan om angelägenhetsgraden av att bevara riksbankshuset. Riksbyggnadernas stadsbildsmässiga samverkan mot väster kan betecknas som den minst fördelaktiga aspekten. Bankhuset har dessutom en komplicerad byggnadsstomme med små mått, vilket gör det mindre lämpat för ombyggnad. Prisenämnden finner — — att väsentliga fördelar torde kunna vinnas av att inte behålla bankhuset i sin helhet.

Efter remissbehandlingen av arkitekttävlingen klarnade förutsättningarna på så sätt att rivning av riksdagshuset ansågs uteslutet. I vissa remisser underströks dessutom betydelsen av att riksdagshuset används just av riksdagen.

Riksdagshusfrågans principiella betydelse har tagits upp i boken "Kulturvård och samhällsbildning" av Sverker Janson. (Nordiska museets Handlingar 83/1974, publicerad gemensamt av Kungl. Vitterhetsakademien, Riksantikvarieämbetet och Nordiska museet.) Här citeras:

Den stora och häftiga diskussionen vid Riksdagshusets byggande liksom vid dess eventuella försvinnande visar i själva verket, vilken vikt man har fäst och alltså fäster vid Riksdagshuset som offentlig miljö. Detta är inte heller så underligt. Här skapades en byggnad, som manifesterade vår nya samhällsordning och landets betydelsefullaste styrelse. Det finns ingen annan byggnad, som så direkt vilar i den demokratiska konstitutionen och ger uttryck för denna. Den utformning, som detta hus har, kan naturligtvis bedömas estetiskt, byggnadshistoriskt eller funktionellt. Men huset kan oberoende härav bedömas för dess innehållsmässiga betydelse som samhällets kanske mest centrala byggnadsverk. Som sådant kan man godtaga det precis som det är.

Bevarandekraven skärptes i utredningen i förhållande till arkitekttävlingen. Med hänsyn till metoden att pröva principiellt olika lösningar gavs konsulterna skilda förutsättningar beträffande bevarande av olika delar. Vilka och hur stora offer som var nödvändiga för att riksdagshuset skulle återfå sin ursprungliga funktion samtidigt som riksdagen bereddes goda lokaler kunde inte på förhand anges. Den avvägningen måste anstå till bedömningen av resultaten.

6.3 Kanslihuset

I sin skrivelse 1973-11-08 till riksdagen anförde förvaltningsstyrelsen: "Det ligger i sakens natur att utredningsarbetet också skall omfatta möjligheterna för riksdagen att för särskilda funktioner och tänkbar framtida expansion taga i anspråk annan bebyggelse än riksbyggnaderna." Förvaltningsstyrelsen avsåg då i första hand Kanslihuset som redan i 1968 års utredning angavs som lämpligaste expansionszon för riksdagen vid en förläggning till Helgeandsholmen. Med hänsyn till kraven på ökat bevarande av riksbyggnaderna togs därför möjligheten att disponera Kanslihuset med i förutsättningarna. I alternativen H2 och H3 utnyttjades detta.

Remissvaren från byggnadsstyrelsen och statsdepartementens organisationsavdelning bekräftar utredningens redogörelse för konsekvenserna för statsdepartementen vid inanspråktagande av Kanslihuset för riksdagens behov. Departementen koncentreras till Nedre Norrmalm. Denna koncentration kan bli än mer önskvärd i allt S vilket skulle innebära att statsrådsberedningen lämnar Kanslihuset också i detta fall.

6.4 Grundförstärkning m. m.

I vissa motioner och remissvar hävdas att utredningen gått förbi problemen i samband med riksdagshusets grundförhållanden och försummat att ta upp kostnader för grundförstärkning. I och med att riksdagen har beslutat att riksdagshuset skall bevaras måste också byggnadens grundläggningsförhållanden beaktas. Så har också skett i utredningen.

Nyare mätningar och nya rön har gjort att synen på grundläggningsfrågan förändrats. Vid tiden för utredningen "Riksdagens hus" var man helt säker på hur en grundförstärkning borde gå till. De normalt använda metoderna ansågs fullt tillförlitliga. Inställningen var därför den att det, trots viss osäkerhet om nödvändigheten, var fullt rimligt att grundförstärkningen utfördes för att få problemet ur världen. Numera är man på grund av nyare rön inte lika övertygad om vilken teknik som är den lämpligaste. Fortgående mätningar visar att sättningarna i stort sett upphört. Det bedöms numera som sannolikt att grundförstärkning inte blir nödvändig inom överskådlig tid. Det har då ansetts oklokt att profylaktiskt göra ett dyrbart arbete som för tillfället bedöms vara onödigt och som, om det senare blir nödvändigt, dessutom kanske kan utföras med säkrare och mera förfinade metoder än dagens.

Grundläggningsförhållandena måste hållas under uppsikt oberoende av vilka som arbetar i byggnaden. Om och när behovet av grundförstärkning uppstår sker detta inte plötsligt så att läget blir akut. Arbetet kan fördelas på flera år och utföras så att inte verksamheten störs.

Byggnadsstyrelsen och planverket stöder i sina remissvar utredningen i denna fråga. "För själva riksdagshusbyggnaden har ej heller någon föreslagit

förändringar som kan bedömas vara av någon fara för grundläggningen. Detta gäller även riksbankens hus enligt alternativ H2 och H3." (Byggnadsstyrelsens remissvar.)

Det förtjänar att omnämnas att två byggnadstekniska forskare, professor Carl Forssell (1968) och professor Sven Hansbo (1973), framfört samstämmiga åsikter i grundläggningsfrågan. Hansbo sammanfattar dem som följer:

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras att något behov av grundförstärkning inte synes föreligga. Pålningen, vilken närmast kan betraktas som pliggpålning med överliggande, tryckfördelande rustbädd, är helt tillräcklig för att förhindra att eventuella sättningsskador i riksdagshuset blir större än att de kan accepteras. De konstaterade bakterieangreppen saknar betydelse för träverkets hållfasthet, i varje fall hittills. Något belägg för att de på längre sikt skulle ge hållfasthetsminskning finns inte heller. Rötangrepp kan förhindras genom att upprätthålla en hög grundvattennivå. Detta sistnämnda kan exempelvis ske genom att slusströskeln – åtminstone den i Stallkanalen – flyttas till ett läge nedströms om riksdagshuset, förslagsvis till Norrbro. (Byggmästaren 4-1973.)

Tvivel har också yppats om de tekniska möjligheterna att bygga ett garage under Riksplan. Grundläggningen för detta är tänkt som s. k. kompensationsgrundläggning, dvs. man tar bort lika mycket tyngd som man lägger dit, och torde inte erbjuda några större problem. Spont- och påslagning skall inte förekomma.

Det synes således f. n. inte vara behov av grundförstärkningsåtgärder. Det principiellt väsentliga i detta sammanhang är dock att ev. åtgärder, om och när de måste vidtagas, är oberoende av riksbyggnadernas användning och sålunda inte nu bör tillåtas påverka eller fördröja valet mellan huvudalternativen H och S.

7. Bedömningsfaktorerna

7.1 Funktion

Funktionsfrågorna har stor betydelse för riksdagen. De berörs dock endast i begränsad utsträckning i remissvaren. Med hänsyn till den inre funktionen anser planverket att alt. H3 inte bör komma i fråga och att alt. H1 är bättre än alt. H2. Byggnadsstyrelsen förordar i första hand alt. H2.

I motioner framhålls vissa funktionsfördelar för alt. S jämfört med alt. H.

Riksdagens funktioner kan delas upp i följande tre grupper:

1. Av författningen bundna verksamheter.
2. Övriga politiska verksamheter.
3. Förvaltnings- och serviceverksamheter.

Utredningen "Riksdagens hus" visade tydligt att den första gruppen har ett konstant lokalbehov som förändras mycket litet över tiden, men att de andra två har behov som är underkastade förändring och i vissa delar

snabb tillväxt. Detta har i det aktuella skedet speciellt gällt – och gäller fortfarande – rumsbehovet för ledamöter och deras sekreterare. Ledamots- och sekreterarrum bör därför placeras med goda expansionsmöjligheter.

I de tre *Helgeandsholmsalternativen* är lokalgrupperna fördelade efter skilda principer. Det får konsekvenser ur bl. a. denna aspekt.

I *alt. H1* är så många kontorslokaler samlade i nybyggnaden på banktomten att flexibiliteten är säkrad. Vid expansion kan vissa servicefunktioner flyttas över i Kanslihuset.

I *alt. H2*, med alla ledamotsrum i Kanslihuset, erhålls goda utvecklingsmöjligheter utan att övriga riksdagslokaler berörs.

I *alt. H3*, där ledamotsrummen inpassats i Riksdagshuset för att ligga nära plenisalen, är föränderbarheten dålig.

I *Helgeandsholmsalternativen* finns inom förslagens ram ca 2 000 m² användbara överytor som kan utnyttjas innan det blir fråga om att skaffa ytterligare expansionsutrymme. Rent alltmänt gäller att förutsättningarna vid expansion är goda genom att man vid behov kan få tillgång till och samband med de nuvarande departementslokalerna i Gamla stan.

För ledamotsrummen gäller vidare att de bör förläggas så att ett rimligt mått av oberoende mellan boende och egentligt riksdagsarbete är möjligt. *Alt. H2* – liksom lokalerna vid Sergels torg – tillgodoser detta behov. Den sammanblandning av trafik alstrad av boende respektive riksdagsarbete som torde bli oundviklig i vissa delar av *alt. H1* och *alt. H3* är mindre önskvärd. Skötselns blir inte heller rationell. Värdet i dispositionerna i *alt. H2* med avseende på dessa förhållanden understryker behovet av en god förbindelse mellan Kanslihuset och riksbbyggnaderna.

Riksdagens lokaltillgångar vid *Sergels torg* uppfyller inte de uppställda programkraven. Sålunda är t. ex. endast hälften av ledamotsrummen utrustade som kombinerade arbets- och bostadsrum. Representationslokaler och riksdagskafé m. m. saknas. De överytor som finns är inte användbara för att täcka den brist på kontorslokaler som kommer att uppstå. Detta förhållande har vägts in som en brist ur funktionssynpunkt men skulle också ha kunnat översättas i ökade kostnader.

I vissa motioner har ett antal fördelar vid lokaliseringen till Sergels torg anförts. Utredningen har gjort en jämförande granskning av dessa och funnit att samma goda egenskaper kan ernås på Helgeandsholmen. De provisoriska riksdagslokalerna har visserligen sina förtjänster men också en rad nackdelar. Så t. ex. är plenisalsfoynern genomgångsutrymme, vilket i vissa situationer är olämpligt. I gatuplanet når man inte viktiga entréer med bil på ett naturligt sätt. Trafikbilden i källaren är svåröverblickbar. Riksdagsdelen av K-huset utgör utrymningsväg för Östra kulturhuset. Var och en av ovan exemplifierade olägenheter kan ensam anses försumbar men tillsammans utgör de en påtaglig nackdel hos alternativet.

En viktig fråga som diskuterats inom utredningen men som inte särskilt redovisats är säkerhetsfrågan. Förhållandena är inte tillfredsställande vid

Sergels torg, bl. a. med hänsyn till de många tillträdesmöjligheter nya riksdagshuset erbjuder den som är ute i s. k. onda avsikter.

Den blandning av heterogena funktioner – förutom riksdagen bl. a. teater, restaurang, butiker, mediatek – som Sergelstorgsalternativet nu företer skulle givetvis aldrig ha kommit i fråga om avsikten varit att bygga ett permanent riksdagshus. De problem som är förknippade med detta blir bestående.

Kommunen har i sitt remissvar invändningar mot utredningens bedömning av expansionsmöjligheterna vid Sergels torg och har nu redovisat dessa mera ingående. De objekt som visar sig vara intressanta, är den privatägda fastigheten Beridarebanan 30 mitt för hotelldelen på andra sidan Vattugatan och de av kommunen ägda fastigheterna i kv. Hägern Större mitt för kulturhus- och teaterdelarna på andra sidan Drottninggatan. För förbindelse till Beridarebanan 30 föreslår fastighetskontoret en gångförbindelse över Vattugatan. Till Hägern Större nämns gångförbindelse via Brunkebergsfaret under Drottninggatan, vilket kan anses mindre lämpligt för vanlig gångtrafik. Fastighetskontoret pekar också på möjligheten av en gångbro över Drottninggatan. En sådan lösning som är en nyhet för utredningen har hittills ansetts omöjlig ur stadsbildsynpunkt. Om Hägern Större skall användas för riksdagen är den rimligaste förbindelsevägen för gående att helt enkelt korsa Drottninggatan. I kommunens handlingar har vidare nämnts femte höghuset som expansionsmöjlighet. Avståndet är så pass stort att förslaget är av mindre intresse.

En expansion in i östra delen av Kulturhuset synes inte stämma med kommunens planer. Varken i kommunens offert eller dess remissvar har Östra kulturhuset nämnts som expansionsmöjlighet. Tvärtom har kommunen för det fall att riksdagen skulle förvärva fastigheten förbehållit sig hyresrätten. De lokaler som finns i Östra kulturhuset är därtill till typ och läge mindre intressanta för riksdagen vid expansion.

Sammanfattat får riksdagen i alt. H2 välfungerande och tillräckliga lokaler. De brister som i detta avseende vidlåder alt. S kan endast delvis avhjälpas – vissa blir bestående.

Expansionsmöjligheterna är bättre och säkrare i alt. H än i alt. S.

Ur säkerhetssynpunkt är alt. H att föredra.

7.2 Miljö

7.21 Inre miljö

Den inre miljön, som betingar såväl den fysiska som den psykiska komforten för ledamöter och personal, måste tillmätas stor betydelse. Ingen av remissinstanserna har motsagt utredningens uppfattning att förhållandena blir bättre på Helgeandsholmen än vid Sergels torg.

I motion 1974:1879 hävdas att lokalerna skulle bli "otidsenliga". Utredningens målsättning har varit att bevara byggnaders och lokalers tidstypiska karaktär i förening med vår tids krav på trivsel och bekvämlighet. Dessa

krav kan tillgodoses och de redovisade kostnaderna är beräknade med hänsyn härtill.

7.22 Yttre miljö, stadsbild

7.221 Allmänt

Till den yttre miljön knyter sig ett antal vitt skilda frågor; dels yttre miljö i snäv betydelse som omgivning för ledamöter och personal att vistas i eller passera genom; dels de visuellt uppfattbara stadsbildselementen (hus, broar, vatten, träd etc.), deras relationer, detaljutformning, färg- och materialverkan m. m.

Värderingar av den yttre miljön i vidare mening betingas av människans emotionella upplevelser av omgivningen liksom av skilda tolkningar som man gör och betydelser som man tillmäter eller förväntar sig av den fysiska omvärlden. Stadsbildsproblemen är därför inte bara frågan om riksdagshuset som element i stadsbilden utan även frågan om dess tydlighet som uttryck för dess funktion.

Utredningen anser att en god stadsbild är ett ofrånkomligt mål. En god stadsbild är emellertid inte nödvändigtvis liktydig med en oförändrad.

7.222 Sergels torg

Den stadsbildsmässigt tydligaste delen av riksdagens lokaler vid Sergels torg utgör en del av Kulturhuset. Byggnaden gestaltades utifrån kulturhusprogrammets förutsättningar, nämligen att kunna hysa en mängd olikartade och ofta växlande verksamheter; därav byggnadens generalitet och flexibilitet som också avspeglar sig i det yttre. Hela byggnaden utformades som ett skyltfönster för kulturen mot det kommersiella livet i centrum för att demonstrera alla de för allmänheten öppna aktiviteter som skulle försiggå där. I riksdagsdelen ligger nu bakom glasfasaden mot Sergels torg utskottens för allmänheten slutna verksamhet, något som får anses strida mot de idéer som var vägledande för byggnadens utformning. Detta stadsbildsproblem förbigås i kommunens och dess underinstansers yttranden.

I sammanhanget kan erinras om vad dr Yngve Larsson framhöll i särskilt yttrande till generalplaneberedningens protokoll 1967-12-21 beträffande Kulturhuset:

”-kombinationen av dess lokaler, formade för helt andra uppgifter, med riksdagens arbete synes mig egendomlig och opraktisk. Det sammanhang mellan form och innehåll som bör känneteckna god arkitektur måste här komma att saknas.”

Länsstyrelsen anser beträffande Sergelstorgsalternativet att ”integreringen av riksdagen i citykärnan svarar väl mot våra dagars öppna sätt att verka i kontakt med folket”. Öppenheten är endast symbolisk. Det är en mycket begränsad del av det svenska folket riksdagen på det sättet kommer i kontakt

med. Ledamöternas reella kontakter med väljarna sker på andra vägar i det politiska vardagsarbetet.

7.223 Helgeandsholmen

På Helgeandsholmen får riksdagen ett just så tydligt läge i stadsbilden och en byggnad med en sådan utformning som motsvarar riksdagens samhälleliga betydelse. Att Riksdagshuset även återtar ett innehåll som motsvarar dess namn liksom dess arkitektoniska och dekorativa symbolspråk blir en ytterligare vinst vid en återflyttning.

I likhet med ett flertal remissinstanser har utredningen ansett att en förtjänst i *alt. 3* är att det inte medför några påtagliga förändringar i stadsbilden.

Nybyggnadsvolymen på riksbankstomtén i *alt. 1* har kommunen ansett vara alltför stor medan planverket anser att alternativet äger sådana kvaliteter att några betänkligheter från stadsbildssynpunkt inte behöver resas. Två från denna synpunkt viktiga remissinstanser har alltså här redovisat helt skilda uppfattningar.

Beträffande det av utredningen och förvaltningsstyrelsen förordade *alt. 2* har i vissa remissvar framförts betänkligheter men också positiva omdömen förekommer. Kritiken mot förslaget avser tre punkter:

1. Plenisalens förläggning till Riksbankshuset.
2. Påbyggnaden på Riksbanken.
3. Gångbron över Stallkanalen.

Kritiken mot plenisalens förläggning kan förmodas delvis bero på att riksbyggnaderna uppfattats som två skilda byggnader. Detta torde mindre bero på att de skiljs åt av Riksgatan än på att de under lång tid hyst helt skilda funktioner, riksdagen och riksbanken. I en framtid när riksdagen använder båda riksbyggnaderna kommer de att uppfattas som ett enda sammanhängande byggnadskomplex. Om plenisalen förläggs i det hittillsvarande Riksdagshuset eller till Riksbankshuset blir då principiellt mindre intressant. Viktigt är däremot hur sambandet gestaltas mellan det som även i framtiden kommer att uppfattas som riksdagens huvudentré, porten mot Riksplan, och plenisalen. *Alt. 2* visar här en lösning där besökare, som kommer till paradentrén mot Riksplan, på ett naturligt sätt förs upp för den monumentala huvudtrappan och via gångförbindelserna över Riksgatan till plenisalens foyer med dess utsikt över Riddarfjärden. Utredningen finner ingen besvärande motättning i det förhållandet att paradentrén vänder sig mot Riksplan och att vardagsentréerna vetter mot Riksgatan.

Påbyggnaden på Riksbanken i *alt. 2* med dess förändring av byggnadens arkitektur och av stadsbilden har enligt utredningens uppfattning vissa positiva värden. För stadsmiljön kring Helgeandsholmens västsida mot Riddarfjärden medför förslaget att den tillförs ett element, riksdagens plenisal, med stor innehållsmässig betydelse. Det kan ligga ett värde i att en sådan förändring i rikets styrelseskick som enkammarreformen innebär också kommer att avspeglas i stadsbilden.

Rent volymmässigt är förändringen måttlig och väl balanserad mot omgivande bebyggelse. I bedömningen av arkitekttävlingen angav prisenämnden beträffande förslaget Aron II:

”I nr 013 ligger den (plenisalen) symmetriskt i den urholkade bankbyggnaden, vars övre del nu har en fast halvcylindrisk form med i stort sett samma taklist som den nuvarande bankbyggnadens högsta delar. Detta synes innebära en förbättring i jämförelse med dagens stadsbild. Samtliga fasader bibehålls, och därigenom är förslaget exteriörmässigt pietetsfullt. Förslagsställaren har skickligt utnyttjat de byggnadsvolymer, som redan finns på Helgeandsholmen.”

Den häftigaste kritiken mot *alt. 2* riktar sig mot gångbron mellan bankhuset och Kanslihuset. Ett antal remissinstanser har varit kritiska mot bronns utformning medan några har avvisat varje form av bro i detta läge.

Gångbrons form får ses som ett uttryck för en strävan att gestalta den som ett betydelsefullt nytt stadsbildselement i stället för att, som kanske hade legat närmare till hands, göra den så lätt och osynlig som möjligt. Som utredningen betonat är förslaget en skiss.

Följande alternativ – som också kan kombineras – till den visade gångbrons läge och utformning är möjliga med i huvudsak bibehållen funktion. De bör prövas under den fortsatta projekteringen.

1. *Förbindelse endast i plenissalsplanet*; ger möjlighet till större öppenhet i luftrummet; innebär ingen eftergift mot programmets krav på avstånd ledamotsrum–plenisal.

2. *Förbindelse endast i plan med klubbrumsvåningen resp. med Kanslihusets huvudvåning*; innebär längre gångtid men är ändock funktionellt godtagbart.

3. *Färre stöd, alternativt inga stöd utanför byggnaderna*; ger större öppenhet i luftrummet.

4. *Förskjutning av bron till ett läge nära Stallbron*; ger friare sikt mot väster för gående på Stallbron, uppfyller fortfarande programmets krav på inre förbindelse.

Den väsentligaste invändningen mot gångbron avser dess inverkan på miljön kring Stallkanalen. Att denna miljö besitter stora stadsbildsmässiga värden är ostridigt. De helt fria utblickarna mellan Mälaren och Saltsjön längs den södra strömfåran är emellertid begränsade till skillnad från vad fallet är genom den norra strömfåran. Sett från de flesta håll sammanfaller Riksdagshusets silhuett med Gamla stans.

Vissa remissinstanser (länsstyrelsen, konstakademien) tycks anse att ett utförande av en gångbro från bankhuset till Kanslihuset innebär att Helgeandsholmen byggs ihop med Gamla stan. Likaväl kan anföras den motsatta ståndpunkten nämligen att en gångbro rätt förlagd och utformad kan komma att ytterligare betona Helgeandsholmens karaktär av ö, åtskild från Gamla stan.

Andra remissinstanser, främst byggnadsstyrelsen, planverket och riksantikvarieämbetet, synes emellertid ha i princip godtagit gångbron. Med

stöd härav och med hänsyn till de fördelar som alt. H2 i övrigt uppvisar anser utredningen att förslaget bör kunna ligga till grund för fortsatt projektering. Detta arbete bör bedrivas i samråd med berörda myndigheter, främst Stockholms kommun som har det övergripande ansvaret för stadsplanefrågorna.

7.224 Riksplan

Som riksmarskalksämberet påpekat är Riksplan ett viktigt element i stadsbilden kring Slottet och Riksdagshuset. Dess utformning bör därför ägnas största omsorg. Sedan det i ett tidigt skede av utredningen konstaterats att frågan om Riksplans utformning inte påverkar utredningens huvudfråga, återflyttning till Helgeandsholmen, har utredningen inte ansett att det funnits skäl att belasta dess arbete med ytterligare utredningar om Riksplans utformning. De tre redovisade förslagen ger härvid samma frihet. Däremot har i kostnadsredovisningen medtagits uppskattade kostnader för Riksplans iordningställande.

7.3 Bevarande

Utredningen har pekat på betydelsen av att riksdagshuset återanvänds för sin ursprungliga uppgift. Härigenom upprätthålls den historiska kontinuiteten och, som riksantikvarieämbetet har understrukit, säkerställs byggnadernas vård bäst och beslutet om bevarande blir mest meningsfullt.

Det allvarliga problemet beträffande riksbyggnadernas användning och vård som uppkommer om riksdagen beslutar sig för att vara kvar vid Sergels torg har något berörts endast i byggnadsstyrelsens och Riksmarskalksämberets svar. I det senare hävdas att byggnaderna i så fall främst bör användas för ämbetslokaler på högsta nivå, närmast regerings- och departementslokaler.

En sådan användning innebär dock inte samma rationella lokalutnyttjande som om byggnaderna skulle användas av riksdagen. Departementens typ av lokaler överensstämmer dåligt med de nuvarande lokalerna i Riksdagshuset, varför krav kan uppkomma på långtgående ombyggnader. Byggnadsstyrelsen har i sitt remissvar förutsett detta och bedömt att kostnaderna för upprustning och ombyggnad kan gå upp till 90 milj. kr. Detta innebär att det är osäkert i vilken utsträckning byggnadernas interiörer kan bevaras.

Utredningen har inte ansett att riksbyggnadernas alternativ användning på ett avgörande sätt skulle kunna påverka huvudfrågan, inte heller att det varit dess uppgift att utföra eller initiera en delutredning i denna fråga.

Riksantikvarieämbetet anser i likhet med utredningen att i princip såväl alt. H2 som alt. H3 kan godtagas med hänsyn till förändringar i stadsbilden eller ombyggnader av riksbyggnaderna. Ämbetet är däremot "synnerligen tveksamt" beträffande nybyggnaden på banktomten i alt. H11 med dess för-

ändring av den totala miljön och finner det "ytterst beklagligt" att riksbankens värdefulla interiörer försvinner.

7.4 Kostnader

Remissvar och motioner föranleder utförligare behandling av kostnadsfrågorna. De berör två skilda frågeställningar; dels frågan om vilka kostnadsposter som skall medtagas vid jämförelsen mellan Sergels torg och Helgeandsholmen, dels frågan om kostnadsberäkningarnas tillförlitlighet.

7.41 Jämförelse Sergels torg/Helgeandsholmen

Utredningen har haft att beakta samtliga de kostnader som åsamkas inte bara riksdagen utan även statsverket i övrigt vid val av endera alternativet.

Vid val av Sergelstorgsalternativet uppkommer som utredningen påvisat kostnader för nödvändig iståndsättning av riksbyggnaderna på Helgeandsholmen. Dessa kostnader är inräknade i kostnaderna för Helgeandsholmsalternativen. För att få en rättvisande jämförelse måste kostnaderna givetvis medtagas på samma sätt i båda alternativen.

De årskostnader, 2,3 milj. kr. för riksbyggnaderna på Helgeandsholmen som i utredningen "belastats" Sergelstorgsalternativet är räntan på sådana investeringar (25 milj. kr.) som utredningen beräknat inte ge avkastning genom uthyrning av lokaler. Byggnadsstyrelsen har emellertid i sitt remissvar pekat på att stora investeringar kan komma att erfordras för att anpassa riksbyggnaderna till andra lokalbrukare än riksdagen. Det är inte säkert att dessa investeringar helt kan täckas av ökade hyresintäkter. Den "förlust" som uppkommer på Helgeandsholmen om riksbyggnaderna skall användas för annat ändamål än riksdagen kan alltså bli större än de redovisade 2,3 milj. kr.

På i princip analogt sätt förhåller det sig med kostnaderna för eventuell erforderlig grundförstärkning av riksbyggnaderna. Om och när sådan grundförstärkning måste göras kommer den att få betalas via riksstaten oberoende av var riksdagen är lokaliserad. Kostnaden för eventuell grundförstärkning beräknas f. ö. bli lika stor oberoende av om riksbyggnaderna används för riksdagen eller för andra ändamål.

Utredningen har beräknat värdet av mark och byggnader på Helgeandsholmen till 0 kr. Byggnadsstyrelsen har i sitt remissvar kommit till samma resultat medan Stockholms fastighetskontor anser att markvärdet är 14 milj. kr. Vilket värde man åsätter fastigheten är dock utan betydelse för jämförelsen eftersom räntan (fiktiv) på fastighetsvärdet i likhet med vad som gäller för övriga fasta årskostnader på Helgeandsholmen måste inräknas lika i båda alternativen, eftersom de oberoende av användningssättet måste bokföras på statsverket.

Det har anmärkts på att utredningen i sin kostnadsredovisning inte med-

tagit kostnader för ersättningslokaler för de departement som måste flyttas från Kanslihuset vid val av alt. H2. Som utredningen angivit och som bekräftats i byggnadsstyrelsens remissvar har staten bl. a. för departementens lokalförsörjning förvärvat ett antal fastigheter i Södra Klarakvarteren. Fler-talet av dessa fastigheter är i behov av upprustning, alternativt måste de rivras och ersättas av nybyggnader. De planerade om- och nybyggnadsåtgärdernas omfattning är oberoende av om lokalerna skall användas för statsdepartementen eller för annan statlig förvaltning. Vid en jämförelse av kostnadskonsekvenserna för statsförvaltningen som helhet mellan alternativen att riksdagen blir kvar vid Sergels torg respektive att riksdagen återflyttar till Helgeandsholmen och även tar Kanslihuset i anspråk, kan därför kostnaderna beträffande kvarteren i Södra Klara betraktas som konstanta.

Vad som däremot i princip skiljer alternativen åt är att i alt. H2 måste ersättningslokaler anskaffas för annan statlig förvaltning än departement i en omfattning motsvarande det antal arbetsplatser som i alt. S skulle kunna disponeras i Kanslihuset (360 st.) och i riksbyggnaderna på Helgeandsholmen (390 st.). I gengäld finns i alt. H2 givetvis inga kostnader för lokaler vid Sergels torg.

Utredningen har efter samråd med byggnadsstyrelsen gjort en beräkning av det totala utfallet i form av årskostnader för statsförvaltningen som helhet i de båda alternativen. Beräkningen innebär att alt. H2 medför lägre årskostnader jämfört med alt. S. Detta förklaras i huvudsak av att tillgängliga lokalresurser blir mer effektivt utnyttjade i alt. H2 än i alt. S.

7.42 Kostnadsberäkningarnas tillförlitlighet

I remissvaren från länsstyrelsen och Stockholms kommun liksom i motionerna 1974:1879, 1974:1882 och 1975:979 riktas grava anmärkningar mot utredningens kostnadsredovisning. Merparten av anmärkningarna beror på missuppfattningar eller feltolkningar, främst beträffande grundläggningskostnadernas och markvärdets betydelse för kostnadsjämförelsen. Som byggnadsstyrelsen och planverket påpekat och som visats i föregående avsnitt påverkar dessa kostnader inte kostnadsjämförelsen. De är en konsekvens av principbeslutet om riksbyggnadernas bevarande.

Andra anmärkningar är t. ex. att kostnaderna för garageplatser och luftkonditioneringsanläggning inte skulle ingå i kostnaderna för Helgeandsholmsalternativen därför att de inte särredovisats. Givetvis ingår sådana kostnader i den redovisade totalkostnaden liksom övriga kostnader för alla de åtgärder som erfordras för att ge riksdagen goda arbetsförhållanden.

De redovisade hyreskostnaderna för Sergels torg är grundade på kommunens offert, vilken enligt vad som finns överenskommet mellan kommunens förhandlare och utredningen får betraktas som slutbud. Kommunen har i sitt remissvar inte heller haft något att anmärka på utredningens redovisning av de beräknade hyreskostnaderna för Sergelstorgslokalerna.

Byggnadsstyrelsen har efter granskning av utredningens kalkyler beträffande Helgeandsholmsalternativen anmärkt att investeringskostnaden bör ökas med ca 10 % varav 5 % för "oförutsett" och 5 % för installationer. Stockholms fastighetskontor har gjort jämförelser med ombyggnaden av det åren 1816–1834 uppförda Garnisonssjukhuset som ändrats till förvaltningslokaler för landstinget och kommit till att kostnaderna bör ökas med 20 %. Jämförelsen med kostnaderna för ombyggnaden av ett nära 150 år gammalt sjukhus för helt nytt ändamål förefaller inte relevant. Utredningen finner byggnadsstyrelsens bedömning rimligare.

I motion 1975:979 påstås att utredningen räknat med 20 % lägre kostnader för drift och underhåll i Helgeandsholmsalternativet än i Sergelstorgsalternativet. De kostnader som utredningen redovisat uppgår för alt. H2 till ca 3,1 milj. kr. inklusive Kanslihuset och för alt. S till ca 2,3 milj. kr. Skillnaden förklaras av att lägenhetsytan är större i alt. H än i alt. S. Som underlag för beräkningarna har för Helgeandsholmen och Kanslihuset legat de uppgifter som byggnadsstyrelsen har lämnat beträffande kostnaderna för drift och underhåll i statens byggnader dvs. 50 kr./m² lägenhetsyta medan för Sergels torg har upptagits de kostnader som ingår i kommunens offert dvs. 60 kr./m² lägenhetsyta.

I ovannämnda motion antyds också att utredningen skulle ha manipulerat med avskrivningsprocenten. Några bestämda avskrivningsregler finns inte. Utredningen har övervägt dels den s. k. annuitetsmetoden som ger en årligen lika stor avskrivning om 0,1 % av investerat kapital, dels s. k. rak avskrivning som i stället ger 1,67 % under det första året. Sedan kommunen avgivit sin offert valde utredningen, för att få jämförelsen rättvisande, att även för Helgeandsholmen välja den av kommunen för Sergels torg angivna avskrivningsmetoden om 0,42 %, vilken ibland använts i expropriationsmål.

Hyran för Sergels torg är angiven i 1974 års prisnivå liksom beräkningarna för Helgeandsholmen. Utredningen har varit medveten om att förändringar i kostnadsindex skulle kunna påverka kostnadsjämförelsen och gjorde vissa studier härvidlag. Utredningen fann det emellertid vanskligt att dra några slutsatser av en kostnadsjämförelse mellan alternativen vid en framtida kostnadsnivå, exempelvis 1982, då dessa måste grundas på hypotetiska antaganden angående förändringar av byggnadskostnader och konsumentprisindex på 10 års sikt eller mer. Beräkningar (underbilaga 3) visar att vid en årlig kostnadsstegring om 5 % kostnaderna skulle bli ungefär lika i 1982 års prisnivå och skillnaderna ligga inom rimlig felmarginal. (Under perioden 1967–1973 ökade byggnadskostnadsindex med i medeltal 4,5 % per år.)

7.43 Jämförelse mellan kostnader i olika utredningsskeden

I motion har tagits upp jämförelse mellan av utredningen angivna kostnader och kostnader som redovisats i tidigare utredningsskeden.

I byggnadsstyrelsens utredning "Riksdagens hus" 1968 utarbetades och

kostnadsuppskattades ett antal principiellt skilda alternativ. Huvudalternativet 1 avsåg om- och tillbyggnad av riksdagshuset på Helgeandsholmen.

En uppräknig till 1974 års prisnivå av investeringskostnaderna för underalternativet 1C i "Riksdagens hus", vilket närmast motsvarar alt. H1 i Riksdagshusetutredningen 1974, ger, efter avdrag för grundförstärkningskostnaderna, en kostnad om ca 185 milj. kr. inklusive ränta under byggnadstiden, mervärdeskatt m. m. att jämföra med för alt. H1 beräknade ca 155 milj. kr. (170 milj. kr. enligt byggnadsstyrelsens granskning). Skillnaden som får anses vara liten med hänsyn till den principiella karaktären av 1968 års utredning, förklaras till stor del av att i alt. 1C/68 förutsattes betydligt mer omfattande åtgärder i riksdagshuset än vad som nu föreslås i alt. H1.

De i arkitekttävlingens andra steg bearbetade förslagen kostnadsuppskattades. Huvudvikten lades då vid jämförelsen mellan förslagen, inte vid den absoluta kostnadsnivån. Detta framgår klart av prisnämndens utlåtande:

Samtliga förslag i andra steget har --- jämförts i avseende på kostnader ---. Denna kostnadsuppskattning har kontrollerats av byggnadsstyrelsen, varvid kostnadsnivån överlag bedömts ligga högt men de inbördes relationerna mellan förslagen funnits vara i huvudsak riktiga.

I underbilaga 4 redovisas jämförelser mellan tävlingsförslaget 022 "Norström" och utredningsalternativet H1 respektive tävlingsförslaget 013 "Aron II" och utredningsalternativet H2. Om kostnaderna för grundförstärkning tas bort ur tävlingsförslagen och om hänsyn tas till de anmärkningar mot respektive kostnadsuppskattningar som byggnadsstyrelsen gjort blir skillnaderna mellan de olika beräkningarna liten och förklaras av skillnaderna mellan respektive tävlingsförslag och utredningsalternativ.

I underbilaga 5 redovisas en kostnadsjämförelse mellan nybyggnaden på banktomten enligt alt. H1 och några statliga nybyggnadsprojekt. Jämförelsen visar att den av utredningen förutsatta byggnadsstandarden är relativt hög.

7.44 *Sammanfattning beträffande kostnaderna*

Utredningens genomgång av remissvaren har givit vid handen att de av utredningen redovisade kostnaderna i allt väsentligt är korrekt beräknade och att kostnadsjämförelsen mellan Helgeandsholmen och Sergels torg är rättvisande. Utredningen stöder sig härvid i första hand på utlåtandet från byggnadsstyrelsen, som är statens expertorgan på området och som sedan 1967 på olika sätt medverkat i riksdagshusfrågan.

Utredningen har funnit att vid en någorlunda rimlig kostnadsutveckling kostnadsbilden inte påverkas på ett avgörande sätt.

Utredningen anser slutligen att kostnadsfrågorna inte ensamma bör tillmätas en avgörande betydelse.

7.5 Genomförande

Byggnadsstyrelsen har framhållit att det, inräknat erforderlig tid för evakueringar och ombyggnader, bör vara möjligt att flytta tillbaka till Helgeandsholmen sommaren 1982. Med hänsyn till riksdagens planering liksom planeringen för statsförvaltningen i övrigt, förmodligen också kommunens planering, synes det värdefullt att beslut kan fattas under vårriksdagen.

I och med att alt. H tveklöst bedömdes vara att föredra framför alt. S penetrerades inte vissa genomförandefrågor vid en permanentning av Sergels torg närmare. Att ombyggnader och kompletteringar blir nödvändiga framgår av de delproblem som behandlats under avsnittet 7.1 Funktion.

F. ö. vill utredningen än en gång understryka värdet för riksdagen att ha sin verksamhet förlagd till ett hus som den äger och därtill behärskas angränsande bebyggelse. Vid alt. S blir beroendet av hyresvärd och grannar markant. Man måste observera att frågan gäller inte bara förhållandena exempelvis 1982 utan även vid ett kvarliggande på lång sikt.

8. Utredningens sammanfattning och slutsatser

Utredningens förnyade prövning efter granskning av motioner och remissvar och av dessa föranledda kompletteringar och korrigeringar av materialet leder till följande slutsatser.

8.1 Utredningen som beslutsunderlag

Beträffande utredningens tillräcklighet och tillförlitlighet som beslutsunderlag är remissyttrandena motsägande; bl. a. byggnadsstyrelsen och planverket uttalar sig positivt medan kommunen och länsstyrelsen betecknar utredningen som otillräcklig.

Kritiken mot utredningen i detta avseende avser i flertalet fall tekniska och ekonomiska analyser av betydelse för valet mellan alt. S och H. En del av denna kritik grundar sig på missuppfattning av vissa kostnaders, främst ev. grundförstärkningskostnaders, påverkan på jämförelsen. Den del av kritiken som gäller beräkningarnas tillförlitlighet har föranlett vissa korrigeringar och kompletteringar av utredningsmaterialet. Dessa har dock inte förändrat grunden för utredningens tidigare slutsatser i huvudfrågorna men gett ett fullständigare och mer nyanserat underlag för ställningstaganden.

Utredningens metod och bedrivande ifrågasätts i en motion och ett remissyttrande. Utredningen finner mot bakgrund bl. a. av riksdagens direktiv anledning att helt tillbakavisa denna kritik.

8.2 Helgeandsholmsalternativen

Alt. 2 framstår fortfarande som det fördelaktigaste. Det förordas av ett större antal remissinstanser än något av de övriga förslagen, vilket stöder

utredningens bedömning.

Det har mycket goda *funktionsegenskaper* vilket främst sammanhänger med den principiella lokaldispositionen med utskotten placerade i de ursprungliga utskottslokalerna i Riksdagshuset, med plenisalen inpassad i Riksbankens halvcirkulära form och med alla ledamotsrummen samlade i Kanslihuset. Ingen remissinstans yttrar sig på ett sätt som rubbar denna bild.

Även med hänsyn till *inre miljö* har förslaget mycket goda egenskaper vilket även det förklaras av det konsekventa sätt på vilket de befintliga byggnaderna utnyttjas. Även i detta avseende gäller att remissyttrandena inte rubbar bilden. De invändningar som framkommit, främst beträffande plenisalens läge, an knyter snarast till bevarandenaspekter.

Riksantikvarieämbetets yttrande stöder utredningens uppfattning att alt. 2 uppfyller de krav som kan ställas ur *bevarandesynpunkt*. Inte bara de arkitektoniskt och historiskt värdefullaste delarna bibehålles. Riksdagshuset är i princip helt bevarat liksom större delen av Riksbanken.

Stadsbilden berörs däremot av förändringar. Riksbankens exteriör förändras genom påbyggnad för plenisalen; gångbron över Stallkanalen innebär en förändring i en traditionell stadsbild. Både plenisalspåbyggnaden och gångbron är emellertid funktionellt starkt motiverade och medför att riksbyggnaderna i så stor utsträckning kan bevaras. Flertalet remissinstanser synes också i princip kunna acceptera dem. Utredningen bedömer att, trots den kritik som satts in på dessa punkter, förslaget vid en fortsatt bearbetning kan utformas så att en god stadsbild uppnås.

Alt. 1 finner utredningen besitta många goda egenskaper både beträffande funktion och inre miljö. Som planverket framhållit har förslaget till nybyggnad på banktomten en hög arkitektonisk kvalitet. Verket är dock den endaremissinstanssomstöderdettaalternativ. Att utredningensätter alt. 1 efter alt. 2 sammanhänger bl. a. med att det förra medför alltför stora byggnadsvolymer på Helgeandsholmen samtidigt som hela bankhuset måste offras.

Alt. 3 som inte medför förändringar av stadsbilden, stöds på denna grund av ett antal remissinstanser. Utredningen anser sig dock inte kunna förorda förslaget främst med hänsyn till dess mindre goda funktionsegenskaper. Enligt utredningens mening är förslaget mycket skickligt löst utifrån de valda principerna varför en vidarebearbetning inte bedöms ge annat än marginella förbättringar.

8.3 Sergelstorgsalternativet

Vad beträffar *Sergelstorgsalternativet* finner utredningen att remissvar och motioner inte motsäger utredningens redovisade omdöme.

De f. n. tillgängliga lokalerna uppfyller inte programmets krav beträffande ytor och lokalstandard. De interna sambanden är inte helt tillfredsställande

lösta. Bevakningsfrågan är ett problem.

Den inre miljön är i huvudsak god.

Utredningen anser inte att bebyggelsen vid Sergels torg har den tydlighet i stadsbilden som man förväntar sig av riksdagens hus.

I alternativet innefattas också de negativa konsekvenser av principiell och ekonomisk art och med hänsyn till bevarandet, som uppkommer beträffande riksbyggnaderna på Helgeandsholmen.

8.4 Helgeandsholmen eller Sergels torg?

Flertalet av de remissinstanser som tagit ställning i denna fråga har gjort ett klart uttalande till förmån för utredningens förslag om återflyttning. Ingen remissinstans har bestämt uttalat sig för ett kvarliggande vid Sergels torg. I några remissvar liksom i ett par motioner förordas fortsatt utredning före slutligt ställningstagande. Detta förord synes som ovan nämnts bl. a. bero på en feltolkning av utredningens kostnadsredovisning och dess samband med bl. a. grundförstärkningsfrågan.

I några motioner har föreslagits att riksdagen skall kvarstanna vid Sergels torg. De i motionerna framförda argumenten är grundade på bedömning av vissa delegenskaper hos alternativet Sergels torg. Enligt utredningens mening kan en bedömning endast göras utifrån en noggrann granskning, värdering och sammanvägning av de olika alternativens samtliga egenskaper och de konsekvenser ett val av endera alternativet medför för riksdagen. Av remissinstanserna är det endast byggnadsstyrelsen och i någon mån planverket som gjort en totalbedömning. På grundval av denna har de förordat en återflyttning till Helgeandsholmen.

Den jämförelse som i betänkandet gjorts mellan alternativet Sergels torg och alternativet Helgeandsholmen, närmast alt. H2, finner utredningen fortfarande äga full giltighet. De främsta fördelarna med en återflyttning är följande:

1. På Helgeandsholmen och i Kanslihuset får riksdagen välfungerande, rymliga och även på längre sikt tillräckliga lokaler med goda inre och yttre samband. Riksdagens hus ingår i ett samlat statligt lokalbestånd vilket är fördelaktigt vid omdispositioner och expansion.

2. Den inre miljön blir omväxlande och intressant med god lokalkomfort.

3. Folkrepresentationens byggnader får den tydlighet i stadsbilden som torde betraktas som önskvärd inte bara för riksdagen utan även för stadsmiljön i stort.

4. Riksdagshuset används för sin ursprungliga uppgift och den historiska kontinuiteten upprätthålls.

5. Riksbyggnaderna utnyttjas på ett rationellt sätt och man undgår det svåra problemet att finna annan lämplig användning och att anpassa byggnaderna därefter.

6. Riksdagen äger sitt hus med de principiella och praktiska fördelar det medför.

Ovanstående fördelar vid återflyttning kan uppnås utan ökade årskostnader för riksdagen och även utan ökade kostnader för statsverket i övrigt.

8.5 Slutsatser

Utredningen har efter förnyad prövning funnit

att ett tillräckligt och tillförlitligt underlag nu föreligger för beslut om riksdagens lokalisering och riktlinjer för det fortsatta arbetet med dess lokalfråga,

att det fortfarande framstår som förmånligast för riksdagen att återflytta till ombyggda lokaler på Helgeandsholmen och

att alt. H2 fortfarande framstår som lämplig grund för det fortsatta arbetet med riksdagens lokalfråga.

Vid sammanträde med medlemmarna i rådsgruppen har konstaterats samstämmighet om huvuddragen i utredningens ställningstaganden och slutsatser.

Innehållet i denna PM har föredragits i förvaltningsstyrelsen.

Thorsten Larsson

Eric Lindström

Erik Wärnberg

Thomas Adlercreutz

Olle Etzén

Nils Arne Rosén

*Underbilaga 1***Riksdagshusutredningens 1974 bakgrundsmaterial**

Utredningen "Riksdagens hus" 1968.

Bankoutskottets utlåtande nr 48 år 1968 i anledning av skr från styrelsen för riksdagens förvaltningskontor 1968-04-03.

Bankoutskottets utlåtande nr 26 år 1969 i anledning av skr från styrelsen för riksdagens förvaltningskontor 1969-02-25.

Bankoutskottets utlåtande nr 51 år 1969 i anledning av skr från styrelsen för riksdagens förvaltningskontor 1969-11-04.

Program för nordisk arkitektävling 1970.

Prisnämndens utlåtande över tävlingens första steg 1971.

Prisnämndens utlåtande över tävlingen 1972.

Förvaltningsstyrelsens skr 1973:19 till riksdagen: Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m.

Konstitutionsutskottets betänkande KU 1973:51 med anledning av förvaltningsstyrelsens skr 1973:19.

Förvaltningsstyrelsens skr 1974:20 till riksdagen: Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m. Redovisning av Riksdagshusutredningen 1974 jämte förslag.

Utredningens organisation

Utförligare än i utredningens betänkande redovisas här de i utredningen medverkande.

Ledningsgrupp

Eric Lindström ordf.	Förvaltningsdir., chef för riksdagens förvaltningskontor
Thorsten Larsson	Riksdagsledamot (c), v. ordf. i riksdagens förvaltningsstyrelse, prisnämndsledamot
Erik Wärnberg	Riksdagsledamot (s), ledamot i riksdagens förvaltningsstyrelse

Projektgrupp

Eric Lindström ordf.	
Thomas Adlercreutz	Arkitekt SAR, avd.dir. i byggnadsstyrelsen, bitr. sekr. i arkitekttävlingen
Olle Etzén	Avd.dir. och chef för RFK intendenturenhet
Nils Arne Rosén	Arkitekt SAR, stf. byggnadsråd i byggnadsstyrelsen, ansvarig för utredningen "Riksdagens hus", huvudsekreterare i arkitekttävlingen m. m.

Rådsgrupp

Hans Borgström	Arkitekt SAR, egen arkitektverksamhet, prisnämndsledamot
Olof Eriksson	Arkitekt, professor, chef för byggforskningsrådet, f. d. tekn. dir. i byggnadsstyrelsen, prisnämndsledamot
Gunnar Henriksson	Arkitekt SAR, professor, (numera stadsarkitekt i Stockholm), prisnämndsledamot
Christian Laine	Arkitekt SAR, fil. kand., avd.dir. i byggnadsstyrelsen (numera hos riksantikvarieämbetet)
Björn Linn	Arkitekt SAR, tekn. dr., avd.dir. i riksantikvarieämbetet (numera hos statens institut för byggnadsforskning)

Byggnadsteknisk expert

Bengt Bergvall	Civ.ing., chef för den byggnadstekniska sektionen i byggnadsstyrelsen
----------------	---

Konsulter

Arbetsuppgift	Firma	Handläggare	
Utredn.förslag alt. 1	Peter Celsing arkitektkontor	Jan Henriksson Lars Fahlsten Per Ahrbom	ark. SAR " "
Utredn.förslag alt. 2	Ahlgren Olsson Silow Arkitektkontor AB	Magnus Ahlgren Torbjörn Olsson Sven Silow prof. Göran Streijffert	" " " "
Utredn.förslag alt. 3	Hidemark & Månsson	Ove Hidemark Göran Månsson	" "
Byggn.tekn. utredning Kostnadskalkyler, bygg Kostnadssammanställ- ningar	Jacobson & Widmark	Olov Agri Sören Lundgren	civ.ing. byggn.ing.
VVS-tekn. utredn. Kostnadskalkyler VVS	Wahlings konstruk- tionsbyrå AB	Åke Bergman	övering.
El-tekn. utredning Kostnadskalkyler el	Ångpanneföreningen AB	Yngve Lindberg	övering.

1975-03-26

Riksdagshusutredningen 1974

Beräkningsexempel avseende uppskrivning av årskostnaderna för alt. Helgeandsholmen och för alt. Sergels Torg till 1982 års prisnivå.

Förutsättningar

Eventuell flyttning till Helgeandsholmen sker 1982.

Tyngdpunkten för samtliga nyinvesteringar ligger på 1980.

Index för kostnadsstegringar betr. såväl investeringar som drift och underhåll antages vara alternativt 3, 5, 7 och 9 % årligen.

Årskostnaden (1974) för Kanslihuset, 4 200 tkr/år, antages fördelad så att kapitalkostnaden är 3 400 tkr/år och drift- och underhållskostnaden är 800 tkr/år.

Av hyran för garage och tryckeri vid Sergels Torg antages 200 tkr/år utgöras av drift- och underhållskostnader och 900 tkr/år kapitalkostnader.

Endast alt. Sergels Torg och alt. 2 vid Helgeandsholmen studeras.

Årskostnaderna 1974 redovisas i "Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m." 1974-10-11.

Kapitalkostnaden har vid beräkningarna uppdelats i två delar. En del avser kapitalkostnad för nyinvesteringar och den andra delen kapitalkostnader för tidigare investeringar. För alt. Helgeandsholmen är samtliga kapitalkostnader beroende av nyinvesteringar utom kapitalkostnader för Kanslihusets nuvärde. För alt. Sergels Torg är samtliga kapitalkostnader att hänföra till tidigare investeringar utom kapitalkostnader för erforderliga nyinvesteringar på Helgeandsholmen som erfordras om Riksdagen ej flyttar.

Kostnadssammanställning

Årsindex	Årskostnad (Mkr) 1982	
	Alt. S	Alt. H
3 %	20,9	18,9
5 %	21,8	21,0
7 %	22,8	23,3
9 %	23,8	25,9

Riksdagshusutredningen 1974

Kostnadsjämförelse mellan tävlingsförslag 1972 och utredning 1974.

Förutsättningar

Kostnader för tävlingsförslagen redovisas på ritning:

RIKSDAGSHUSTÄVLING, STEG II

Kostnadsjämförelse upprättad av Sven Tyrén AB, daterad 1972-08-24.

Kostnader för Riksdagshusutredningen redovisas i "Riksdagens lokalfrågor på längre sikt m. m." 1974-10-11.

Kostnaderna har korrigerats enligt vad KBS föreslagit vid sin granskning. Dvs. kostnaderna för tävlingsförslagen har reducerats med ca 20 % och kostnaden för utredningens förslag har ökats med 10 %.

I kostnaden enligt utredningen ingår moms i de direkta kostnaderna medan moms ingår i de indirekta kostnaderna enligt tävlingen. I denna jämförelse ingår momsen i de indirekta kostnaderna för båda kostnadsberäkningarna.

Den totala indirekta kostnaden har jämförts till att utgöra ca 40 % i båda beräkningarna. De indirekta kostnaderna för tävlingen har därför reducerats med ca 10 % för förslag 022 "Norrström" och med ca 5 % för förslag 013 "Aron" samt ökats med räntor under byggnadstiden.

Kostnad för garage ingår i "Yttre åtgärder" i båda beräkningarna.

Indexökning mellan 1972 och 1974 är 17,8 %.

Flyttningskostnader ingår ej.

Nuvärdet av Kanslihuset har antagits till 30 Mkr enligt uppgift från KBS.

Korrigerig av kostnader

Tävlingsförslag 022 "Norrström"

	Direkta kostnader	Indirekta kostnader	Totalt
Kostnad enligt tävlingen	200	70	270
Korrigerig enligt KBS - 21,5 %	- 43	- 15	- 58
Korrigerig av indirekta kostnader	0	+ 10	+ 10
Index + 17,8 %	+ 28	+ 10	+ 38
Summa	185	75	260

Tävlingsförslag 013 "Aron"

	Direkta kostnader	Indirekta kostnader	Totalt
Kostnad enligt tävling	195	60	255
Korrigerig enligt KBS - 20,0 %	- 39	- 12	- 51
Korrigerig av indirekta kostnader	0	+ 20	+ 20
Index + 17,8 %	+ 29	+ 7	+ 36
Summa	185	75	260

Utredningsförslag H1

	Direkta kostnader	Indirekta kostnader	Totalt
Kostnad enligt utredning	116	39	155
Korrigerig enligt KBS + 10,0 %	+ 12	+ 3	+ 15
Omfördelning av moms	- 12	+ 12	0
Korrigerig för flyttning	0	- 2	- 2
Summa	116	52	168

Utredningsförslag H2

	Direkta kostnader	Indirekta kostnader	Totalt
Kostnad enligt utredning	92	31	123
Nuvärde Kanslihus	30	0	30
Korrigerig enligt KBS + 10,0 %	+ 9	+ 3	+ 12
Omfördelning av moms	- 9	+ 9	0
Korrigerig för flyttning	0	- 2	- 2
Summa	122	41	163

Jämförelse mellan tävling 1972 och utredning 1974

Tävlingsförslag 022 "Norrström" och utredningsalternativ H1

	Tävling	Utredning	Differens
Riksdagshus	33	21	- 12
Riksbankshus	94	89	- 5
Yttre åtgärder	12	6	- 6
Grundförstärkning	46	0	- 46
Summa direkta kostnader	185	116	- 69
Indirekta kostnader	75	52	- 23
Totalt	260	168	- 92

Den totala differensen förklaras av

grundförstärkning	ca 14 } ca 13 }	65 Mkr
mindre totalyta		27 Mkr
högre grad av bevarande		

Tävlingsförslag 013 "Aron" och utredningsalternativ H2

	Tävling	Utredning	Differens
Riksdagshus	75	40	- 35
Riksbankshus	37	30	- 7
Kanslihus	0	45	+ 45
Yttre åtgärder	26	7	- 19
Grundförstärkning	47	0	- 47
Summa direkta kostnader	185	122	- 63
Indirekta kostnader	75	41	- 34
Totalt	260	163	- 97

Den totala differensen förklaras av

grundförstärkning	ca -51 } ca +56 } ca +26 }	66 Mkr
ökad totalyta		31 Mkr
ökad bevarandegrad		
reducerade yttre åtgärder		

Riksdagshusutredningen 1974

Kostnadsjämförelse mellan nybyggnaden på banktomten enligt utredningsförslag H1 och några statliga omlokaliseringsprojekt¹

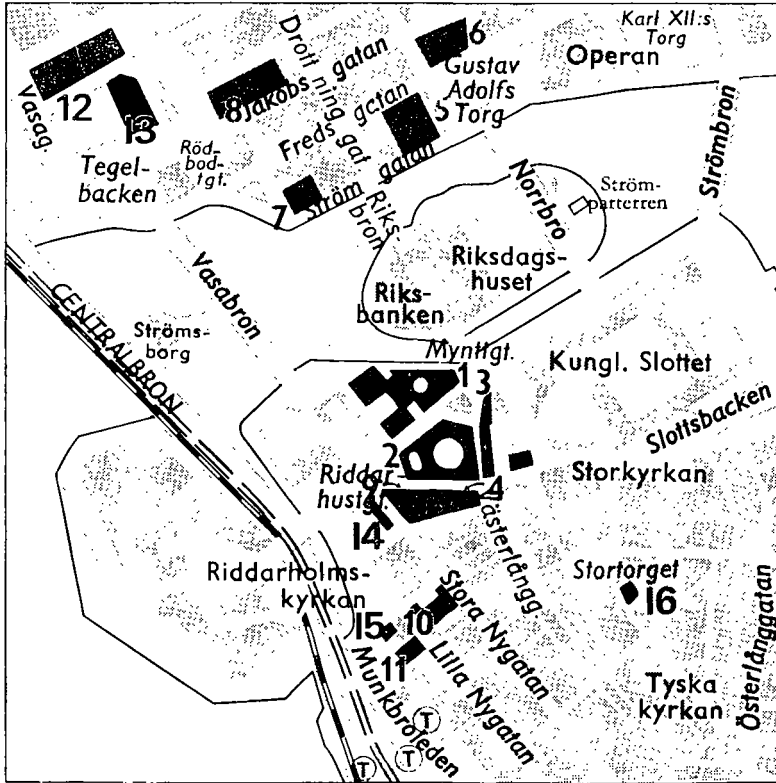
Prisläge 1974-04-01.

Kostnaderna för utredningsförslaget har höjts med 10 % i enlighet med byggnadsstyrelsens remissvar.

	Utrednings- förslag H1 kr/m ² Ty	Omlokali- seringsprojekt maxvärde kr/m ² Ty	Omlokali- seringspro- jekt medelvärde kr/m ² Ty
Grundläggning	344 (2 178 kr/m ² By)	171 (530 kr/m ² By)	115 (354 kr/m ² By)
- grundläggning	121		
- fängdamm m. m.	223		
Hus	1 859	1 297	1 060
Vvs	375	286	200
El	286	338	201
Totalt	2 864	2 092	1 576
Hus + vvs + el	2 520	1 921	1 461

¹ Kostnadsstyrning under projekteringsskedet. Analys av några statliga omlokaliseringsprojekt. (Rapport som hänför sig till forskningsanslag från Statens råd för byggnadsforskning till AB Jacobson & Widmark.)

Statsdepartementens nuvarande lokaler
(läge och antal rum)

Departementsbyggnaderna är på kartan angivna med mörk färg.
Siffrorna hänvisar till teckenförklaring på nästa sida.

Departement m. m	Siffra	Gatuadress	Antal rum
Statsrådsberedningen	1	Mynttorget 2	45
Arbetsmarknadsdepartementet	1	Mynttorget 2	125
Bostadsdepartementet	8	Jakobsgatan 26	86
Finansdepartementet	2	Riddarhustorget 7-9	230
Försvarsdepartementet	6	Regeringsgatan 1	100
Handelsdepartementet	7	Rosenbad 2	130
Industridepartementet	4	Storkyrkobrinken 7	115
Jordbruksdepartementet	8	Jakobsgatan 26	112
Justitiedepartementet (huvuddel)	1	Mynttorget 2	135
Justitiedepartementet (nådcenhet, kommittéer)	14	Stora Nygatan 2	40
Kommundepartementet	1	Mynttorget 2	40
Kommunikationsdepartementet	12	Vasagatan 8-10	90
Socialdepartementet	8	Jakobsgatan 26	102
Utbildningsdepartementet	3	Mynttorget 1	180
Utrikesdepartementet (huvuddel)	5	Gustaf Adolfs torg 1	210
Utrikesdepartementet (administrativa avd.)	6	Regeringsgatan 1	90
Utrikesdepartementet (rättsavd. utb.enhet, bibl.)	13	Tegelbacken 2	114
Kommittéer	9	Storkyrkobrinken 13	75
Kommittéer	10	Lilla Nygatan 1	60
Kommittéer	11	Munkbron 17	40
Kommittéer	15	Munkbron 11	30
Kommittéer	16	Munkbron 9	45
Statsdepartementens organisationsavdelning	11	Munkbron 17	65

Sammanfattande PM ang. vissa kostnadsjämförelser mellan 1968, 1972 och 1974 års utredningar (ombyggnadsförslagen 1 b 1968, 013 Aron II 1972 och H2 1974)*Jämförelser mellan 1972 och 1974 års förslag*

I bilaga till utredningens PM 1975-04-04 (se bilaga 13 s. B 116–118) redovisas vissa jämförelser mellan prisnämndens beräkningar 1972 och riksdagshuset utredningens beräkningar 1974. De i bilagan intagna tabellerna är ganska svårlästa. Det framgår dock att man – som utredningen också muntligen framhållit för utskottet – utgått *dels* från att byggnadsstyrelsen 1972 skulle ha ansett att prisnämndens beräkningar borde reduceras med ca 20 %, *dels* från byggnadsstyrelsens förslag att nu räkna upp riksdagshuset utredningens beräkningar med 10 %. Dessutom har man fört upp en ny post på 30 Mkr för kanslihuset (baserat på nuvarande hyresintäkter).

De av utredningen nu presenterade beräkningarna innebär att kostnaderna för tävlingsförslaget 013, Aron II, som 1972 beräknades till 255 Mkr, först reducerats med 20 %, dvs. med 51 Mkr, och därefter indexreglerats (med 17,8 %) på återstoden (204 Mkr). I 1974 års kostnadsläge blir summan då ungefär den samma som enligt 1972 års beräkningar. De totala indirekta kostnaderna har "jämförts" till att utgöra ca 40 % i båda beräkningarna, vilket innebär att posten indirekta kostnader i 1972 års förslag har ökat med 20 Mkr för räntor under byggnadstiden, vilka inte var medtagna i prisnämndens beräkningar. I en inom utskottets kansli upprättad promemoria beträffande dessa kostnadsjämförelser (PM 1975-03-05, ej tryckt) har de totala räntekostnaderna under ombyggnadstiden uppskattats till ca 45 Mkr i 1972 års kostnadsläge och till ca 54 Mkr i 1974 års kostnadsläge (se s. B 125, not 5).

Utredningens nu presenterade jämförelser mellan förslagen 013, Aron II och H 2 framgår av sista sidan i utredningens bilaga 4 (se s. B 118). Den totala differensen är som synes mycket stor men förklaras, enligt utredningen, *dels* av att kostnaderna för *grundförstärkning* (som indexuppräknats till 66 Mkr) bortfallit, *dels* av att *bevarandegraden ökat* och de *yttre åtgärderna reducerats*. Om man betänker att utredningen angett den sammanlagda direkta kostnaden för ombyggnad av riksdagshuset och riksbankshuset till 112 Mkr (i 1974 års kostnadsläge), så framstår den angivna kostnadsminskningen (ca 56 Mkr) till följd av en "ökad bevarandegrad" som stor. Även den angivna kostnadsminskningen för "yttre åtgärder", som nu reducerats med 19 av 26 Mkr, är stor (inkl. indirekta kostnader 26 Mkr). Härvid bör också beaktas *dels* att de nämnda kostnadsreduktionerna uppkommit trots att det nu upptagna *värdet på kanslihuset* medfört att differensen minskat

med 30 Mkr och att *totalytan ökat* med ca 10 %; detta främst till följd av att även kanslihuset kunnat utnyttjas i det nu aktuella alternativet.

Med utgångspunkt i uppgifterna i utredningens tabell på s. 4 i bilaga 4 (se s. B 118) kan en jämförelse mellan förslagen 013, Aron II 1968 och H 2 1974 i stora drag se ut som följer.

Totalytan var 1972 58 399 m² och 1974 77 440 m², vilket motsvarar en ökning på 33,3 %. Den direkta kostnaden för riksdagshus och riksbankshus – efter minskning med 20 % enligt uppgifter från byggnadsstyrelsen och indexuppräknning till 1974 – ~~har~~ för 1972 års förslag beräknats till 112 Mkr (75 + 37 Mkr) och för yttre åtgärder till 26 Mkr, dvs. totalt 138 Mkr. Läggis här till indirekta kostnader på 40 %, enligt utredningens förslag, blir kostnaden för 1972 års förslag 193,2 Mkr. Om detta räknas upp med 33,3 % (64,3 Mkr) för den i 1974 års förslag ökade totalytan blir kostnaden (exkl. grundförstärkning) 257,5 Mkr. Detta kan jämföras med riksdagshusutredningens beräkningar på 128,4 Mkr – vartill kommer nuvärdet för kanslihuset (30 Mkr) och flyttningskostnader (2 Mkr). I utredningens tabell har, som synes, kostnadsskillnaden förklarats med att ca 56 Mkr sparats för en *ökad bevarandegrad* och ca 26 Mkr för *reducerade yttre åtgärder*, dvs. tillhoppa ca 82 Mkr. Utredningen har å andra sidan beräknat kostnadsökningen för den *ökade totalytan* till ca 51 Mkr (i denna kansliPM har kostnadsökningen som nyss nämnts beräknats till 64,3 Mkr). Om man, såsom utredningen gjort, räknar in kanslihusets nuvärde i kostnaderna för alt. H 2 samt flyttningskostnaderna (2 Mkr) blir differensen mellan förslagen 15 Mkr i 1974 års kostnadsläge. Om däremot sistnämnda, nytillkomna poster inte skulle inkluderas i den jämförande beräkningen blir skillnaden mellan förslagen 47 Mkr. Ett skäl för att välja den förstnämnda metoden – i varje fall vad gäller kanslihuset – kan vara att även den "fiktiva" kostnaden anses motiverad av den ökade totalytan. Med detta beräkningssätt skulle sålunda ca 73 Mkr (56+15+2 Mkr) motiveras av en "ökad bevarandegrad" i de gamla riksbyggnaderna.

Jämförelser mellan 1968 och 1974 års förslag

Vad så beträffar de av utskottet önskade jämförelserna mellan byggnadsstyrelsens kostnadsberäkningar 1968 och utredningens nu föreliggande, har denna fråga inte närmare belysts av utredningen. Det som sägs härom finns i utredningens PM 1975-04-04 (se s. B 106–107) och gäller jämförelserna mellan alt. I c 1968 och alt. H 1 (dvs. Celsings förslag) 1974. Inga jämförelser har från utredningens sida redovisats beträffande det nu förordade alt. H 2 (dvs. Silows m. fl.) förslag och alt. I b 1968.

I detta sammanhang kan erinras om att byggnadsstyrelsen i utredningen Riksdagens hus, vilken presenterades för riksdagen under år 1968 och låg till grund för beslutet om den nordiska arkitekttävlingen, redovisat relativt

ingående kostnadsberäkningar för bl. a. vissa då aktuella alternativ till ombyggnad av de gamla riksbyggnaderna. För det billigaste av dessa ombyggnadsalternativ (alt. 1 b), vilket angavs innebära "relativt begränsade ingrepp i de befintliga byggnaderna", beräknades kostnaderna i 1967 års kostnadsläge till ca 180 Mkr. Byggnadsstyrelsen bedömde uppskattningen av ombyggnadskostnaderna ha sådan tillförlitlighet att felmarginalen kunde sättas till $\pm 10\%$. I dessa kalkyler ingick emellertid kostnader för grundförstärkning på 27 Mkr och för markvärde (fiktivt) på 25 Mkr. Med frånräknande av dessa poster, som nu inte bedömts aktuella, skulle de då beräknade kostnaderna efter indexuppräknning (med 60 %) motsvara drygt 185 Mkr i 1974 års kostnadsläge, eller ca 50 % mer än de nu för riksdagen presenterade kostnadsberäkningarna för det av förvaltningsstyrelsen förordade alternativet (H 2). Härvid bör dock beaktas att de nämnda ombyggnadsförslagen *inte är helt jämförbara*, främst med anledning av att *kanslihuset* nu tagits med i bilden, vilket inneburit dels minskade kostnader för ingreppen i främst gamla riksdagshuset, dels ökade kostnader till följd av kanslihusets ombyggnad (och därav följande evakuering).

Från byggnadsstyrelsen har under hand erhållits vissa ytterligare upplysningar i frågan. Av dessa framgår att anledningen till de i kanslipromemorian beräknade betydande kostnadsskillnaderna mellan förslagen 1 b 1968 och H 2 1974 skulle vara att man år 1968 räknat dels med "ca 15 % högre standardnivå och ingreppsgrad", dels med "ca 20 % för hög kalkylprisnivå jämfört med 1974 års konkurrenssituation".

En inom utskottets kansli upprättad översiktlig jämförelse av de beräknade kostnaderna m. m. för vissa ombyggnadsförslag på Helgeandsholmen lämnas i *underbilaga*.

Översiktlig jämförelse av de beräknade kostnaderna m. m. för vissa ombyggnadsförslag på Helgeandsholmen

	1 b 1968 ¹	013 Aron II 1972 ²	H 2 1974 ³
Totalyta m ²	62 800	58 400	77 440
Utnyttjandetal	0,46	0,48	0,42
Totala kostnader (Mkr)	178 ⁴	255 ⁵	123 ⁶
varav grundförstärkning mark	27 25	41 0	0 0
exkl. grundförstärkning, mark och del av räntekostn.	119 ⁴	214 ⁵	123 ⁶
Efter indexomräkning ⁷			
i kostnadsläget 1972-01-01	160	214 ⁵	-
i kostnadsläget 1974-04-01	192	257 ⁵	123 ⁶

¹Byggnadsstyrelsens beräkningar i kostnadsläget 1967-04-01.

²Prisnämndens beräkningar i kostnadsläget 1972-10-01.

³Riksdagshusetredningens beräkningar i kostnadsläget 1974-04-01.

⁴Inkl. 32 Mkr räntor under byggnadstiden.

⁵Exkl. räntor under byggnadstiden. Med det beräkningssätt som använts av byggnadsstyrelsen i 1968 års utredning skulle räntekostnaderna för det av prisnämnden bedömda förslaget kunna uppskattas till 45 Mkr i kostnadsläget 1972-10-01 och till 54 Mkr i kostnadsläget 1974-04-01.

⁶Inkl. 14 Mkr räntor under byggnadstiden.

⁷Enligt byggnadsstyrelsens indexserie över de totala byggnadskostnadernas förändring. Om index 1967-04-01 sätts till 100 var det med hänsyn till produktivitetsutvecklingen reducerade index 1972-10-01 129,5 och 1974-04-01 152,7 och det oreducerade index 1972-10-01 139,2 och 1974-04-01 170,0. Här har - med hänvisning till *bilaga 16, underbilaga 3* - valts ett index mitt emellan de oreducerade och de reducerade indextalen. *Anm.* Byggnadskostnadsindex har under de senaste åren ökat ungefär dubbelt så mycket som under början av 1970-talet och ca fyra gånger så mycket som under mitten av 1960-talet.

⁸Inkl. 25 Mkr räntor under byggnadstiden.

	I c 1968 ¹	022 Norrström 1972 ²	H 1 1974 ³
Totalyta m ²	62 700	75 600	69 300
Utnyttjandetal	0,48	0,40	0,44
Totala kostnader (Mkr)	181 ⁴	270 ⁵	155 ⁶
varav grundförstärkn. mark	29 25	50 0	0 0
exkl. grundförstärk- ning, mark och del av räntekostn.	120 ⁴	220 ⁵	155 ⁶
Efter indexomräkning ⁷			
i kostnadsläget 1972-10-01	161	220 ⁵	-
i kostnadsläget 1974-04-01	194	264 ⁵	155 ⁶

Anm. Förslaget 011 Aron I 1972, som motsvarar alt. H 3 1974, har inte kostnadsberäknats av prisnämnden, varför jämförelser beträffande detta ombyggnadsförslag ej har kunnat göras i detta sammanhang.

Noterna 1-4, 7 och 8=föregående sida.

⁴Exkl. räntor under byggnadstiden. Med det beräkningssätt som använts av byggnadsstyrelsen i 1968 års utredning skulle räntekostnaden för det av prisnämnden bedömda förslaget kunna uppskattas till 46 Mkr i kostnadsläget 1972-10-01 och till 55 Mkr i kostnadsläget 1974-04-01.

⁵Inkl. 17 Mkr räntor under byggnadstiden.

PM med vissa sammanfattande synpunkter på frågan om kostnadsjämförelserna (alt. H och S)

Vid utskottets utfrågning av representanter för riksdagshuset utredningen den 18 mars 1975 togs upp frågan om kostnadsjämförelserna mellan de båda huvudalternativen (alt. S och alt. H) kunde räknas fram till exempelvis år 1982 för att därigenom ge "en mera rättvisande bild" av de kommande årskostnaderna för riksdagen. Bl. a. framhölls att det var nödvändigt att man arbetade med *olika alternativ* och inte bara "det lägsta tänkbara alternativet för Helgeandsholmen". Från utredningens sida framhölls att det fanns visst material, som inte publicerats men som belyser problematiken och som utredningen avsåg att bilägga den aviserade promemorian till utskottet. I detta sammanhang underströks från utskottets sida att det vore intressant om man för jämförelsens skull också kunde räkna bort de investeringar på Helgeandsholmen som påförts alt. S. Avsikten härmed skulle vara att också få "ett *renodlat Sergelstorgsalternativ*". Därefter kunde diskuteras i vad mån en sådan reduktion borde göras eller ej. Denna fråga berörs i utredningens promemoria (1975-04-04, se bilaga 13, s. B 104-107 och B 115). Utredningen redovisar där (s. B 115) följande tabell över årskostnaderna (Mkr) 1982:

Årsindex	Alt. S	Alt H2
3 %	20,9	18,9
5 %	21,8	21,0
7 %	22,8	23,3
9 %	23,8	25,9

Av redovisningen framgår att utredningen, liksom tidigare, i kalkyljämförelserna belastat alt. S med kapitalkostnaden för nyinvesteringar på "minst 25 Mkr" på Helgeandsholmen, dvs. med årliga kostnader för ränta och avskrivning på 2,3 Mkr (i 1974 års kostnadsläge). Något "renodlat Sergelstorgsalternativ" redovisas ej. Beträffande alt. H2 har man räknat med de 1974 presenterade kostnaderna och inte med de enligt byggnadsstyrelsens remissyttrande med ca 10 % uppräknade kostnaderna (jfr s. B 116).

I nedanstående tabell, som upprättats inom utskottets kansli, redovisas en indexuppräknning till år 1982 (1982-10-01) av *årskostnaderna* för "ett renodlat *Sergelstorgsalternativ*" (enligt kommunens offert).

Alternativ Sergels torg	1982					
	1974	+ 3 %	+ 5 %	+ 7 %	+ 9 %	+ 11 %
Kapitalkostnader	14,9	14,9	14,9	14,9	14,9	14,9
Drift och underhåll (60 kr/m ²)	2,5	3,2	3,8	4,5	5,2	6,1
Totalt	17,4	18,1	18,7	19,4	20,1	21,0
Om härtill läggs de av utredningen beräknade kapitalkostnaderna för nyinvesteringar, sammanlagt 25 Mkr. på Helgeandsholmen ökar årskostnaden för alt. S med	2,0 ¹	2,4	2,7	3,1	3,5	3,9
dvs. totalt	19,4	20,5	21,4	22,5	23,6	24,9

I nedanstående tabell, likaså upprättad inom utskottets kansli, redovisas en motsvarande beräkning av "ett renodlat Helgeandsholmsalternativ" (H 2) med utgångspunkt i de av utredningen beräknade kostnaderna efter den uppräknig med 10 % som byggnadsstyrelsen förordat och som utredningen synes ha godtagit (se bilaga 13, s. B 107 och 116-119).

Alternativ Helgeandsholmen	1982					
	1974	+ 3 %	+ 5 %	+ 7 %	+ 9 %	+ 11 %
Kapitalkostnader						
Befintlig (= kanslihuset)	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4
Nyinvesteringar (ca 135 Mkr)	10,7	13,0	14,7	16,6	18,7	21,1
Drift och underhåll (50 kr/m ²) ²	3,1	3,9	4,7	5,5	6,4	7,5
Totalt	17,2	20,3	22,8	25,5	28,5	32,0
Om härtill läggs de kostnader som beräknats ³ uppkomma med anledning av en evakuering av kanslihuset m. m. torde årskostnaden för alt. H 2 öka med	7,6 ³	10,0 ³	11,7 ³	13,6 ³	15,7 ³	18,2 ³
dvs. totalt	24,8	30,3	34,5	39,1	44,2	50,2

¹Riksdagshuset utredningen har uppenbarligen räknat med en högre årlig avskrivning (1,67 %) för de investeringar på Helgeandsholmen varmed man belastat Sergelstorgsalternativet än för de investeringar som föreslagits för Helgeandsholmsalternativet (0,42 %). Om samma avskrivningsprocent (1,67 %) hade använts för alt. H ökar årskostnaden för alt. H med resp. 1,7 (1974), 2,0 (+ 3 %), 2,3 (+ 5 %), 2,6 (7 %), 3,0 (9 %) och 3,3 (11 %) Mkr.

²Om kostnaderna för drift och underhåll beräknas med samma belopp (60 kr./m² ly) i alt. H som i alt. S ökar årskostnaden för alt. H med resp. 0,5 (1974), 0,6 (+ 3 %), 0,7 (+ 5 %), 0,9 (+ 7 %), 1,0 (+ 9 %) och 1,2 (+ 11 %) Mkr.

³Beträffande dessa beräkningar hänvisas till underbilaga 1 (s. B 132-134).

Då det gäller att i kostnadshänseende *jämföra de båda huvudalternativen H och S* torde 1974 års kostnadsläge vara mindre relevant än det kostnadsläge som kommer att råda då *båda* alternativen kan stå färdiga att användas för riksdagens behov, dvs. enligt hittillsvarande planer fr. o. m. *hösten 1982*. Med hänsyn till utformningen av den av kommunen offererade hyran för lokalerna vid Sergels torg påverkas sålunda alt. S i endast mindre omfattning av framtida kostnadsökningar, medan de verkliga kostnaderna för alt. H blir beroende av kostnadsutvecklingen under projekterings- och ombyggnadstiden.

Om byggnadskostnaderna skulle fortsätta att öka med ca 10 % om året skulle detta innebära att alt. H blir nästan dubbelt så dyrt som utredningen nu beräknat. Om konsumentpriserna – som påverkar drift- och underhållskostnaderna för alt. S – också skulle öka med 10 % om året skulle alt. S härigenom bli ca 15 % dyrare än i 1974 års kostnadsläge. Om man bara bedömer de ”renodlade” H- och S-alt. skulle sålunda de framtida kostnadsökningarna bli sex à sju gånger så ”dyra” för alt. H som för alt. S.

Med hänsyn till svårigheterna att med någon säkerhet beräkna den framtida kostnadsutvecklingen har riksdagshuset utredningen valt att utgå från kostnadsläget 1974-04-01 inte bara för kostnadsberäkningarna avseende ombyggnadsalternativen på Helgeandsholmen utan också för jämförelsen med Sergelstorgsalternativet. Att denna jämförelse därigenom inte kan bli helt rättvisande, då det gäller att bedöma de framtida *verkliga* kostnaderna för de båda huvudalternativen, torde vara uppenbart.

Utredningens slutsats har – mot denna bakgrund – blivit att alt. H från kostnadssynpunkt är ”överlägset” alt. S. Skillnaden i årskostnad har utredningen bedömt som stor – 3,4 Mkr eller 20 % i 1974 års kostnadsläge. Såsom framgår av den inom utskottets kansli upprättade tabellen (s. B 128) torde dock skillnaden mellan de båda huvudalternativen vara obetydlig i nuvarande kostnadsläge. Följande kalkylexempel kan belysa detta.

I kostnadsläget 1974-04-01 är årskostnaden för ett ”renodlat” alt. S – dvs. utan att alt. S belastas med några kostnader för investeringar på Helgeandsholmen – sålunda ungefär lika stor (17,4 Mkr) som för ett likaså ”renodlat” alt. H (17,2 Mkr), efter uppjustering med 10 % av vissa investeringskostnader i enlighet med byggnadsstyrelsens förslag.¹ Om alt. S belastas med sådana oräntabla investeringar på Helgeandsholmen som utredningen föreslagit (ca 25 Mkr) ökar årskostnaden för detta alt. med 2 Mkr. Om alt. S belastas med kostnader för investeringar på exempelvis 20 Mkr – eller ungefär lika mycket som ombyggnaden av kanslihuset beräknats kosta (i alt. H 2) – för förbättringar i olika hänseenden av de nuvarande lokalerna vid Sergels torg ökar årskostnaden för detta alt. med 1,6 Mkr. Om å andra sidan alt. H belastas med evakueringskostnader m. m. (enligt

¹ Byggnadsstyrelsen har i sitt remissyttrande beräknat årskostnaderna för alt. H (H 2) till 17,5–18,0 Mkr i 1974 års kostnadsläge.

underbilaga 1) ökar årskostnaden för detta alt. med 7,6 Mkr. I 1974 års kostnadsläge blir årskostnaderna för de olika alternativen följande:

alt. S, "renodlat"	17,4 Mkr
alt. S, + 20 Mkr (S)	19,0 Mkr
alt. S, + 25 Mkr (H)	19,4 Mkr
alt. S, + 45 Mkr (H, S)	21,0 Mkr
alt. H, "renodlat"	17,2 Mkr
alt. H, + evakueringskostnader	24,8 Mkr

Som framgår av det ovan anförda torde det emellertid från jämförelse-synpunkt vara av större intresse från riksdagens sida att försöka beräkna (de sannolika) kostnaderna för de båda huvudalternativen *fr. o. m. hösten 1982*. Till grund för sådana bedömningar, som av uppenbara skäl är vanskliga att göra, torde bl. a. kunna ligga analyser av den hittillsvarande utvecklingen av byggnadskostnadsindex. Beträffande valet av lämpligt sådant index hänvisas till *underbilaga 3* (s. B 136). Följande "räkneexempel" redovisas till belysning av hur jämförelsen i årskostnader kan komma att bli, då även alt. H skulle stå färdigt att utnyttjas av riksdagen, dvs. per 1982-10-01.

Om man räknar med en årlig 7 %-ig ökning av såväl konsumentprisindex, vilket som nämnts påverkar kostnaden för drift och underhåll i alt. S, som byggnadskostnadsindex, vilket påverkar kostnaden för alla investeringar (på Helgeandsholmen liksom på Nedre Normalm och vid Sergels torg), blir årskostnaderna för de olika alternativen följande:

alt. S, "renodlat"	19,4 Mkr
alt. S, + 20 Mkr (S)	21,9 Mkr
alt. S, + 25 Mkr (H)	22,5 Mkr
alt. S, + 45 Mkr (H, S)	25,0 Mkr
alt. H, "renodlat"	25,5 Mkr
alt. H, + evakueringskostnader	39,1 Mkr

Det "renodlade" alt. H blir sålunda drygt 6 Mkr (eller ca 30 %) dyrare per år än det "renodlade" alt. S. Om alt. S belastas med kostnader för investeringar (45 Mkr) såväl på Helgeandsholmen som vid Sergels torg blir det "renodlade" alt. H endast obetydligt dyrare (0,5 Mkr per år) än alt. S. Å andra sidan blir alt. H om det belastas med evakueringskostnader ytterligare nästan 15 Mkr dyrare per år än alt. S. Om man i stället för 7 % räknar med 9 % årlig kostnadsökning blir alt. H ytterligare avsevärt dyrare – för de båda "helt belastade" alt. resp. 44,2 Mkr för alt. H mot 26,4 Mkr för alt. S. Om man däremot i stället räknar med 5 % årlig kostnadsökning skulle i motsvarande fall alt. H kosta 34,5 Mkr och alt. S 23,6 Mkr per år. Det med evakueringskostnader belastade alt. H blir sålunda i samtliga dessa fall *minst 50 % dyrare* än det med investeringskostnader såväl på Helgeandsholmen som vid Sergels torg (totalt 45 Mkr) belastade alt. S.

Det bör kanske framhållas att de här gjorda kalkylerna bygger på förutsättningen att de av riksdagshusetredningen beräknade kostnaderna för

alt. H är *realistiska* (inkl. den 10 %-iga höjning av vissa kostnader som byggnadsstyrelsen föreslagit och som utredningen synes ha godtagit). Om dessa ombyggnadskostnader, på totalt ca 135 Mkr för alt. H 2, skulle visa sig exempelvis 10 % för låga, skulle detta innebära att årskostnaden för alt. H i 1982 års kostnadsläge ökar med 1,5–1,9 Mkr (vid en indexökning på 5–9 %).

Om en återflyttning till Helgeandsholmen (enligt alt. H 2) skulle kunna ske först under *sommaren 1983* – bl. a. till följd av den knappa tidsmarginalen för ombyggnaden av lokalerna i kv. Björnen och den nyvalda riksdagens början redan i september 1982 – ökar *årskostnaderna* med en indexökning på 7 %

för det "renodlade" alt. S med 0,3 Mkr;

för det med investeringar (25 Mkr) på Helgeandsholmen belastade alt. S med 0,5 Mkr;

för det dessutom med investeringar (20 Mkr) vid Sergels torg belastade alt. S med 0,7 Mkr;

för det "renodlade" alt. H med 1,6 Mkr; samt

för det med evakueringskostnader m. m. belastade alt. H med 2,6 Mkr.

Underbilaga 1

Om en återflyttning av riksdagen till Helgeandsholmen (enligt alt. H 2) föranleder evakuering av befintliga regerings- m. fl. centrala funktioner från kanslihuset m. m. till centralt belägna, nyanskaffade lokaler på Nedre Norrmalm kan *följande extrakostnader för alt. H 2* beräknas uppkomma.

Engångskostnader (Mkr i kostnadsläget 1974-04-01)

1. *Flyttningskostnader* befintliga departement m. m. från kanslihuset och riksbyggnaderna ca 3 Mkr.

Anm. Om det skulle bli nödvändigt att göra evakueringen i etapper, t. ex. om statsrådsberedningen m. m. skulle förläggas till Rosenbad i stället för till de för evakueringen i första hand planerade lokalerna i kv. Björnen – vilka enligt nuvarande planer torde stå färdiga vid årsskiftet 1979/80 – torde (förutom risk för förseningar och praktiska olägenheter) ytterligare kostnader uppkomma.

2. Extra kostnader ("dubbelhyra") under ombyggnadstiden; ca 750 tjänsterum å ca 30 m² lägenhetsyta (ly) å 450 kr./m², dvs. ca 10,1 Mkr/år under 2–3 år = 20,2–30,3 Mkr totalt.

3. *Kostnader för om- och nybyggnader Nedre Norrmalm*; ca 750 tjänsterum å ca 30 m² ly, dvs. ca 37 m² våningsyta (vy), å ca 3 200 kr./m² vy = 88,8 Mkr.

Anm. Produktionskostnaderna för kv. Björnen, som enligt byggnadsstyrelsens föreliggande planer skulle utnyttjas i första hand, har kostnadsberäknats till ca 90 Mkr.¹ Detta projekt skulle enligt planerna inrymma ca 900 arbetsplatser med en total ly (inkl. vissa butiker m. m.) på ca 27 000 m², eller med drygt 20 000 m² ly för ifrågavarande kontor. Med tanke på att den genomsnittliga rumsytan här har beräknats till ca 14 m², vilket motsvarar drygt 20 m² ly, torde den totala ytan med tanke på de funktioner som de evakuerade organen (framför allt departement) har, ungefär motsvara evakueringsbehoven.

Totalt (engångskostnader) sålunda: 3,0 + 25,3 (2,5 års ombyggnadstid) + 88,8 Mkr = 117,1 Mkr.¹

En indexuppräknning med resp. 7 och 9 % (inom parentes) av nyssnämnda *engångskostnader* skulle innebära att

1. Flyttningskostnaderna, i 1980 års kostnadsläge, blir 4,5 (5,0) Mkr;
2. "Dubbelhyran" under åren 1980–1982 blir
  - för år 1980: 15,2 (16,9) Mkr
  - för år 1981: 16,2 (18,5) Mkr
  - för år 1982 (halva året): 8,7 (10,1) Mkr
  - dvs. totalt (i resp. olika penningvärden): 40,1 (45,5) Mkr.;

¹ I kostnadsläget 1974-04-01.

3. Om- och nybyggnadskostnaderna, med tyngdpunkten för investeringarna förlagd till år 1978, blir 116,4 (125,4) Mkr.

Om samtliga dessa engångskostnader räknas upp till kostnadsläget 1982-10-01 – med en beräknad bankränta på 7,5 % – blir det sålunda (Mkr)

5,4	(6,0)
18,2	(20,1)
18,0	(20,5)
9,0	(10,5)
+ 139,7	(150,5)
= 190,3	(207,6)

Kapitalkostnaderna (7,5 % ränta och 0,42 % avskrivning) för dessa engångskostnader blir fr. o. m. hösten 1982 sålunda 15,1 (16,4) Mkr per år.

Om man inte räknar med några investeringskostnader för ersättningslokaler på Nedre Norrmalm (enligt p. 3 ovan) utan i stället försöker beräkna den *årliga hyreskostnadsökningen* fr. o. m. hösten 1982 med anledning av evakueringen från lokaler med mycket låg hyra till nya lokaler på Nedre Norrmalm kan engångskostnaderna minskas till 50,6 (57,1) Mkr. Kapitalkostnaderna för dessa engångskostnader (dvs. enligt p. 1 och 2 ovan) blir 4,0 (4,5) Mkr per år. Härtill kommer sålunda ökade hyreskostnader för ifrågavarande ca 750 tjänstemän i förhållande till nuläget. Att beräkna denna merkostnad är inte lätt, framför allt beroende på den nuvarande hyressättningen i de gamla riksbyggnaderna där man, med utredningens beräkningsgrunder, inte heller har något kapitalvärde att förränta och skriva av. Om man emellertid för 360 tjänstemän – dvs. de som avses bli evakuerade från kanslihuset – räknar med en skillnad på f. n. 200 kr./m² ly (450–250 kr.) och för återstående 390 tjänstemän (enligt riksdagshusetutredningen) räknar med en skillnad på 325 kr./m² ly (450–125)¹ kan merkostnaderna sålunda beräknas till

$$360 \times 30 \text{ (m}^2 \text{ ly)} \times 200 \text{ (kr.)} = 2,2 \text{ Mkr}$$

$$390 \times 25 \text{ (m}^2 \text{ ly)} \times 325 \text{ (kr.)} = 3,2 \text{ Mkr}$$

dvs. totalt 5,4 Mkr per år i 1974 års kostnadsläge.

Detta blir efter indexuppräkning till 1982-10-01 9,6 (11,2) Mkr per år.

Totalt skulle, enligt sistnämnda beräkningsmetod, årskostnaderna sålunda öka med 4,0 (4,5) + 9,6 (11,2), dvs. med 13,6 (15,7) Mkr per år fr. o. m. hösten 1982.

För beräkningarna i kanslipromemorian (1975-04-23) om kostnadsjämförelserna har valts det sistnämnda beräknings sättet, som ger ca 10 % lägre kostnader med en 7 %-ig "inflation".

Det bör i detta sammanhang slutligen erinras om att riksdagshusetutredningen för sin del gjort den bedömningen – beträffande konsekvenserna

¹ I gamla riksdagshuset beräknas f. n. endast ca 40 % av ytan ge några hyresintäkter – till följd av de från kontorssynpunkt mindre rationella lokalerna i byggnaderna; den genomsnittliga hyran per m² ly har beräknats till ca 125 kr./m².

för statsförvaltningen i dess helhet av en återflyttning till Helgeandsholmen i enlighet med alt. H 2 – att de av byggnadsstyrelsen planerade om- och nybyggnadsåtgärdernas omfattning är "oberoende" av lokalerna i Södra Klarakvarteren skall användas för statsdepartementen eller för annan statlig förvaltning. Kostnaderna för nyproducerade förvaltningslokaler i detta område har utredningen därför betraktat som "konstanta". Utredningen har sålunda räknat med att alt. H 2 medför lägre årskostnader jämfört med alt. S och anser, att detta kan förklaras med att tillgängliga lokalresurser blir mer effektivt utnyttjade i alt. H 2 än i alt. S (se närmare härom *bilaga 13*, s. B 96 och 104–105).

Detta resonemang utvecklades närmare vid utskottets utfrågning av riksdagshusutredningen den 18 mars, varvid från utredningens sida bl. a. framhölls att statsverket skulle "tjäna" ca 4 Mkr¹ om året om riksdagen väljer alt. H 2 framför alt. S. Av *underbilaga 2* framgår hur utredningen har beräknat kostnadsskillnaden. Utredningen gav inför utskottet även uttryck för uppfattningen att kanslihuset m. m. skulle evakueras även för det fall att riksdagen väljer alt. S.

¹ I kostnadsläget 1974-04-01.

N. A. Rosén

Underbilaga 2

Beräkning av kostnadsskillnaden mellan alt. S och alt. H med avseende på statsförvaltningen som helhet (årskostnader för lokaler)

	Alt. S	Alt. H
Sergelstorg	17,5	0
Helgeandsholmen	3,9 ¹	10,5
Kanslihuset	4,2 ²	5,7
Kvarteren Björnen, Tigern m. fl.	A ⁴	A ⁴
Ersättningslokaler	0	5,6 ³
Summa	25,6 + A	21,8 + A

¹ ca 390 arbetsplatser inkl. Riksbanken.

² ca 360 arbetsplatser.

³ ca 390 + 360 = 750 arbetsplatser.

⁴ A⁴ är konstant och oberoende av val av alternativ.

Slutsats

Skillnaden mellan årskostnaderna för alt. S resp. alt. H är ca 4 Mkr.

Underbilaga 3

Några data som kan ligga till grund för bedömningen av kostnadsutvecklingen fram till år 1982

Byggnadsstyrelsens indexserie över byggnadskostnadernas utveckling sedan 1966 ser ut som följer (per 1 april resp. år).

	oreducerat	reducerat ¹
1966-1967:	+ 3,1	+ 1,9
1967-1968:	+ 3,6	+ 2,3
1968-1969:	+ 3,3	+ 2,1
1969-1970:	+ 8,2	+ 6,9
1970-1971:	+ 7,1	+ 5,9
1971-1972:	+ 7,8	+ 6,6
1972-1973:	+ 8,5	+ 5,9
1973-1974:	+ 17,3	+ 14,6
1974-1975:	(+ 10,0) ²	(+ 8,0) ²

¹ Dvs. efter reduktion för produktivitsutvecklingen.

² Uppskattning gjord av byggnadsstyrelsen (kan påverkas bl. a. av årets avtalsrörelse).

Som synes har kostnaderna ökat drygt dubbelt så mycket under åren 1969-1973 som under de tidigare tre åren (1966-1969). Under de båda senaste åren (1973-1975) har kostnadsutvecklingen varit ännu starkare. Den genomsnittliga kostnadsökningen under hela perioden 1966-1975 har varit 7,8 % per år (6,0 % enl. reduc. index). Den genomsnittliga kostnadsökningen har under tiden efter prisenämndens beräkningar (1972-1975) varit 12,0 % per år (9,5 % enl. reduc. index).

Beträffande valet av index (oreducerat eller reducerat) kan nämnas att viss enighet synes råda bland experterna om att det reducerade index normalt inte bör användas då det gäller ombyggnadsarbeten av nu aktuellt slag, eftersom man inte i detta fall kan göra så stora s. k. produktivitsvinster; en viss reduktion av totalindex kan dock anses försvarlig.

Bilaga 17

Riksdagens beräknade lokalbehov år 1985

	Lokalprogram		Nuvarande lokaler vid Sergels torg	Alt. H 1	Alt. H 2	Alt. H 3
	Pristävlingen	Riksdags-husutredningen				
1 Entréer	100	100	53	300	100	125
2 Riksdagens plenisal	1 230	1 180	1 235	1 220	1 330	1 150
3 Talmansrum m. m.	230	280	245	285	310	300
4 Kammarkansli	330	360	342	375	450	420
5 Stenografer m. fl.	270	315	278	345	325	355
6 Statsrådsrum	810	740	600	810	800	825
7 Klubbrum	690	490	1 095	535	640	490
8 Ledamotsrum	5 040	6 260	6 895	6 375	8 450	7 310
9 Utskotten	3 730	3 145	3 260	3 890	3 480	3 325
10 Vissa organ	100	50	52	60	50	60
11 Partigrupperna	1 410	1 200	1 395	1 430	1 650	1 200
12 Sammanträdesrum	1 170	1 185	2 065	1 750	1 895	2 115
13 Massmedia	550	545	520	570	625	580
14 Riksdagsförvaltning	1 270	1 235	1 138	1 055	1 515	1 385
15 Riksdagsbiblioteket	860	860	1 094	825	1 050	1 250
16 Restauranglokaler	1 530	1 425	1 023	1 950	1 735	1 545
17 Motionslokaler	390	405	343	450	515	520
18 Gemensam service	640	740	842	740	895	810
19 Verkstäder, förråd, arkiv	1 160	1 510	2 487	1 695	1 630	2 020
20 Städning, omklädning	400	450	983	950	840	630
21 Parkering, inlastning	4 000	2 055	2 400	2 180	2 055	2 310
22 Composeranläggning	- ¹	200	200	150	200	195
23 Tryckeri/Bokbinderi	- ¹	1 155	1 155	1 085	1 215	1 194
Summa programyta s. k. överyta	25 910 ¹	25 885	29 700	29 025 ²	31 755 ³	30 115 ⁴
	-	-	3 815	3 140 ²	5 870 ³	4 230 ⁴
<i>Ytterligare expansionsmöjligheter</i>						
i första hand:	-	-	angränsande fastigheter vid Sergels torg ⁵	kanslihuset ⁶	kanslihusannexet ⁷	del av kanslihuset ⁸
därefter:	-	-	- ⁵	kanslihusannexet ⁷	oklart (Gamla stan eller Nedre Norrmalm)	kanslihusannexet ⁷

¹I pristävlingens lokalprogram angavs dessutom 4 400 m² för teknisk service.

²Härtill kommer 1855 m² utöver programmet.

³Härtill kommer 610 m² utöver programmet.

⁴Härtill kommer 150 m² utöver programmet.

⁵Stora ytor, beroende på vilka fastigheter som utnyttjas.

⁶Ca 11 000 m².

⁷Ca 5 000 m².

⁸Ca 4 000 m².

Översiktlig sammanställning av vissa jämförelser från årskostnadssynpunkt mellan alt. H (H 2) och alt. S per 1982-10-01

Förutsättningar för kalkylexemplen:

1. Alt. H har kostnadsberäknats med utgångspunkt i de av riksdagshusetredningen angivna kostnaderna (efter höjning med 10 % enligt byggnadsstyrelsens remissyttrande).
2. Alt. S har kostnadsberäknats med utgångspunkt i de av kommunen lämnade offerterna.
3. Byggnadskostnaderna, liksom konsumentpriserna, har beräknats öka med 7 % per år; inom parentes redovisas ett 9 %-igt alternativ.
4. Återflyttning till ombyggda lokaler enligt alt. H har beräknats ske under sommaren 1982.
5. Evakuering av kanslihuset och riksbyggnaderna har beräknats ske vid årsskiftet 1979/1980, då lokalerna i kv. Björnen enligt nuvarande planer skulle kunna stå färdiga att användas av de evakuerade organen.

Beträffande de närmare beräkningarna hänvisas till *bilaga 16* (s. B 127-136).

	Alt. Helgeandsholmen		Alt. Sergels torg	
<i>Årskostnader (Mkr)</i>				
Kapitalkostnader	20,0	(22,1)	14,9	(14,9)
Drift och underhåll	5,5	(6,4)	4,5	(5,2)
Summa	25,5	(28,5)	19,4	(20,1)
+ nyinvesteringar (25 Mkr) på H i Alt. S ¹	-	-	3,1	(3,5)
+ nyinvesteringar (20 Mkr) vid S i alt. S ²	-	-	2,5	(2,8)
+ evakueringskostnader alt. H ³	13,6	(15,7)	-	(-)
Totalt	39,1	(44,2)	25,0	(26,4)

¹ Kostnader som enligt riksdagshusetredningen kan erfordras för att förbättra riksbyggnaderna om riksdagen väljer alt. S.

² Kostnader för ev. erforderliga förbättringar i nuv. lokaler om riksdagen väljer alt. S. Kostnaden, som valts som ett rent räkneexempel, torde vara tilltagen i överkant. *Anm.* Hela kanslihusombyggnaden (i alt. H 2) har av riksdagshusetredningen kostnadsberäknats till ca 20 Mkr.

³ Kostnaden består av tre delposter nämligen *dels* flyttningskostnader, *dels* "dubbelhyra" under ombyggnadstiden (ca 2,5 år), *dels* hyresskillnaden mellan nuv. lokaler (i kanslihuset och riksbyggnaderna för sammanlagt 750 tjänstemän) och nya lokaler på Nedre Norrmalm. Hyran i sistnämnda lokaler har uppskattats till 450 kr./m² ly i kostnadsläget 1974-04-01. Detta överensstämmer med byggnadsstyrelsens kostnadsberäkningar för kv. Björnen.

Innehållsförteckning

	sid.
Ärendet	1
Framställningen	1
Motionerna	3
Remissyttranden	8
Promemoria från riksdagshuset	16
Något om riksdagshusetfrågans behandling under senare år	17
Utskottets beredning av ärendet	23
Utskottet	24
Närvarande	35
Reservation	35

Bilagor

1-12 Remissyttranden från

1	Byggnadsstyrelsen	B	1
2	Länsstyrelsen i Stockholms län	B	8
3	Riksantikvarieämbetet	B	14
4	Statens planverk	B	23
5	Stockholms kommun	B	26
	Kommunstyrelsen	B	26
	Rådet till skydd för Stockholms skönhet	B	34
	Gemensamt yttrande av fastighetskontoret, stadsbyggnads-		
	kontoret, kammarkontoret och generalplaneberedningens		
	kansli	B	38
	Fastighetskontoret, PM 1974-11-13	B	51
6	Sveriges riksbank	B	66
7	Riksmarskalksämberet	B	67
	Ståthållarämbetet på Stockholms slott	B	70
	Kungl. Husgerådskammaren Kungl. slottet	B	73
8	Kungl. Akademien för de fria konsterna	B	74
9	Statsdepartementens organisationsavdelning	B	78
10	Statsanställdas Förbund, avd. 2203 Riksdagen	B	81
11	Statstjänstemannaförbundet, avd 419 Riksdagens ST-förening		
		B	82
	Kammarkansliet	B	84
	Stenograferna	B	85
	Utskottskanslierna	B	86
12	SACO-föreningen för anställda i riksdagen och dess verk .	B	87

13-19 Övriga bilagor

13	Riksdagshusetutredningens PM 1975-04-04 med kommentarer och förtydliganden föranledda av remissvar, motioner m. m.	B	90
----	---	---	----

14	Karta utvisande statsdepartementens nuvarande lokaler (läge och antal rum).....	B 120
15	Sammanfattande PM ang. kostnadsjämförelserna mellan 1968, 1972 och 1974 års utredningar (ombyggnadsförslag).....	B 122
16	PM med vissa sammanfattande synpunkter på frågan om kostnadsjämförelserna (alt. H och S).....	B 127
17	Riksdagens beräknade lokalbehov år 1985.....	B 137
18	Blockschema (ur programmet för arkitekttävlingen 1971)...	B 138
19	Översiktlig sammanställning av vissa jämförelser från årskostnadssynpunkt mellan alt. H (H2) och alt. S per 1982-10-01	B 139

